

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Moderní hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Mgr. Jan Kolář

Drogy v socialistickém Československu

Drugs in socialist Czechoslovakia

Školitel: doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

2018

Rád bych na tomto místě co nejsrdečněji poděkoval školiteli doc. Michalu Pullmannovi za více než třináct let inspirativní spolupráce a své rodině za trpělivost a veškerou podporu.

J. K.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Jan Kolář

Anotace

Problematika drog a toxikomanie představuje jeden z největších nevyřešených (a zřejmě i nevyřešitelných) problémů lidstva. Toto téma se v českém prostředí setkalo s raketovým vzestupem zájmu zejména po sametové revoluci. Problém sám ale vzklíčil už v dobách komunistické diktatury. Z ideologických důvodů byl ovšem po dlouhou dobu bagatelizován, zakrýván nebo přisuzován „dekadentnímu Západu“ a na něj napojeným domácím „živlům“. Seriózní debaty o drogách probíhaly v normalizačním období takřka výhradně na stránkách odborných publikací a tiskovin, kam oko běžného občana nedohlédlo. Do veřejného prostoru začalo téma toxikomanie bez starých ideologických šablon masivně pronikat až v druhé polovině 80. let v souvislosti s uvolňováním poměrů po nástupu M. S. Gorbačova do čela komunistů v Sovětském svazu.

Bez ohledu na „přání a stížnosti“ komunistického establishmentu se v Československu vytvořila subkultura mladých toxikomanů, která měla své hodnoty, hierarchie, symboly a také své problémy. V 80. letech čítala několik desítek tisíc osob a připočteme-li k ní také několik set tisíc starších osob, které neordinovaně nadužívaly léky ovlivňující psychiku, shledáme, o jak zásadní problém se v socialistickém Československu jednalo.

Práce si klade za cíl přesvědčit, že problém toxikomanie zdaleka není otázkou postsametového otevření hranic, ale má kořeny podstatně starší. Disertační práce mapuje, jak to všechno u nás začalo. K jakým látkám měli českoslovenští toxikomani přístup, k jakému jednání je jejich závislost dováděla a jak na to reagovala československá odborná veřejnost, rozhodovací orgány, ale i kultura a média.

Klíčová slova

Drogy – Toxikomanie – Adiktologie – Subkultury – Násilí – Normalizace – Poválečné Československo – Československá legislativa – Odborná veřejnost – Socialistické zdravotnictví

Annotation

The issue of drugs and drug addiction is one of the greatest unresolved (and probably unresolvable) problems of mankind. This topic encountered a rocket rise in the Czech environment especially after the Velvet Revolution. The problem itself, nevertheless, germinated in the times of Communist dictatorship. For ideological reasons, however, it has long been trivialized, concealed, or attributed to the "decadent West" and to its affiliated domestic "elements". Serious drug-related debates took place in the Normalization period almost exclusively on the pages of professional publications and magazines kept from the eyes of ordinary citizen. The topic of drug addiction began to penetrate the public space without the old ideological templates in the second half of the 1980s, in connection with liberalization after the inauguration of M.S. Gorbachev into the leader of Communists in the Soviet Union.

Regardless of the "wishes and complaints" of the Communist establishment, a subculture of young drug addicts emerged in Czechoslovakia, which had its values, hierarchies, symbols and its problems too. In the 1980s, several tens of thousands of people were involved, and if we add several hundreds of thousands elderly people who abused psychotropic medications, we find out how a major problem it was in the socialist Czechoslovakia.

The author, by this work, convinces that the problem of drug abuse is by no means a matter of post-1990 opening of borders, but its roots are much older. The doctoral thesis explores how everything in Czechoslovakia began. What kinds of substances were abused by Czechoslovak drug addicts, what behavior did their addiction caused and how the Czechoslovak expert public, the decision-making authorities, as well as the culture and the media responded.

Keywords

Drugs - Drug Addiction - Addictology - Subcultures - Violence - Normalization - Postwar Czechoslovakia - Czechoslovak Legislation - Expert Public - Socialist Health Care

Obsah

Úvodem	7
1) O socialistickém zdravotnictví a tabletové kultuře	13
2) O toxikomanické subkultuře	30
3) O osobních a rodinných tragédiích	63
4) O nebezpečí, ohrožení a násilí	81
5) O drogách z Marsu	114
6) O drogách „Made in Czechoslovakia“	124
Závěrem	138
Seznam literatury a pramenů	141

Úvodem

Snaha nabídnout váženým čtenářům nový a originální příspěvek k dějinám Československa v období socialismu zdá se být v dnešní epoše odborné literární nadprodukce počinem značně troufalým. V tomto konkrétním případě se tak přesto děje a na vině je, kromě evidentní domyšlivosti autorovy, také vědecké přesvědčení, že nahlížení nedávné československé minulosti prismatem pro historiky tak neprobádaným a excentrickým, jako jsou návykové látky a jejich uživatelé, může přinést nové a neočekávané výsledky a odhalit dosud skryté souvislosti. K obezřetnému optimismu nás vedou publikace, kterými se již v minulosti prezentovali badatelé zabývající se okrajovými až deklasovanými vrstvami v rámci historicko-antropologických debat o dějinách středověku a novověku. Jejich zkoumání nejenže pevně zakořenila v historické vědě, ale stala se také zásadním zdrojem metodologické inspirace a inovace. Obdobná témata a přístupy se pozvolna rozšiřují i pro studium soudobých dějin a do tohoto směru je třeba zařadit i předkládanou práci.

V minulosti jsem byl několikrát konfrontován s názory vycházejícími z hluboce vžitého a společností (včetně pamětníků) široce sdíleného přesvědčení, že téma drog v předlistopadové ČSSR vlastně žádným tématem není, protože zde „žádné drogy a žádní feťáci snad ani nebyli“, a tudíž nebude brzy o čem psát. Konfrontován prameny svědčícími o opaku položil jsem si při studiu otázku po důvodech tak silně zakořeněného omylu, který projevuje vysokou míru životnosti i více než čtvrt století po pádu komunistické diktatury. Podíváme-li se na dané téma takovouto optikou, vyplyne nám již daleko výrazněji úzká návaznost problematiky drog na obecnější otázky dějin komunistického panství, jeho sebezprezentace, ideologie a jazyka, které budou meritorně rozebrány dále v předkládané stati. Rozpor mezi reálně existujícím problémem a jeho obecným přijímáním fungoval při práci jako jeden z hlavních akceleratorů badatelského zájmu a jako němý svědek stál i u pokládání ústředních výzkumných otázek.

Bádání na poli drogových závislostí přináší historikovi nemálo úskalí. Na nejobecnější rovině může u někoho vzbuzovat podezření již fakt, že se autor vědecky zaměřil na společenský fenomén, kterému má patřit pouze odsudek a opovržení. Potenciálně bychom se mohli dále setkat s pochybnostmi o tom, zdali zde historik poněkud nepřekročil své pole působnosti a nenalézá se na území, které by mělo patřit

jiným vědeckým oborům: lékařství, psychologii, sociologii, právní vědě či kriminalistice. Na nejkonkrétnější úrovni je pak třeba vyrovnat se s latentní kritikou upřednostnění problematiky drog jako referenčního rámce pro nahlížení československých dějin let 1968-1989 před „osvědčenými“ tématy, jako je např. činnost disidentských skupin či tajné policie. V rámci předkládané práce je zapotřebí vyrovnat se s těmito pochybnostmi a pevně zařadit problematiku drog do kontextu sociálních dějin předlistopadového Československa.

Této autorově ambici odpovídá i struktura práce, ve které bude před tradičním chronologickým řazením dána přednost tématickému rozdělení do tří větších okruhů představujících tři hlavní analytické vrstvy problému. Každému okruhu budou věnovány dvě kapitoly. V *prvním* okruhu se zaměříme na vznik a vývoj československé drogové subkultury a položíme si otázku, proč vznikla právě na konci 60. let, za jakých podmínek a jaké to mělo následky na její další fungování. Předmětem *druhého* okruhu budou pozice a snahy odborné veřejnosti zabývající se drogovou problematikou a její vliv na praxi výkonných a zákonodárných orgánů. Ptát se tedy budeme na obsahy, formy a efektivitu vzájemného působení mezi expertními grémii a politickými představiteli a orgány. Ve *třetím* okruhu obrátíme pozornost na reprezentace problému drog v rámci širší veřejnosti - v médiích a v kultuře. Tady se zeptáme, zdali lze na partikulárním tématu užívání návykových látek poukázat na širší celospolečenské změny, které se odehrávaly ve vytyčeném období.

Kdo jsou tedy aktéři takto vystavěného příběhu? Z povahy věci nemůže jít o jednu sourodou sociální skupinu, ale naopak minimálně o skupiny tři. Jsou to 1) sami toxikomani, 2) experti zaměřeni na návykové látky a 3) doboví představitelé a vykonavatelé státní moci. Nejedná se o skupiny zcela uzavřené a bez pochyby bychom mohli dohledat osoby spadající do dvou a velmi pravděpodobně i do všech tří předkládaných kategorií zároveň.¹ Jako modelová úvaha je ale toto dělení plně postačující a dostatečně přesné. Umožní nám sledovat aktéry, nechat je rozehrát jejich

¹ Např. kriminalisté balancují mezi druhou a třetí skupinou, protože jsou jednak nadáni výjimečnými pravomocemi v rámci výkonu státní moci, ale zároveň jsou institucionalizováni jako vědní obor a mají své odborné ústavy, časopisy, hierarchie atd. Navíc obraz lékařských oborů jako depolitizovaných ostrůvků čisté vědy již také pár desítek let neobstojí, nehledě na to, že se u aktérů z tohoto segmentu populace stejně jako u politicky exponovaných osob dá s úspěchem předpokládat sklon k abúzu povzbuzujících i sedativních léčiv.

akce a reakce, a vytvořit tím specifické pole zpětných vazeb, tj. určitý „režim fungování“ společnosti.

Z takto definovaného pojmu „režim“ vyplývá, že předkládanou práci je možné zařadit do takových proudů současného bádání, které si kladou za cíl překonat dichotomii pohledů na dějiny komunismu „shora“ a „zdola“, jež byly konstitutivní pro již delší dobu zavedené směry totalitně-historické či revizionistické.² Práce tak činí právě zavedením výše zmíněného modelu „pole zpětných vazeb“ mezi aktéry, ve kterém se definují a vyjednávají hranice možného a nemožného, slušného a neslušného, společenského a protispoločenského, socialistického a antisocialistického, normálního a nenormálního atd. Rozhodně tím nemáme v úmyslu zpochybňovat nebo relativizovat diktátorskou povahu tehdejšího zřízení a ani v nejmenším nechceme tvrdit, že všichni aktéři byli stejné „váhové kategorie“ a měli tytéž možnosti působení. Je zcela zřejmé, že vysocí státní a straničtí představitelé „tahali za delší konec“ a měli v konečném důsledku hypoteticky možnosti nechat ztrestat odbojného lékaře či toxikomana, kdežto opačný proces by se nacházel zcela mimo realitu. To ovšem neznamená, že by politické vedení mohlo vždy jednat zcela arbitrárně. Právý opak je pravdou. Je zapotřebí rozloučit se s představou diktatury jako systému, ve kterém se diktátor ráno probudí a nehledíc nalevo či napravo začne frivolně diktovat. Michel Foucault již ve své první závažné práci z 50. let trefně poznamenal, že: *„Příkaz předpokládá vždy ucho, které ho přijme, inteligenci, která ho pochopí, a tělo, které ho vykoná; příkaz v sobě jako virtualitu zahrnuje uposlechnutí.“*³ V předkládané práci budeme svědky i takových situací, ve kterých bude právě komunistický establishment konat reaktivně a nestačíc se divit, bude se upoceně snažit doběhnout vlak společenského vývoje a neztratit kontakt se spontánně se rodící realitou.

Opírajíce se o nové přístupy k dějinám komunismu, zaměříme se badatelsky na fenomén toxikomanie, který je všeobecně považován za negativní, společensky nežádoucí a „měl by nebyť“. Právě konfrontace s tzv. sociálně negativními jevy má potenciál vydat důležité svědectví o společnosti a jejích konstitutivních prvcích. Vycházíme tedy z předpokladu, že konstrukce nežádoucího má v sobě vždy, alespoň implicitně, skryt imperativ toho správného, žádoucího, slušného či normálního. Právě

² Blíže k přístupům k dějinám komunismu viz KOLÁŘ, P., PULLMANN, M., *Co byla normalizace: Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, zejm. s. 40–42.

³ FOUCAULT, M., *Psychologie a duševní nemoc*, Praha 1971, s. 24.

touto cestou chceme proniknout a nahlédnout do světa myšlenkových horizontů a sdílených představ a hodnot období normalizace a poukázat na to, kde autoritativní ideologická nabídka případně vycházela vstříc obecným intuicím a byla schopna generovat stabilitu.

Kromě této obecnější mety, tj. *zmapovat „normalitu normalizace“*, klademe si i cíl zcela praktický, a to *prozkoumat mechanismy řešení problému v socialismu*. Ideologie reálného socialismu se neustálou a do očí bijící manifestací jednoty obyvatelstva a třídního souručenství poněkud vzpírala prezentovat existující problémy či rozpory. Bylo evidentně obtížné vysvětlovat emergenci negativních trendů, když jeden z hlavních rokkanovských rozkolů „kapitál kontra práce“ (pro materialisty navíc zcela určující!) byl v socialismu, byť ne ještě definitivně, vyřešen. „Problematičnosti problematik“ a jejich podvratného potenciálu si byl dobře vědom i sám generální tajemník ÚV KSČ Milouš Jakeš, když si ve svém až k nevolnosti bodrostí přetékaným projevu z léta 1989 stěžoval, že když pekař neupeče chleba, lidé z toho obviňují Stranu. Svým neotřelým způsobem tím vyzdvihl lapidární fakt, že Strana byla normalizační společností považována za absolutního a neomluvitelného garanta bezproblémovosti. Generální tajemník doznal, že takovýto stav může působit jako dvojsečná zbraň, které se bude zapotřebí brzy zbavit, a hodit tak neupečený chleba zpátky na hlavu pekaři. Jakékoliv škrábance na karoserii pokojného, bezproblémového a graduálního vývoje bez otřesů, ke kterému se KSČ na počátku 70. let zavázala, se bytostně týkaly ústředních rozhodovacích orgánů. Byla to daň, kterou KSČ, na rozdíl od liberálních režimů s větší mírou decentralizace rozhodování, platila za své diktátorské pravomoci. Jak vyplývá níže, takováto společenská konstelace se bezprostředně projevila také v průběhu řešení, či spíše neřešení, problematiky drog, která tím výrazně přesahuje rámec partikulárního tématu a vypovídá o obecnějších dobových poměrech.

Problém drog je všeobecně považován za výsostně interdisciplinární téma, ke kterému se vyjadřují odborníci z poměrně nesourodé skupiny vědních oborů, a tudíž ani dochované zdroje informací nepřicházejí z jednoho směru. Pravdou však zůstává, že v socialistickém Československu byla problematika drog z velké části vložena na bedra resortu zdravotnictví, které následně vyprodukovalo také nejvíce písemného pramenného materiálu. Z toho důvodu bylo více než nezbytné prostudovat archivní

materiály českého a slovenského ministerstva zdravotnictví⁴ uložené v Národním archivu ČR v Praze a ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Tyto fondy nejsou sice dosud archivně zpracovány, ale vzornou péčí zaměstnanců obou těchto institucí se autorovi podařilo sestavit poměrně ucelenou informaci. Centrální politická úroveň problematiky byla zmapována z materiálů předsednictva ÚV KSČ a ÚV KSS rovněž ve výše zmíněných archivech.

Dalším zásadním zdrojem pro předkládanou práci byly prameny sice vydané, ale publikované výhradně pro interní použití zainteresovaných institucí. Jednalo se o Kriminologický sborník, jehož příslušné ročníky byly prostudovány v knihovně Kriminologického ústavu v Praze. Z běžně dostupných odborných periodik je zapotřebí jmenovat zejména Protialkoholický obzor, Československou psychologii, Československou psychiatrii, Praktického lékaře, Socialistickou zákonost a mnohé další, které jsou dostupné ve fondech Národní knihovny a oborových knihoven na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Poměrně obtížné bylo zjišťování emergence drogové problematiky v neoborném tisku a ve filmu. Z povahy věci zde nelze postupovat zcela plošně a provedené sondy připomínaly často, slovy Miloslava Šimka a Jiřího Grossmanna, spíše houbaření než sklizeň. Přesto se podařilo, i za pomoci bibliografických pomůcek Národní knihovny ČR, sesbírat řadu článků z tiskovin s různou periodicitou, geografickým dosahem i čtenářským zacílením. Analyzovaná domácí filmová produkce snad představuje kompletní soubor k tématu, ač případné další objevy nelze nikdy zcela vyloučit.

Jak jsme již předeslali, téma dějin drogových závislostí nestálo dosud v popředí zájmu českých historiků a dostupná literatura k tomuto tématu pochází z per expertů z jiných vědních oborů. Pro každého, kdo by se chtěl tímto tématem zabývat, je dosud za výchozí považována kniha *Svět drog v Čechách* Miroslava Nožiny z Ústavu mezinárodních vztahů. Jedná se o dosud nejkomplexnější a nejrozsáhlejší publikaci k dané problematice, ač od jejího vydání (1997) uplynulo už více než dvacet let. Těžiště práce sice spočívá v tehdejší drogové současnosti a globálním ilegálním obchodu, nicméně historická kapitola představuje dodnes nenahraditelný zdroj vědecké inspirace. Z dalších domácích prací zahrnujících dějiny abúzu návykových látek je třeba zmínit také obecně zacílenou práci lékařů Alojze Janíka a Karla Duška *Drogy a společnost*,

⁴ Federální ministerstvo zdravotnictví nebylo po 1. lednu 1969 vytvořeno a resort byl zahrnut do kompetencí republik.

kteřá vyšla v roce 1990 (slovensky poprvé už v roce 1975), a dílo brněnského právníka Pavla Vantucha *Drogy a kriminalita* taktéž z roku 1990. Ostatní práce, např. Skálovy, Rubešovy, Drtilovy, Urbanovy aj., jsou původu ještě dřívějšího, vznikly ve zkoumaném období, takže je zapotřebí, přes jejich nespornou erudovanost a novátorství, považovat je spíše za historický pramen než literaturu a kriticky je zpracovat.

Nahlédneme-li do zahraniční odborné produkce, nesetkáme se sice přímo s pracemi zabývajícími se československými drogovými dějinami, nicméně mezi nimi lze dohledat publikace, z nichž je možné vypůjčit si a přenést některé metodologické inspirace, práci s pojmoslovím a v neposlední řadě nám pomohou ukotvit čs. problematiku do mezinárodního kontextu. Zřejmě kvůli naléhavosti problému v současném světě, je důraz kladen na práce, jejichž cílem je objasnit biologické, psychické, sociální či spirituální příčiny závislostí nebo nabídnout paletu možností preventivních či terapeutických zásahů. Tedy stejně jako v současném českém písemnictví nestojí dějiny vlastní problematiky nijak v popředí. Přesto je třeba několik výjimečných počinů na tomto místě zmínit. Jedná se předně o práci Roberta P. Stephense *Germans on drugs*, která vyšla s velkým celosvětovým ohlasem na Michiganské univerzitě v roce 2007 a pojednává o užívání drog v Hamburku jako o komplikaci modernizace tehdejší NSR, konkrétně jako o vedlejším efektu demokratizace, globalizace a vytváření konzumní společnosti. Dále je zapotřebí zmínit kontroverzní knihu španělského filozofa Antonia Escohotada *Stručné dějiny drog*, jež česky vyšla v roce 2003, a sborník *Drugs and narcotics in history* (1995), který na Cambridgeské univerzitě editoval vedle Roye Portera také v Česku nikoliv neznámý Mikuláš Teich. Tyto a další zahraniční publikace byly zpracovány převážně během studijní cesty do státní knihovny v Berlíně.

Z výše zmíněného vyplývá, že zdroje informací pro předkládanou práci jsou poměrně pestré a roztříštěné. Téma je z velké části neprobádáno, metodologie je nejednotná a kanonické texty neexistují. Vstupujeme tedy na pole poněkud riskantní, ale o to snad slibnější.

1) O socialistickém zdravotnictví a tabletové kultuře

Do podivně vyhlížejícího pokoje plného bublajících baněk, anatomických nákrešů a laboratorních myšek vstupuje student prvního ročníku všeobecného lékařství Štěpán Šafránek. Aby zvýšil efektivitu svého učení na zkoušky, rozhodl se navštívit staršího kolegu, který se vyzná, a žádá ho o pomoc:

„Masaříku, já bych potřeboval něco, abych neusnul, mohl se učit... ehm...“

„Maličkost,“ odpovídá bryskně Masařík a s úsměvem na tváři mu podává malou lahvičku s tabletami. „Ale jenom jednu denně!“

„Ty, Masaříku, je to bezpečný?“

„Neboj, jsem teď pomocná vědecká síla na farmakologii,“ opáčí pyšně Masařík.

„Tak dík. Ahoj!“ loučí se Šafránek a míří ke dveřím.

„Počkej!“ zastavuje ho Masařík a pohotově nastavuje kasičku. „Ale já nejsem socialistické zdravotnictví. Dostanu padesátku.“

Tato scénka, kterou kapitolu otevíráme, se objevila v populárním komediálním filmu „Jak básníci přicházejí o iluze“ režiséra Dušana Kleina a scenáristy Ladislava Pecháčka z roku 1984. Zastavme se u některých motivů, které zde autoři uměleckými prostředky vyjádřili a jež staví fenomény z názvu naší kapitoly do vzájemné souvislosti. Zaprvé, socialistické zdravotnictví je zde implicitně, formou negace, definováno jako takový systém, ve kterém nejsme nuceni po převzetí léků (nebo obecněji zdravotnických služeb) vzdát se padesátikoruny (nebo jakéhokoliv jiného obnosu). Navíc zadruhé, tento fakt je Šafránkem tak niterně zažitý, že ho ani nenapadne za obdržené prášky zaplatit, nabídnout protislužbu či se jen zeptat, co je dlužen: jednoduše poděkuje, léky strčí do kapsy a odchází. Můžeme si povšimnout i toho, že z výše uvedené ukázky nijak nevyplývá, že by takto opatřené tablety někomu či někde chyběly nebo že by se oba protagonisté vystavovali nebezpečí postihu.

Než se dobereme ústředních otázek, tj. kdy vznikla čs. drogová subkultura, proč se tak stalo a jaké to mělo následky, bude nutné představit problém v kontextu vývoje poválečného čs. zdravotnictví, farmaceutického průmyslu a fenoménu tzv. tabletové kultury. Bez této kontextualizace by bezprostředně hrozilo, že bychom mohli ve výkladu

nevyváženě preferovat vnější příčiny rozvoje toxikománií (transfer ze „zlého a dekadentního Západu“), na které odkazuje mnoho dobových pramenů, před zdroji vnitřními a socialistickému Československu vlastními. Záměrně se sice budeme muset vrátit na časové ose o dekádu až dvě nazpět, ale odměnou nám budiž drogová subkultura mládeže následně popsána tak, že nebude představovat úradek osudu dopadající odnikud na panenskou zem, ale logický (ač nikoliv kauzální) důsledek předchozího vývoje.⁵

Chceme-li zde naznačit souvislosti mezi československým socialistickým zdravotním systémem a vznikem tzv. „tabletové kultury“, bude na úvod příhodné vysvětlit a operacionalizovat základní pojmy. *Socialistickým zdravotnictvím v Československu* míníme svébytný systém zdravotní péče vycházející z určitých teoretických zásad projevujících se v praxi příslušných orgánů a přijímané legislativě. „*Tabletová kultura*“⁶ je chápána jako v československé společnosti široce akulturovaný konzumní návyk - domestikace užívání velkého množství léčiv napříč generacemi, jehož počátek spadá do 50. let. Jedná se tedy o starší fenomén, který vzniku drogové subkultury mládeže předcházela, vykazoval vůči ní četné odlišnosti, ale pro další vývoj byl výsostně určující.

Socialistické zdravotnictví v bývalém Československu jsme si výše dovolili nazvat svébytným systémem. Tím máme na mysli takový systém, který přinášela novou specifickou kvalitu, a o němž nelze tudíž mluvit jen jako o „zdravotnictví období socialismu“. Jeho zavedení a naplnění vstupních podmínek se navíc nekryje s oficiálním vyhlášením socialismu a jeho ukotvením v ústavním pořádku Československa.

V dobových pramenech se lze setkat s velkým počtem charakteristik či zásad přisuzovaných socialistickému zdravotnictví, které fungovaly podle doby vzniku dokumentů buď jako perspektivní cíle, nebo jako dosažené (či dosud nedosažené)

⁵ Vývojem problematiky toxikománií na území Československa do roku 1960 se ve své kvalifikační práci zabýval Pavel Šinkovec. Srov. ŠINKOVEC, P., *Drogová problematika v Československu 1918–1960*, bakalářská práce, Filozofická fakulta UK v Praze, Ústav českých dějin, 2015.

⁶ Termín popularizoval Miroslav Nožina ve své knize *Svět drog v Čechách* (Praha 1997) a v odborné obci je již delší dobu zaveden. První zaznamenané užití tohoto slovního spojení v odborném textu (konkrétně v podobě „tabletková kultura“) spadá do roku 1973. Viz RUBEŠ, J., URBAN, E., JENÝŠKOVÁ, D., ŠÍPOVÁ, B., Program a činnost Střediska pro drogové závislosti v Praze, in: *Československá psychiatrie* 69, 1973, č. 5, s. 324.

výsledky politických snah. Podle příbuznosti je pro přehlednost soustředíme do třech bloků:

Jako **první** se zaměříme na aspekty, které bychom mohli souhrnně označit jako **organizačně-právní**. Ty byly vyjádřeny třemi zásadami: zestátnění, sjednocení a plánování. V období po druhé světové válce v Evropě zcela převládl názor, že by roli hlavního organizátora zdravotnictví měl převzít stát. V pounorovém Československu došli vedoucí představitelé navíc k tomu názoru, že by se tak mělo dít podle sovětského vzoru. Taková byla i pozice lidoveckého ministra zdravotnictví Josefa Plojgara⁷, za jehož dvacetiletého působení došlo k většině zásadních socializačních proměn tohoto resortu. Ve svých publikacích se velmi často vymezoval vůči zdravotnictví v meziválečném Československu a ve státech západní Evropy a na pozadí této kritiky pak vyzdvihoval přednosti socialistického zdravotnictví.⁸ Kapitalistické zdravotnictví pro něj představovalo chaos, ve kterém převládaly partikulární ekonomické zájmy nad zájmem veřejným, což se projevovalo nerovnoměrným rozvržením sítě nemocnic, nekompatibilním vybavením, pluralitou poskytovatelů péče, duplicitou kádrů, absencí jednotné linie, „soukromokapitalistickým“ přístupem k pacientovi apod.⁹

O letech 1948–1952 bychom mohli s jistou mírou nadsázky hovořit jako o období zdravotnické právní pětiletky. Již v květnu 1948 byly znárodněny lázně a zřídla¹⁰ a v červenci téhož roku i nemocnice¹¹. Farmaceutický průmysl byl z větší části znárodněn již v předchozím období, nicméně až novelizací dekretu č. 100/1945 Sb. z dubna 1948 bylo

⁷ Josef Plojhar (1902–1981), ministr zdravotnictví (1948–1968, nejdéle sloužící ministr v dějinách Československa), předseda Československé strany lidové (1951–1968). V jeho případě nelze hovořit o podrobné orientaci v problematice zdravotní péče. Převážná část jeho projevů a statí byla zaměřena na otázky světového míru, mírového hnutí a možností katolicko-marxistického synkretismu. Pokud se vyjadřoval k zdravotnické tematice, pak volil obecná témata hodnotového ukotvení zdravotní péče, která právě vycházejí vstříc potřebám této kapitoly.

⁸ Zejména při čtení textů z 50. let se však musíme mít na pozoru. Českoslovenští autoři často bojovali již skončené bitvy a nerespektovali proměnu západních zdravotních systémů po 2. světové válce. Tato ahistorická srovnání pak vyznívala pro domácí situaci příznivěji. Např. k situaci ve Spojeném království po r. 1945 viz RÁKOSNÍK, J., *Sověťizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 309.

⁹ PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a statí z let 1950–1952*, Praha 1953, s. 254–257, 268, 381.

¹⁰ Zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku.

¹¹ Zákon č. 185/1948 Sb., o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a o organizaci státní ústavní léčebné péče.

zestátnění úplné.¹² Následujícího roku začaly být i soukromé lékárny slučovány do jednoho národního podniku.¹³ Těmito opatřeními z let 1948–1949 byl soukromý prvek ve zdravotnickém systému dramaticky omezen, nicméně péče o zdraví byla stále zaštiťována z více stran. Obecně lze situaci popsat tak, že nemocnice spravoval stát, ambulantní péče spadala pod národní pojištění a lázně byly provozovány částečně v režii odborového hnutí. Tento jev byl již od roku 1950 podrobován kritice. Pluralita poskytovatelů péče byla chápána jako nadbytečná překážka na cestě k socialistickému zdravotnictví, která brání efektivnímu plánování.¹⁴ Ke sjednocení došlo o rok později zákonem č. 103/1951 Sb., o jednotné preventivní a léčebné péči. Podle sovětského vzoru začaly všechny složky zdravotnictví přecházet do rukou státu. Organizací sjednoceného zdravotnictví na teritoriálních úrovních byly pověřeny ústavy národního zdraví, z ambulancí národního pojištění se stala zdravotní střediska, a tím mělo dojít k unifikaci ambulantní a lůžkové péče, zdravotní evidence obyvatelstva, zdravotnických kádrů a plánování.¹⁵ Stát se tímto svým rozhodnutím přestal dělit o zodpovědnost za péči o zdraví svých občanů.

Druhou skupinu charakteristik definujících socialistické zdravotnictví bychom mohli souborně nazvat jako zásady **odborné léčebně-preventivní**. Do této skupiny spadá deklarovaný důraz na prevenci, hygienicko-protiepidemickou činnost¹⁶, péči o matku a dítě, zapojení mas a vědeckost.

Pokud bychom za výchozí moment považovali rok 1945, našli bychom zdravotní péči a zdravotní stav obyvatelstva v dosti pošramoceném stavu. Kvůli perzekucím a

¹² Zákon č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků.

¹³ Zákon č. 271/1949 Sb., o výrobě a distribuci léčiv.

¹⁴ „Dnes všechny tyto pohnutky padají, protože máme jediný společný cíl: sloužit zdraví lidu, sloužit mu poctivě a důsledně a poskytovat všem nemocným stejnou příležitost k navrácení zdraví.“ Viz PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950–1952*, Praha 1953, s. 172.

¹⁵ PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950–1952*, Praha 1953, s. 257–260. Sjednocení plánu bylo později hodnoceno kladně také jako předpoklad rozvoje zdravotnictví v souladu s průmyslem a celým hospodářstvím. K tomu viz SKRBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962, s. 9.

¹⁶ Tuto část péče upravoval poslední z „velkých“ zdravotnických zákonů z let 1948–1952 č. 4/1952 Sb., o hygienické a protiepidemické péči, který si vytkl za cíl pečovat o životní prostředí, pracovní a školní podmínky, hodnotné stravování a zabezpečit obyvatelstvo před epidemiemi. Zároveň stanovoval náplň práce teritoriálních hygieniků.

uzavření vysokých škol během okupace značně poklesl počet lékařů vzhledem k předválečnému stavu – v Čechách a na Moravě až téměř na polovinu.¹⁷ Spolu s útrapami války a výpadky v zásobování se tento fakt negativně podílel např. na zvrácení dříve klesajícího trendu kojenecké úmrtnosti.¹⁸

Když v roce 1958 hodnotil ministr Josef Plojhar v publikaci určené pro propagaci československého zdravotnictví v zahraničí dosavadní vývoj, zaměřil se právě na dosažené výsledky preventivních opatření a péči o matku a dítě, které rozhodně nevyznívaly nepříznivě. Vyzvednuta byla klesající míra mortality na tuberkulózu (na 1/3 mezi lety 1946–1956), která byla přisouzena odstranění bídy a dále masovému užívání rentgenových vyšetření a povinnému očkování osob mladších 30 let. Obdobných nebo ještě lepších výsledků bylo dosaženo u nemocí jako břišní tyfus, dávivý kašel, záškrť či spála.¹⁹ Jako vlajková loď československého zdravotnictví byl představen komplex péče o matku a dítě a zejména jeho takřka stoprocentní vědecké podchycení. Na rozdíl od předválečného stavu již nebyla profesionální gynekologicko-porodnická péče vyhrazena pouze obyvatelům největších měst a v druhé polovině 50. let již poradenskou péčí během těhotenství prošlo 95 % žen. V roce 1956 podíl ústavních porodů dosáhl 83 % a podíl úmrtí matek při porodu klesl z 4,45 ‰ porodů (1937) na 0,61 ‰. Výše zmíněná vysoká úmrtnost dětí do jednoho roku života v bezprostředně poválečném období poklesla do roku 1956 na čtvrtinu. Byla zřízena speciální zařízení pro nedonošené děti a pro děti dlouhodobě nemocných matek. Stoupl počet dětských oddělení nemocnic, takže již nebylo nutno umísťovat děti dohromady s dospělými. Plojhar v souvislosti s pediatrickou péčí často upozorňoval na odborný lékařský dohled, pod kterým děti setrvaly až do dospělosti. Matky se v poradnách dozvěděly, jak dítě krmit, šatit a vychovávat (sic!). Pokud se radami neřídily, dětské sestry je mohly navštívit a dohlédnout na „správný“ vývoj dítěte. Lékařský dohled byl zajištěn i v rámci vzdělávacího systému jak na úrovni mateřských, tak i základních a vyšších škol, kde byla zkoumána náplň dne žáků, odpovídající úroveň vzdělávacích prostor a stravování.

¹⁷ RÁKOSNÍK, J., *Sovětzace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 314–315.

¹⁸ Srov. 97,7‰ (1939) a 136,8‰ (1945) viz PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950–1952*, Praha 1953, s. 254.

¹⁹ PLOJHAR, J., *Health Care in Czechoslovakia*, Prague 1958, s. 23–25.

V zájmu předcházení epidemiím se zavedly zvláštní lékařské kontroly i pro učitele a ostatní dospělý personál.²⁰

Kolem poloviny 50. let se již můžeme sekat s názorem, že objektivní podmínky socialistického zdravotnictví byly naplněny: prevence a hygiena byly institucionalizovány, trvale stoupal počet lůžek a zdravotnického personálu, podpora výzkumu se zvyšovala atd. K dosažení kýženého stavu ale bránil lidský faktor – scházela ještě náležitá aktivita „pracujících mas“.²¹ Tento způsob nazírání problematiky došel o dekádu později tak daleko, že v příručce objasňující vládní usnesení o péči o zdraví z let 1963-1964 bylo výslovně uvedeno, že úroveň zdraví obyvatelstva je celospolečenskou záležitostí, a tudíž za ni na prvním místě odpovídají závody a společenské organizace a až na dalším místě resort zdravotnictví.²² Důraz na uvědomělost a dobrovolnou aktivitu lidí však narážel na určité obtíže. Předmětem kritiky se stal přetrvávající postoj obyvatelstva, jenž v některých formách prevence a aktivizace spatřoval obtěžování a omezování osobní svobody. Tento přístup byl označen za reziduum z dob kapitalismu, kdy bylo zdraví považováno za soukromou věc jednotlivce, kdežto deklarované „právo na zdraví“²³ v socialismu mělo být chápáno i jako povinnost každého o své zdraví pečovat.²⁴

Často zmiňovaná zásada vědeckosti může dnešnímu čtenáři znít poněkud zvláště, protože moderní medicína se jako vědecká disciplína ustavila již před více než dvěma staletími. „Vědeckostí“ se však v pramenech z 50. let minilo především často uváděné „urychlené zavádění výsledků vědy do praxe“ s velkým důrazem na expertní poznatky ze Sovětského svazu. Vyzdvihováni byli klasičtí lékaři (Hippokratés, Galén, Avicena) a zejména Ivan Petrovič Pavlov. Z českých vědců byl nejčastěji připomínán odkaz Jana Evangelisty Purkyně, Jana Janského a Rudolfa Jedličky.²⁵ Kritizováno bylo přežívání „zastaralých“ metod (např. psychoanalýza) a naopak velmi špatná orientace lékařů v „dialektickém materialismu, mičurinské biologii a pavlovovské fyziologii“.²⁶ V

²⁰ PLOJHAR, J., *Health Care in Czechoslovakia*, Prague 1958, s. 10–19.

²¹ PALEC, R., *Socialistické zdravotnictví*, Praha 1954, s. 14.

²² ROZVOJ péče o zdraví v socialistické společnosti, Praha 1965, s. 3.

²³ Právo na zdraví bylo výslovně uvedeno i v čl. 23 Ústavy ČSSR z roku 1960.

²⁴ SKRBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962, s. 18.

²⁵ PALEC, R., *Socialistické zdravotnictví*, Praha 1954, s. 3.

²⁶ PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950–1952*, Praha 1953, s. 265, 376.

materiálech z 60. let se lze setkat s kritikou techničtějšího a věcnějšího rázu: otevřeně bylo přiznáno, že československý výzkum není zdaleka tak rozvinut jako vědecká práce v SSSR nebo v USA a produktivita práce výzkumníků zaostává za vyspělými kapitalistickými státy a (tehdy) nově též za zeměmi socialistické soustavy. Za jednu z hlavních příčin prohlubujícího se zaostávání byl označen dramatický nedostatek vybavení elektronikou.²⁷

Třetí skupinu charakteristik socialistického zdravotnictví představovaly v našem rozdělení zásady **ekonomické**. Jednalo se především o zásadu bezplatnosti, případně obecněji finanční dostupnosti péče. Po jistou dobu se k tomuto pojil i uváděný aspekt třídního zvýhodňování.

V ideologickém příslibu socialistického zdravotnictví hrála bezplatnost zásadní roli. Egalitářská vize se opírala zejména o naprosté vyloučení komerčního prvku z poskytování péče - ta měla být napříště poskytována výhradně podle potřeb nemocného bez ohledu na cenu terapie či pacientovy finanční možnosti. Boj o právo na zdraví byl označen za součást třídního boje: bylo uznáno, že i na Západě pod tlakem mas dochází k rozšiřování dostupnosti péče. Tento fakt ale nebyl, dle Skrbkové, s to překrýt základní rozdíl, který tkví v tom, že zdraví na Západě i nadále zůstávalo předmětem (jakkoliv eufemizovaného) prodeje a koupě. Teprve tam, kde třídní antagonismy mizí, usnadní zdravotnictví každému rozvinout jeho lidské možnosti.²⁸ Propagandistický potenciál bezplatné a teoreticky ničím nelimitované péče byl využit i tak, že se o socialistickém zdravotnictví psalo jako o „první vlaštovce komunismu“.²⁹

Bezplatná péče nebyla zavedena v jednom kroku pro všechny.³⁰ Zpočátku z ní byly vyňaty osoby soukromě hospodařící, které neparticipovaly na veřejném

²⁷ ROZVOJ péče o zdraví v socialistické společnosti, Praha 1965, s. 49.

²⁸ SKRBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962, s. 1, 3. Jednalo se v podstatě o velmi podobnou argumentaci, s jakou se můžeme setkat ve sporu mezi marxistickou ortodoxií a reformismem. Např. v Lukácsově polemice s austromarxistickou moralistní kritikou kapitalismu.

²⁹ Srov. PLOJHAR, J., *Společná cesta, jeden cíl*, Praha 1963, s. 51, SKRBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962, s. 8, popř. *PÉČE o zdraví lidu: Bilance a perspektivy socialistického zdravotnictví*, Praha 1971, s. 5. V poslední jmenované práci z normalizačního období je slovo „komunismus“ nahrazeno méně utopickým obratem „cílová rovina, ke které naše společnost směřuje“.

³⁰ Všeobecná bezplatná péče měla být zavedena k 1.1.1950, ale rozhodnutí bylo o rok odloženo. Ani to se však nenaplnilo. Srov. PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950-1952*, Praha 1953, s. 173.

pojišťovacím systémem. Takových bylo v roce 1952 ještě 2,5 milionu, ale v souvislosti s kolektivizací vesnice poklesl počet osob bez nároku na bezplatnou péči do roku 1962 pod 100 tisíc.³¹ Postupně byla i pro nepojištěné zavedena bezplatná péče preventivní, péče při nakažlivých nemocech a porodnická péče (od 1. 1. 1957).³² Plošné bezplatné zdravotnictví bylo zavedeno zákonem č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, v jehož článku 5 bylo uvedeno, že „péči o zdraví lidu poskytuje stát všem občanům bezplatně“. Tento zákon měl dlouhý život a zůstal po mnoha novelizacích v platnosti až do dubna roku 2012.³³

Výše jsme se tedy pokusili předestřít projekt socialistického zdravotnictví jako více či méně naplněného ideologického příslibu, jehož atributy lze rozdělit do tří skupin: a) organizačně-právní, b) odborné léčebně-preventivní a c) ekonomické. Co však z takto strukturovaného materiálu vyplývá, pokud chceme vykreslit spojnice mezi socialistickým zdravotnictvím a fenoménem tzv. tabletové kultury, který se objevil v druhé polovině 50. let?

Na prvním místě je třeba zdůraznit, že přijatými opatřeními se stát stal výhradním poskytovatelem zdravotní péče, a na jeho bedra tedy spadaly všechny úspěchy i neúspěchy projektu, které se mohly pozitivně či negativně projevit i na míře legitimacy společenského zřízení. Zodpovědnost za postátněné zdravotnictví se tak mohla stát dvojsečnou zbraní. Nicméně výsledky československého zdravotnictví v 50. letech rozhodně nevyhlížely nikterak neblaze. Zejména úspěchy akcí proti dříve fatálním onemocněním a nesrovnatelně kvalitnější a širší péče gynekologicko-porodnická stály z velké části za vzrůstajícím průměrným věkem dožití i stoupajícím počtem obyvatelstva.³⁴ Bezplatné zdravotnictví navíc přesně zapadalo do post-stalinského akcentu na zvyšování životní úrovně. Na druhou stranu by neměl být zamlčen fakt, že pokrok zdravotnictví s sebou nesl i některé rozporuplné fenomény. Zdravotnictví začalo

³¹ PÉČE o zdraví lidu: *Bilance a perspektivy socialistického zdravotnictví*, Praha 1971, s. 4.

³² SKRIBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962, s. 9.

³³ Výše zmíněný 5. článek byl vypuštěn při novelizaci v prosinci 1991.

³⁴ Růst věku dožití se zastavil až kolem poloviny 60. let, kdy narazil na ekonomické možnosti socialismu, a zůstal takřka neměnný až do roku 1989. K tomu blíže viz RÁKOSNÍK, J., *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 322–324. Na nejobecnější rovině podporuje tento fakt i tezi Francise Fukuyamy o úspěších diktatur, pokud jde o „věk uhlí a oceli“, a o jejich omezených možnostech v éře jemných technologií. Viz zejm. kapitola 9. Vítězství videa in: FUKUYAMA, F., *Konec dějin a poslední člověk*, Praha 2002.

postupně hrát ve veřejném prostoru stále větší roli a začalo velmi výrazně pronikat do sfér života lidí, které byly dříve vyhrazeny pouze rodinám. Možná právě proto byla tak často zmiňována zásada vědeckosti - aby pro moderního člověka legitimizovala i represivní stránku zdravotní péče.

Budeme-li chtít socialistické zdravotnictví logicky propojit s československou **tabletovou kulturou**, bude na tomto místě také příhodné připomenout zásadní fakt, že po druhé světové válce, zejm. v 50. letech, došlo v souvislosti s globálním nástupem biologie a chemie ke skokovému rozvoji průmyslu léčiv. Ten začal geometrickou řadou chrlit nová farmaka a registroval celé nové lékové skupiny. I v československém prostředí zavládl nadšený duch „farmaceutického osvícenství“ a byla oslavována rozšiřující se paleta léčiv i jejich vzrůstající spotřeba. Oproti 370 přípravkům, které produkoval n. p. SPOFA v roce 1950, se v kvalitativním plánu na roky 1964/1965 můžeme setkat s 487 specialitami v tuzemsku vyráběnými, 104 dovezenými z kapitalistických států a 31 ze zemí socialistických. Tento vývoj si samozřejmě vyžádal i vyšší nároky na státní rozpočet a mezi lety 1955 - 1964 se náklady na zdravotnictví zvýšily o 73 %, čímž přesáhly 1 miliardu Kčs.³⁵ V rámci socialistického zdravotnictví, jehož první fázi jsme výše popsali jako v podstatě „success story“, pak byla navíc vyzdvižována také cenová a teritoriální dostupnost medikamentů. Trvalo několik let, než některé preparáty ukázaly také své stinné stránky - návykovost, psychické poruchy i somatické obtíže uživatelů. Psychiatrům se pak navíc nějakou dobu nedařilo prolomit osvícenský pokrokářský triumfalismus a ukázat, že lék může i zdraví poškozovat.

Tento mechanismus nadšeného přijetí a následného zpochybnění psychoaktivních medikamentů modelově popsala Caroline Jean Ackerová na příkladu postojů amerických lékařských expertů k opiátům v letech 1890–1940. V těchto letech ztratily opiáty pověst zázračně účinných všeléků. Počet diagnóz, při kterých měly být nasazeny, se neustále snižoval a jejich neordinované užívání bylo v závěrečných letech vytyčené periody považováno za deviantní a stigmatizováno.³⁶ Nejedná se tedy o

³⁵ MODR, Z., PECHEK, B., Vývoj spotřeby některých lékových skupin v ČSSR od r. 1952 do r. 1964, in: *Časopis lékařů českých* 105, 1966, č. 18, s. 474–475.

³⁶ ACKER, C. J., From all purpose anodyne to marker of deviance: physicians' attitudes towards opiates in the US from 1890 to 1940, in: *Drugs and narcotics in history*, ed. Roy Porter, Mikuláš Teich, Cambridge 1995, s. 114–132.

československé specifikum a prodleva mezi emergencí nových léčiv, objevením jejich vedlejších účinků a změnou postoje existuje v každém politickém zřízení. Nezávisle na formě režimu lze na nejobecnější úrovni tento fenomén vysvětlit buď a) v rámci tradice marxisticko-pokrokařské jako zaostávání sociálního vědomí za vývojem techniky, jak nám zprostředkovávají např. Janík s Duškem³⁷, nebo b) v linii myšlení postmoderního jako důsledek změny prismatu, které vždy určitou výseč reality osvětluje, jinou zastiňuje, a tím mění náš pohled na věc, jak postuloval např. Michel Foucault ve slavné disputaci s Noamem Chomskym v roce 1971³⁸. Hlubším teoretizováním o dějinách vědy bychom se ocitli již mimo rámec předkládané práce, a proto spíše konkrétněji uvedme, že liberální demokracie má v nápravném procesu výhodu otevřenějších informačních toků, zatímco státně socialistické režimy dosáhly znárodněním výrazného omezení možností lobbingu farmaceutických firem.

Případy závislostí objevující se v Československu začaly přerůstat od druhé poloviny 50. let do masové podoby tabletové kultury. Jedná se o široké pojmenování zahrnující domestikaci užívání léků na každodenní bázi, a to i při banálních obtížích či pro úpravu psychické a fyzické kondice, a to zejména střední a starší generací. Právě v tomto období se začaly objevovat široce zásobené domácí lékárníčky s pestrou paletou preparátů proti bolesti, kašli, pro vzpruhu či uklidnění během dne a pro spánek během noci. Státem liberálně distribuované medikamenty se staly nedílnou součástí vybavení československých domácností a možnost jejich snadného opatřování zapadala do post-stalinistického příslibu zvyšování životní úrovně. Těmto představám vycházelo vstříc i celkové snižování osobní spoluúčasti pacientů na platbách do zdravotnického systému, které se stalo jedním z ústředních prvků ideologické nabídky post-stalinské Novotného éry (vrcholící přijetím zákona o péči o zdraví lidu v roce 1966).

Díky habituaci této „tabletové kultury“ v Československu prudce stoupla spotřeba léčiv schopných vyvolat závislost. Od počátku 60. let se v souvislosti s přibývajícimi případy závislostí začaly v odborném tisku objevovat varovné články k této problematice a odborná psychiatrická veřejnost začínala pod tíhou nových zjištění vysílat varovné signály. Přibližme si nyní, o jaká léčiva se vlastně jednalo. Předkládaná práce si klade za cíl oslovit i čtenáře bez předběžného farmakologického vzdělání, a tudíž bude

³⁷ JANÍK, A., DUŠEK, K. *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 44.

³⁸ CHOMSKY, N., FOUCAULT, M., ELDERS, F., *Člověk, moc a spravedlnost*, Praha 2005, s. 31–32.

následující část strukturována co nejstručněji a nejpřehledněji, aby co nejvíce usnadnila případné dohledávání konkrétních substancí zpětně. Jednotlivé lékové skupiny jsou uvedeny v chronologickém pořadí podle doby rozšíření jejich zneužívání v Československu. V jejich rámci pak budou uvedeny jednotlivé speciality v komerčních názvech.

Psychostimulancia. Tyto látky, jejichž působení spočívá ve stimulaci centrální nervové soustavy, byly jedněmi z prvních, jejichž zneužívání se v Československu po roce 1945 začalo vyskytovat. Ihned v prvních poválečných letech se nejen mezi studenty objevilo užívání amfetaminu (speedu), který byl distribuován pod obchodním názvem *Psychoton*. Ačkoliv byl zpočátku přivítán a vydáván jako neškodné stimulancium pro běžné vypořádávání se s vysokými nároky moderní aktivistické doby, brzy byly u uživatelů zaznamenány psychické poruchy a závislost. Tato poválečná vlna byla zastavena zařazením Psychotonu mezi omamné látky spadající pod opiový zákon z roku 1938, čímž došlo k dramatickému omezení možností jeho preskripce, a tím i jeho reálného užívání.³⁹

Obtížnější situace nastala v souvislosti s objevem nové generace syntetických stimulantů v 50. letech. Pro československé prostředí se stalo typickým užívání *Fenmetrazinu*⁴⁰ a jeho pravotočivého izomeru *Dexfenmetrazinu*, které dosáhlo svého vrcholu v roce 1964, kdy bylo zkonsumováno 19 milionů tablet stimulantů.⁴¹ Díky výraznému vlivu na vigilitu a kreativitu byly tyto substance oblíbené zejména mezi vysokoškoláky a jinými duševně pracujícími osobami.⁴² Lékaři zpočátku předepisovali tyto léky velmi benevolentně jako prostředek k povzbuzení nebo na hubnutí. Jejich

³⁹ RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 105–106. K omezení preskripce viz Vyhláška ministra zdravotnictví 80/1946 Sb. ze dne 18. dubna 1946, kterou se rozšiřuje výpočet přípravků podrobených úřednímu dozoru podle opiového zákona.

⁴⁰ V publicistice a v médiích se lze velmi často setkat s chybným pravopisem, kdy je látka označována jako „fermetrazin“ nebo „fermetrák“. Ke zkomolení došlo zřejmě za účelem usnadnění výslovnosti.

⁴¹ Jednalo se o dvojnásobek stavu z roku 1960. Viz SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17. Urban udává čísla mírně odlišná: r. 1952 – 0,958 mil. tbl, r. 1959 – 1,075 mil. tbl, r. 1960 – 10,020 mil. tbl (sic!), r. 1964 – 17,371 mil. tbl. Blíže viz URBAN, E., *Toxikománie*, Praha 1973, s. 125–127.

⁴² Blíže viz VENCOVSKÝ, E., NEVOLE, S., Problematika dopingu fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 61, 1965, č. 5, s. 411–414.

užívání však začalo velmi brzy vykazovat typické rysy konzumace povzbuzujících drog – nespavost, neklid, halucinace, bludy a zvýšený počet zaznamenaných sebevražedných pokusů.⁴³ Z iniciativy lékařů-psychiatrů se podařilo v druhé polovině 60. let preskripci stimulantů postupně omezovat.⁴⁴ Do roku 1969 došlo sice ke snížení spotřeby Fenmetrazinu a Dexfenmetrazinu na 8 milionů tablet, ale tento opticky pěkný výsledek je poněkud problematizován faktem, že v téže době začaly být konzumovány také obdobné speciality dovážené ze západního Německa.⁴⁵ Závěrem je třeba dodat, že notoričtí konzumenti stimulantů představovali v léčebně vedené nestorem české adiktologie Jaroslavem Skálou v letech 1958–1968 celou polovinu nealkoholových pacientů.⁴⁶

Antiaistmatika – bronchodilatancia. Tyto látky se vzhledem k obsahu efedrinu dají účinkem přirovnat ke stimulantům, ale na rozdíl od nich nebyly delší dobu zařazeny pod přísnější dohled. Lékařsky byly indikovány při astmatu a sloužily k rozšiřování stažených průdušek. V 50. a 60. letech se jednalo zejména o kompozitní speciality jako *Yastyl*, *Asthmin*, *Ephestmin*, *Felsol* nebo *Solutan*, které oplývaly nejen výše zmíněným efedrinem, ale i dalšími návykovými substancemi jako alkaloidy rulíku zlomocného, barbituráty a fenacetinem. Spotřeba nejrozšířenějšího Yastylu se v 60. letech pohybovala okolo 20 milionů dávek ročně.⁴⁷ Jednalo se přitom o lék se zcela nejasnou

⁴³ URBAN, E., *Mládež a drogy*, Praha 1977, s. 9. K psychickým komplikacím konzumace stimulantů viz též MEDVECKÝ, J., ĐURINDOVÁ, Z., Toxické liekové psychózy, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 2, s. 98–103 nebo též VINAŘOVÁ, E., VINAŘ, O., Psychotické epizody vyvolané kombinací barbiturátů s Fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 5, s. 284–291.

⁴⁴ RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 107.

⁴⁵ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17.

⁴⁶ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 19.

⁴⁷ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 18. Rizika dlouhodobého nadužívání antiastmatik, zejm. halucinace, psychózy, paranoia a agresivita, byla popsána v několika odborných statích již v 60. letech. Jejich frekvence je závažnější. Viz např. MAREŠ, F., MATOUŠEK, M., PRUSÍK, K., Psychické poruchy při dlouhodobém užívání antiastmatik, in: *Praktický lékař* 43, 1963, č. 1, s. 15–17, VENCOVSKÝ, E., PETEROVÁ, E., Příspěvek k toxickému působení adrenalinu a jeho metabolitů, in: *Československá psychiatrie* 59, 1963, č. 4, s. 217–221, ŠEDIVEC, V., KRYNYCKÝ, V., Duševní poruchy u chronické intoxikace Yastylem, in: *Československá psychiatrie* 62, 1966, č. 5, s. 326–329 a CHODURA, V., Případ taktilní halucinózy při chronické intoxikaci efedrinem, in: *Československá psychiatrie* 65, 1969, č. 1, s. 36–38.

minulostí, jehož složení nekorespondovalo s žádným jiným přípravkem na světě. Mnoho specialistů na léčbu astmatu ho považovalo za diskutabilní až vysloveně kontraindikovaný. Ani známý pražský psychiatr Jaromír Rubeš se jeho původu nedopátral a v 70. letech se přičinil o změnu jeho složení a zavedení povinné preskripce.⁴⁸

Komplexní analgetika. Užívání těchto léčiv se v československé populaci rozšířilo ze všech lékových skupin nejmasověji a začalo se zvýšenou měrou objevovat v průběhu 50. let. Tato kompozita vycházejí ideově ze švýcarského Saridonu⁴⁹ a mají sloužit k tlumení bolestí a případně i snížení horečky. V Československu se v 60. letech ve volném prodeji bez nutnosti preskripce vyskytovalo více než dvacet těchto preparátů, ačkoliv se některé svým složením takřka nelišily.⁵⁰ První setkání s analgetiky většinou proběhlo ordinovaně, např. v důsledku bolestí hlavy či zad, a pacient vplul do návyku, aniž to sám zpozoroval. Postupem času mu kvůli stoupající toleranci nevyvolávalo původní dávkování příjemné stavy, ale vedlo k nevolnosti a malátnosti, a musel tudíž počet tabletek zvýšit. Neodůvodněná konzumace analgetik se v Československu vyskytovala napříč věkovými skupinami.⁵¹ Masové spotřeby nejprve došel „kultovní“ domácí volně prodejný preparát *Algena*. Výroba a distribuce Algeny se však brzy po objevení karcinogenních účinků její složky fenacetinu dostala pod palbu kritiky. Farmaceutický komplex zareagoval tím, že spotřebitelům nabídl novou specialitu *Alnagon*, ve kterém byl fenacetin nahrazen kyselinou acetylsalicylovou a kodeinem.⁵²

⁴⁸ RUBEŠ, J., Drogy a lidé. I. Docela obyčejné prášky a tablety, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 2, s. 40–41. Zmiňovaný Yastyl držel rovněž smutné prvenství, neboť se stal nejoblíbenější návykovou látkou v subkultuře tehdejších věznic. K tomu viz např. DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 53.

⁴⁹ Kompozitní analgetikum, které získalo masovou oblibu u švýcarských hodinářských řemeslníků a dělníků, kteří trpěli v důsledku neustálého ostření zraku na minimální vzdálenosti bolestmi hlavy. Dnes (2018) v jiném složení vyrábí firma Bayer.

⁵⁰ GROSSMANN, V., Poznámky k používání a zneužívání analgetik-antipyretik, in: *Praktický lékař* 40, 1960, č. 20, s. 918–923. Přesná složení historických analgetických kompozit jsou v článku uvedena v přehledné tabulce.

⁵¹ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 38–46. Byl zaznamenán i neordinovaný konzum analgetik u armádních letců, a to u jejich jedné třetiny. K tomu viz ŠULC, J., Problematika spontánního užívání analgetik, in: *Praktický lékař* 51, 1971, č. 4, s. 148.

⁵² DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 46. Blíže k negativním zdravotním důsledkům abúzu Algeny tzv. „fenacetinové ledvině“ viz ČERNÝ, M., Fenacetinová nefropatie, in: *Praktický lékař* 46, 1966, č. 7, s. 247–250 nebo též KLIMENT, J., SVITAČ, J., Karcinómy horných močových cest v závislosti od abúzu analgetik, in: *Praktický lékař* 63, 1983, č. 5, s. 183–185.

Důsledky tohoto opatření však nebyly příznivé, neboť vzrůstající spotřebu Alnagonu nedoprovázel útlum konzumace Algeny, nýbrž její další vzestup.⁵³ Zamoření populace analgetiky začalo v Československu koncem 60. let nabývat podoby katastrofy. Jejich spotřeba stoupla ze 100 milionů tablet zkonsumovaných v roce 1952⁵⁴ na 750 milionů kusů za rok 1969⁵⁵, což představovalo 50 tablet na osobu a rok. Odborníci ve výzkumech z 60. let poukazovali na pravidelnou konzumaci komplexních analgetik u 30 % dospělé populace, u 10 % pak zaznamenali užívání každodenní.⁵⁶ Takto extrémní prevalence zcela ospravedlňuje užívání pojmu „tabletová kultura“ a vysvětluje také, proč stigmatizační pokusy z expertních kruhů nedopadaly po dlouhou dobu na úrodnou půdu. Další analgetické speciality jako *Neuralgen*, *Dinyl*, *Sedolor* nebo *Spasmoveralgin* je třeba pro úplnost zmínit, nicméně jejich spotřeba nedosahovala objemu prvních dvou zmíněných. Různé analgetické preparáty se dokonce těšily lepší nebo horší „pověsti“, která však vycházela spíše z šušandy, než z četby chemického složení léku. Poté co došlo k uvázání Algeny na lékařský předpis, konzumenti pružně reagovali zvýšenou konzumací Dinylu, který zůstal na volném trhu, a téměř totožný preparát Analgin, který obsahoval dokonce více účinných látek, nechali bez povšimnutí. I užívání léčiv podléhalo módním vlivům.⁵⁷

Antifobika a anxiolytika (trankvilizéry). Závislost na těchto psychofarmakách zbavujících strachu a úzkosti byla zaznamenána na počátku 60. let. Konzumace

⁵³ RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 106. Spotřeba Algeny neustále stoukala a v roce 1971 bylo kryto lékařskými recepty pouze 10 % prodaných balení. Proto došlo v 70. letech k zastavení jejího volného prodeje.

⁵⁴ MODR, Z., PECHEK, B., Vývoj spotřeby některých lékových skupin v ČSSR od r. 1952 do r. 1964, in: *Časopis lékařů českých* 105, 1966, č. 18, s. 477.

⁵⁵ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17.

⁵⁶ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17. Dle výsledků bádání Štíky, Kršiaka a Modra stoukala spotřeba analgetik ještě na přelomu 60. a 70. let a v roce 1971 bylo zkonsumováno dokonce 64 tablet na osobu a rok. V následujících letech se spotřeba na těchto alarmujících číslech již stabilizovala. Blíže viz ŠTIKA, L., KRŠIAK, M., MODR, Z., Vliv částečného omezení volného prodeje analgetik na vývoj jejich spotřeby v ČSSR, in: *Praktický lékař* 58, 1978, č. 2, s. 64–68.

⁵⁷ ŠTIKA, L., KRŠIAK, M., MODR, Z., Vliv částečného omezení volného prodeje analgetik na vývoj jejich spotřeby v ČSSR, in: *Praktický lékař* 58, 1978, č. 2, s. 66.

nejrozšířenější speciality, *Meprohamatu*⁵⁸, která dosáhla maxima v roce 1963, navozovala euforické stavy a komfortní lhostejný přístup k podnětům z okolí.⁵⁹ Dále je třeba zmínit takřka neškodný *Guajakuran*, méně škodlivý *Radepur* či *Timozin* a silně návykové speciality obsahující diazepam (*Diazepam, Seduxen, Valium, Faustan*).⁶⁰

Barbiturátová sedativa a hypnotika. Jedná se o farmaka založená na schopnosti kyseliny barbiturové navodit klid a spánek. Nástup závislosti a nárůst tolerance je pozvolný, původní motivací užívání jsou většinou spánkové poruchy nebo snaha o zvládnutí stresových situací.⁶¹ V československém prostředí 60. let byla závislost na barbiturátech doménou zejména střední generace a neměla tak razantní nástup. V roce 1969 bylo spotřebováno 19 milionů tablet.⁶² Lékaři si u pacientů dlouhodobě závislých na barbiturátech (jako např. *Bellaspone, Pentobarbital, Amobarbital, Dormiphen* aj.) povšimli celkového úbytku duševních sil, emoční otupělosti a demence.⁶³

Nebarbiturátová hypnotika. Tuto skupinu uvádíme spíše na okraj. Byla vyvinuta v 50. a 60. letech za účelem snížení spotřeby barbiturátů a abúzus těchto preparátů byl spíše raritní. Dělo se tak také proto, že Československo samo tato léčiva v dostatečné míře nevyrábělo, a tudíž speciality jako *Glutethimide, Doriden* a zejména maďarský *Noxyron* byly dováženy za devizové prostředky ze zahraničí. Na trhu se proto objevovaly jen v malém množství.⁶⁴

⁵⁸ Mezi lékaři se v 60. letech rozšířilo i úsloví vyzdvihující toto psychofarmakum téměř na pozici všeléku: „Nevíš-li co dát, dej Meprohamat.“ Viz JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 20.

⁵⁹ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17.

⁶⁰ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 50–51.

⁶¹ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 67.

⁶² SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 17.

⁶³ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 65–69.

⁶⁴ Srov. DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 69–70. Výjimku v dostupnosti představoval po jistou dobu československý preparát *Dormogen*. Jednalo se o domácí obdobu celosvětově známého amerického přípravku *Quaalude* (účinnou látkou byl taktéž metakvalon), který proslavil Leonardo DiCaprio ve snímku *Vlk z Wall Street* (USA, 2013, rež. Martin Scorsese).

Antitusika. Léky pro potlačení kašle jako *Codein*, *Benephorin*, *Ipecarin* nebo *Kodynal* dosahovaly neodůvodněné spotřeby od období 60. let díky svým psychotropním složkám efedrinu a kodeinu.⁶⁵

Z výše uvedeného si již lze udělat představu, jak široká a rozmanitá byla československá tabletová kultura a jak otevřená a štědrá byla náruč socialistického zdravotnictví. Nebývalý celosvětový rozmach chemie a zejména farmaceutického průmyslu zastihl Československo v éře zásadní přeměny společenského a také zdravotnického systému. Projekt socialistického zdravotnictví výrazně rozšířil poskytování zdravotní péče a brzy začal přinášet příznivé výsledky, které se reálně projeví v kvalitě života většiny lidí. V destalinizačním období, pro které byl důraz na zvyšování životních standardů typický, začal hrát resort zdravotnictví ještě silnější legitimizační roli. Stát evidentně nechtěl své občany – alespoň na tomto poli – zklamat, a tomu odpovídala i extrémně liberální politika distribuce léčiv, včetně těch psychotropních. Hlavatého tvrzení, že tato politika byla „v naprostém rozporu s nejzákladnějšími tendencemi a normami našeho socialistického zdravotnictví“⁶⁶, nelze považovat za víc než zbožné přání. Chruščovovsko-novotnovský diskurz vědeckotechnické revoluce pak posvětil nové medikamenty a propůjčil jim gloriolu vědeckosti a pokrokovosti, která pomáhá moderním lidem překonat nedůvěru před novými věcmi.⁶⁷ Lidé, kteří dosáhli středního věku koncem 50. let, představovali první generaci, pro niž se pravidelná konzumace tablet stala součástí životního stylu. Když se o deset let později na přelomu 60. a 70. let začala vytvářet československá drogová subkultura, tvořily ji právě děti vzešlé z tohoto prostředí, pro které již byla bariera ostychu vůči lékům podstatně nižší.⁶⁸

⁶⁵ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 71–73.

⁶⁶ HLAVATÝ, J., Toxikomanie a alkoholismus, in: *Praktický lékař* 61, 1981, č. 13, s. 486.

⁶⁷ K důrazu na vědeckost v každodenním životě chruščovovské éry viz např. REID, S. E., The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution, in: *Journal of Contemporary History* 40, 2005, č. 2, s. 289–316.

⁶⁸ Srov. HEGYI, L., K motivácii toxikománie mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 149. „35 % matiek a 24 % otcov užíva denne tabletky proti niektorým ťažkostiam. Toto číslo ukazuje, že rodina sama usmerňuje mladistvého ku konzumácii liekov; požívanie drog sa stáva samozrejmosťou dávno predtým, než dieťa dospeje.“

Pro ilustraci výše zmíněného ještě citujme z dobového vydání časopisu Praktický lékař, kde se autor, Oldřich Vinař, zaměřil na samozřejmost a všednost užívání analgetik v socialistickém Československu: „Výsledkem je pacientka, která se diví, že se lékař pozastavuje nad tím, že v posledních 10 letech užívala pravidelně 20 tablet Algeny nebo analogického preparátu za měsíc, a ujišťují nás; její známé přece dělají totéž, nebo užívají ještě více; konečně i lékař jí analgetikum ochotně předepíše, kdykoli si o to řekne. Častým zdrojem přísunu analgetik bývají příruční lékárníčky na pracovištích, jejichž pravidelné doplňování se považuje za samozřejmou povinnost závodní ambulance. ... I malé děti vědí, že se maminka promění ze zlého tyрана zase v tu milou mámu, jakmile polkne tabletku. Viděli jsme nemocnou, které děti dávaly Algeny k vánocům a četná balení tohoto léku jí věšely na stromeček.“⁶⁹

⁶⁹ VINAŘ, O., Léková závislost, některé současné aspekty, in: *Praktický lékař* 53, 1973, č. 3, s. 100.

2) O toxikomanické subkultuře

Místo svýho sexu

dej mi tubu dexu,

abych tě moh dále milovat.

Nechci žádnéj sex,

stačí mi jen dex,

chtěl bych pořád jenom prášky žrát.

Nemysli si, že tě nemám rád.

Nemysli si, že tě nechci znát.

Neboj se, budu tě milovat

ve svejch snech,

až budu fetovat.⁷⁰

V předešlé kapitole jsme probrali, jak se v Československu v 50. a 60. letech akulturovalo užívání léčiv v míře vysoce překračující ordinovaný a medicínsky ospravedlnitelný úzus. Typickými představiteli této „tabletové kultury“ nebyli mladiství výrostci, ale osoby radící se spíše do střední nebo starší generace, které nespadly do závislosti primárně v cílené snaze o dosažení blažených stavů, ale daleko spíše až sekundárně v důsledku prvotního ordinovaného užívání léčiv. Libé důsledky konzumace psychotropních farmak pro ně byly faktem, který jim až po čase vyplynul (někdy zůstal na nevědomé rovině velmi dlouho), a nikoliv informací, která je k medikamentu dovedla. Tito lidé měli běžně rodiny, chodili do práce a na schůze, platili příspěvky a neměli žádnou nadstandardní potřebu vyčleňovat se ze společnosti. Společnost je na oplátku také nevytlačovala na okraj a ani skutečně notorická konzumace některých léčiv nevedla po dlouhá léta ke spontánním stigmatizačním protiopatřením. Samotný abúzus probíhal individuálně v neveřejném (zejm. domácím) prostředí, takže ho okolí ani nemuselo po dlouhá léta zpozorovat.⁷¹

⁷⁰ Báseň jednoho z toxikomanů, který užíval dexfenmetrazin (slangově zvaný „dex“). Cit. dle FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 312.

⁷¹ JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 134.

Takovýto model závislosti samozřejmě existoval i nadále ve sledovaném období 70. a 80. let (dokonce byl i početně výrazně dominantní)⁷², ale na samém závěru 60. let se k tomuto jevu přidal i fenomén v Československu po druhé světové válce nový – *toxikomanická subkultura mládeže*.

Čím se tato nová entita odlišovala od tabletové kultury? Především tím, že se jednalo o reálně existující model sdružování lidí. V podmínkách tabletové kultury by bylo zcela absurdní mluvit o členství, protože v jejím rámci neexistoval pocit sounáležitosti individuálně užívajících jednotlivců, společná identita nebo třeba jen tušení nějakého celku. Drogová subkultura byla naopak složena ze scházejících se skupin převážně velmi mladých osob, které se v těchto podmínkách realizovaly. Tito mladí lidé povětšinou do pětadvaceti či maximálně třiceti let věku nevpluli do světa užívání návykových látek „omylem“, ale cíleně za účelem změny svého psychického stavu.⁷³

Pokud bychom se však zeptali, zdali se lišili od svých rodičů ve spektru užívaných látek, museli bychom překvapivě odpovědět, že ne příliš! Zde můžeme zaznamenat zásadní rozdíl oproti situaci za „železnou oponou“. Na Západě samozřejmě také existovala doba československé tabletové kultury a docházelo i tam k nadužívání synteticky připravených léčiv napříč generacemi. Antonio Escohotado si navíc povšiml, že syntetický způsob výroby vykazoval po dlouhá léta velmi silný legitimizační efekt – uměle připravené substance byly oproti opiátům považovány za vědecké, méně nebezpečné a relativně neškodné.⁷⁴ Západní mládež se nicméně od svých starších soupeřů zásadně odlišovala právě užíváním jiných nemedicínských a převážně přírodních drog (např. marihuany, heroinu, kokainu aj.), které poskytovalo jistý pocit autonomie, nebo spíše pseudo-autonomie na poválečné spotřební společnosti.⁷⁵ V

⁷² Drtil odhaduje, že na konci 80. let patřilo mezi tyto skryté abuzéry „tabletové kultury“ v Československu asi 300–400 tisíc osob. Srov. DRTIL, J., Drogy, jejich historie a perspektiva, in: *Protialkoholický obzor* 26, 1991, č. 6, s. 388–389.

⁷³ Psychoaktivní látky mohou pozitivně či negativně ovlivňovat a) vigilitu, b) afektivitu nebo c) psychické integrace (myšlení).

⁷⁴ ESCOHOTADO, A., *Stručné dějiny drog*, Praha 2003, s. 92.

⁷⁵ Na problematickou logičnost úvahy o úniku z *konzumní společnosti za pomoci konzumace (drog)* upozornil již Stephens v úvodu své klíčové publikace. Srov. STEPHENS, R. P., *Germans on Drugs*, Ann Arbor 2007, s. 6. Pokud odhlédneme od čistě hedonistických motivací toxikomanie, nějakou logiku to přece jen může mít. Learyovský „drop out“ lze chápat jako pokus stát mimo společnost tak, aby ji bylo možné *zvnějšku* kritizovat. Drogový trip byl v kontextu myšlení 60. let chápán také jako cesta k dosažení bodu, z něhož je možné vidět svět prizmatem, které by nebylo zdeformováno kulturním útlakem.

Československu byla situace zcela odlišná, protože se zde tyto „klasické“ drogy téměř neobjevovaly. Uzavřenost hranic a vysoká míra jejich kontroly na to měla jen omezený dopad. Hlavní důvody tohoto stavu byly hospodářské: nekonvertibilní československá koruna nepředstavovala pro mezinárodní obchodníky s drogami lákavou protihodnotu za nabízené zboží a atraktivními valutami českoslovenští spotřebitelé v dostatečné míře nedisponovali.⁷⁶ Radek John se v polovině 90. let k dané problematice vyjádřil takto: „*Socialistická diktatura pouze na pár desetiletí vytlačila z tehdejšího Československa známé západní drogy. A to jenom proto, že žádná narkomafie neměla zájem dodávat sem tvrdé drogy za měkké socialistické peníze, které měly hodnotu sběrového papíru, sotva jste s nimi opustili tuhle zem.*“⁷⁷ Československo sice nepředstavovalo pro globální drogový trh vhodného koncového zákazníka, ale bylo díky své poloze a pohraniční kontrole méně proškolené v oblasti drog často využíváno jako země tranzitní. Tento tranzit zajišťovaly povětšinou osoby arabského či afrického původu a cesty byly vedeny z těchto zemí (např. Afghánistán, Ghana, Libanon, Nigérie) na Západ, zejm. do tehdejší Německé spolkové republiky.⁷⁸ Vlivem těchto okolností se československá drogová subkultura vytvořila bez látek typických pro obdobná uskupení na druhé straně „železné opony“. Toxikomani tak byli spolu se staršími „tabletáři“ odkázáni na jediného fungujícího společného dealera, kterým byl československý stát.⁷⁹

⁷⁶ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 95.

⁷⁷ JOHN, R., PRESL, J., *Drogy!: 106 otázek a odpovědí*, Praha [1996?], s. 9.

⁷⁸ Srov. např. VYHŇÁK, M., K některým otázkám nealkoholové toxikomanie, in: *Právník* 112, 1973, č. 6, s. 521, ŠILHÁNEK, K., Současný stav pašování a používaných forem trestné činnosti s klasickými omamnými prostředky a vliv na naše podmínky, in: *Kriminalistický sborník* 19, 1975, č. 5, s. 301, MAŠATA, F., Nelegální přeprava drog, in: *Kriminalistický sborník* 25, 1981, č. 10, s. 631, OPRŠAL, J., FOHL, M., Pašování marihuany, in: *Kriminalistický sborník* 26, 1982, č. 6, s. 329 nebo též TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973-1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV* 2, Praha 2004, s. 113. Pašování afghánského hašiše z Kábulu přes ČSSR do NSR bylo celníky zachyceno již během roku 1970. Hašiš převozníci ukrývali ve dvojítech dnech kufrů a speciálně upravených vestách. Blíže viz BAŽANT, Z., Pašování omamných látek, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 2, s. 94–98.

⁷⁹ Por. Kubiš z VB Ústí n. L. k tomu v roce 1976 podotkl: „*Jak dosavadní výsledky práce ukázaly, těžiště práce bude třeba zaměřit na zdravotnictví, které je jediným vnitrostátním zdrojem omamných prostředků a návykových léků.*“ Viz KUBIŠ, I., Některé zkušenosti z boje proti toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 8, s. 501. Zde můžeme zaznamenat významné rozdíly v komparaci se Západem. Stephens si povšiml, že v případě tehdejší Německé spolkové republiky stát nebyl vhodným referenčním rámcem pro nazírání problematiky drog. Podstatně důležitější byla jednotlivá města, kde se ilegální trh specificky konstituoval podle polí působení přítomných drogových gangů, a pak rovina nadnárodního nelegálního obchodu. Blíže srov. STEPHENS, R. P., *Germans on Drugs*, Ann Arbor 2007, s. 8.

Ačkoliv byla mladými toxikomany zneužívána také všechna v předešlé kapitole zmíněná léčiva, která dosáhla obliby i u starší generace „tabletové kultury“, bylo jejich drogové spektrum přece jen ještě širší. V následujících odstavcích představíme ony látky, jejichž spotřeba byla typická výhradně pro toxikomanickou subkulturu, a dále se pokusíme domyslet, zdali je lze převést na nějaký společný jmenovatel, který by dokázal objasnit, proč nedošly masivní plošné spotřeby napříč společnostmi.

Opiáty. Závislost na morfiu, která tvořila spolu s kokainismem typický obraz toxikomanie v předválečné ČSR, nepředstavovala v socialistickém Československu po dlouhá léta závažnější problém. Jak si povšiml Vencovský, již tak dosti nízké počty morfinistů po roce 1945 dále vytrvale klesaly, a to i kvůli zpříšňování manipulace s tímto vysoce návykovým preparátem.⁸⁰ Z morfinismu se na dlouhou dobu stala jakási ojedinělá „nemoc z povolání“, které propadaly téměř výhradně osoby, jež s morfiem přicházely do styku v rámci své profese.⁸¹ Toxikomanie zdravotníků představuje zvláštní problém; René Grumlík zaznamenal 13% podíl zdravotníků na pacientech přijatých do lůžkových psychiatrických zařízení v letech 1969–1972 (nemuselo se vždy jednat o opiátové toxikomany). Zároveň si u této skupiny povšiml specificky silných závislostí daných enormními dávkami užívaných drog a vysokého počtu bilančních sebevražd, které přikládal na vrub profesionálnímu nadhledu nad tragickou osobní situací.⁸²

Tento stav se změnil v průběhu 70. let, kdy o účinky opiátů (v ČSSR se jednalo zejm. o speciality *Morfin*, *Dolsin* a *Novopon*) projevíli zájem mladí toxikomani. Nelegální opatřování těchto látek neprobíhalo bez komplikací a bylo podmíněno trestnou činností, neboť hospodaření s opiáty podléhalo silně zostřené regulaci. Touha po droze, která je u opiátových toxikomanů zvláště úporná, vedla v československém prostředí 70. let k emergenci zcela nového jevu – vykrádání lékáren a skladů léčiv. Zaznamenány byly i

⁸⁰ Jednalo se o 108 zaznamenaných morfinistů za rok 1945, 55 za rok 1950, 30 v roce 1955 a konečně o 4 toxikomany v roce 1958. Srov. VENCOVSKÝ, E., Současný stav opiátové toxikomanie v ČSR, in: *Československá psychiatrie* 56, 1960, č. 3, s. 168. Jako zcela raritní uvádí Hádlík případ více než dvacetiletého morfinismu zakládajícího člena a vysokého představitele KSČ, který využíval svého vlivu k získávání drogy, která by mu jinak byla nedostupná. Viz HÁDLÍK, J., Neobvyklý případ morfinismu, in: *Československá psychiatrie* 66, 1970, č. 2, s. 113–116.

⁸¹ RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 105. Z kazuistických zkoumání viz např. HANČL, J., Narkomanie zdravotní sestry, in: *Kriminalistický sborník* 14, 1970, č. 12, s. 759–762.

⁸² GRUMLÍK, R., Drogy a zdravotníci, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 9, s. 568.

případy zdravotních sestřiček, které „šetřily“ opiáty na těžce nemocných pacientech, aby je mohly samy konzumovat nebo donést partě.⁸³

Kanabinoidy. Psát o socialistickém Československu jako o velmoci ve spotřebě *marihuany* či *hašiše* by šlo jen stěží. Tyto v západním prostředí vsutku generační kultovní drogy zasáhly normalizační ČSSR jen okrajově. Odmyslíme-li více či méně náhodná setkání s těmito látkami, která bychom jistě dohledali již v letech šedesátých, dá se o alespoň částečně souvislé konzumaci hovořit až v období od přelomu 70. a 80. let.⁸⁴ Mezi lety 1981 a 1982 došlo ke vzestupu počtu stíhání kvůli pěstování marihuany z 13 na 39.⁸⁵ V té době docházelo na tomto poli k dvěma pozoruhodným jevům. Jednak k málo úspěšným pokusům o modifikaci českého technického konopí ve snaze o dramatické zvýšení podílu psychoaktivní látky a také k pěstování indické varianty konopí ze semen zakoupených v síti prodejen Zverimex, určených ke krmení okrasného ptactva.⁸⁶ Oba tyto jevy můžeme s jistou dávkou nadhledu chápat jako širší součást tehdejšího fenoménu „udělej si sám“, který byl v jiných (a jistě užitečnějších) oblastech lidského konání reprezentován např. televizními pořady Přemka Podlahy, který radil divákům, jak si obstarat absentující či úzkoprofilové statky svépomocí. Z roku 1981 pochází případ, ve kterém pěstitel marihuany z Tábora tuto získal natrháním v prostorech brněnské zoo a v areálu psychiatrické léčebny v Brně-Černovicích, kde ji místní vedoucí zahradník používal k podsevu okurek. Jedná se zároveň o první zaznamenaný případ v ČSSR, kdy byla marihuana využita nejen ke kouření, ale také ke koření potravin.⁸⁷ Invence pěstitelů byla značná a v roce 1982 došlo v Praze k

⁸³ RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 107.

⁸⁴ Literatura ze závěru 70. let o marihuaně mlčí. Dokonce ještě v roce 1987 Janík píše: „Z klasických drog lze zaregistrovat občasné zneužívání marihuany. Výskyt obvykle souvisí s pobytem cizích státních příslušníků v ČSSR nebo naopak s pobytem našich občanů v zahraničí. V posledních letech došlo k tajnému pěstování konopí, ze kterého se získává marihuana průměrné kvality.“ Srov. JANÍK, A., Některé sociální aspekty drogové závislosti v ČSR, in: *Praktický lékař* 67, 1987, č. 13, s. 482.

⁸⁵ ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 581.

⁸⁶ Srov. VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 18–19 a dále TOMÁNEK, V., ŠTĚPNIČKA, L., Případ „marihuana“, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 6, s. 333–338.

⁸⁷ FIALA, J., KOHOUTEK, P., Nebezpečný návyk, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 3, s. 155–156.

odhalení čtyřčlenné skupiny osob ve věku 22–33 let ilegálně pěstující marihuanu v areálu plaveckého bazénu v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka.⁸⁸

LSD. Diethylamid kyseliny lysergové představuje v drogovém spektru socialistického Československa určitou kuriozitu. Tento halucinogen zde byl totiž od 50. do 70. let zcela legálně využíván v psychiatrii pro experimentální terapeutické účely a od poloviny 60. let ho dokonce národní podnik SPOFA samostatně vyráběl.⁸⁹ Malá část produkce zřejmě unikla z povolaných rukou a Skála uvádí, že prý bylo možné se v jednom z pražských beatových klubů setkat s nabídkou kostky cukru pokapané „kyselinou“ v ceně 80 Kčs.⁹⁰ Podobná svědectví nejsou jsou ale v dostupných pramenech častá a nenaznačují zhora nic o masovém užívání LSD v rámci dobové toxikomanické subkultury.

Triphenidyl. Závislost na tomto preparátu určenému k léčbě parkinsonského syndromu byla zaznamenána již koncem 60. let. Toxikomany byl zpočátku vysoce ceněn jako velice účinné euforikum. Jeho obliba ještě vzrostla v průběhu 70. let, kdy byl uživateli objeven halucinogenní potenciál tohoto léčiva v případě podání vyšších dávek.⁹¹ U uživatelů docházelo k častým vidinám zvířat všech velikostí (od ještěrek po hrochy) a nezřídka byly zaznamenány i vize rozdělení vlastní osoby. Drtil uvádí, že se

⁸⁸ ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 581.

⁸⁹ Tyto pokusy byly spojeny se jmény Stanislava Grofa, Milana Hausnera, Julie Sobotkiewiczové, Jana Srnce, Miloše Vojtěchovského a dalších desítek československých psychiatrů a psychologů. Zhodnocení celého experimentu dosud na své písemné zpracování čeká a není ani předmětem této práce. Z drobnějších příspěvků viz např. HAUSNER, M., LSD za železnou oponou, in: *Vokno* 27, jaro 1993, s. 94–97. Mezi dobrovolníky v 60. letech byla i řada příslušníků nejmladší intelektuální generace jako Petr Pithart, Pavel Rychetský a Jiřina Šiklová. K jejich zážitkům viz RYCHETSKÝ, P., *Diskrétní zóna*, Praha 2012, s. 70–71 nebo též ŠIKLOVÁ, J., *Bez ohlávky*, Praha 2011, s. 125–130. Zatím nejkomplexněji bylo téma zpracováno v dokumentu České televize *LSD made in ČSSR* (rež. Pavel Křemen, premiéra 6. 10. 2015), který je dostupný na stránkách internetového vysílání ČT <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10463665003-lsd-made-in-cssr>. Po roce 1989 byly zveřejněny také záznamy armádního filmu zachycující testování LSD na vojácích ČSLA. Blíže viz <https://www.youtube.com/watch?v=mGj2ii0clRM>.

⁹⁰ SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 18.

⁹¹ Urban publikoval první zaznamenaný případ specifického užívání Triphenidylu jako halucinogenu v roce 1973. Viz URBAN, E., *Toxikománie*, Praha 1973, s. 129.

jednalo o jednu z vůbec nejpopulárnějších drog na černém trhu, kde ho bylo možno opatřit za cenu okolo 50 Kčs za balení.⁹²

Inhibitory monoaminoxidázy (MAO). Tato léková skupina byla v československém prostředí reprezentována specialitami *Nuredal*, *Parnate* nebo *Marplan*. Inhibitory MAO spadají mezi antidepresiva, a jako taková nepřinášejí konzumentovi netrpícímu depresemi žádný zvláštní užitek. Mladí toxikomani však objevili účinky jejich kombinace s psychostimulanty, zejm. Dexfenmetrazinem, a společně je užívali během delších „tahů“. Výsledkem byly příjemné pocity, vize a halucinace, avšak v delším časovém horizontu paranoia a bludy.⁹³

Neuroleptika. Samostatné zneužívání těchto léčiv, která slouží k potlačování psychóz, nebylo zaznamenáno, protože na ne-psychotiky neúčinkují. Preparáty jako např. *Chlorpromazin*, *Levopromazin* nebo *Minithixen* tak byly užívány pouze toxikomany-psychotiky, ať už byly jejich psychózy premorbidní nebo způsobené až užíváním drog.⁹⁴

Podomácku vyrobené drogy. Tato ad hoc skupina netvoří koherentní celek, který by bylo možno chemicky či medicínsky smysluplně definovat, ale zahrnuje látky, které nebyly v běžné distribuci a bylo je nutné s menším či větším nasazením připravit z dostupných surovin. Mezi ně by patřil na prvním místě kodeinový roztok „áčko“, který toxikomani připravovali od 70. let z běžně dostupného analgetika Alnagon. Balení po deseti tabletách stálo 3 Kčs a spotřeba stoupla z hrozivých 109 mil. tablet v roce 1969 na těžko uvěřitelných 270 mil. za rok 1985.⁹⁵ Tablety Alnagonu byly na počátku přípravy rozdrceny a vzniklá drť dále rozmíchána do vody. Kodein, který se na rozdíl od ostatních součástí tablety ve vodě rozpustil, byl přes vatou sloužící jako filtr vtažen do injekční

⁹² DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 62–65. O účincích vysokých dávek nalézáme informace také ve vzpomínkové literatuře: „*Od té chvíle jsem si nic pořádně nepamatoval, neboť jsem se ocitl v šílených halucinacích. Viděl jsem všechny své kamarády, jak se jim drolí obličej, jak se rozpadají, když se jich chci dotknout, šílená hrůza se mě zmocňovala, když mi mizeli každou chvíli před očima. Jako kdyby byli neviditelní. Cigareta se mi sama vykouřila, nohy mně pořád rostly, ruka se mi rozplývala, když jsem si ji přiblížil k očím. No byl to děs.*“ Srov. K., Petr, *Já – bývalý toxikoman*, Praha 1996, s. 9.

⁹³ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 73–75.

⁹⁴ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 76–77. K zavádění neuroleptik v 50. a 60. letech do československé psychiatrické praxe viz VENCOVSKÝ, E., *Historie československé psychofarmakologie a farmakopsychiatrie*, in: *Československá psychiatrie* 64, 1968, č. 4, s. 217–222.

⁹⁵ VANTUCH, P., *K odlišným přístupům k osobám zneužívajícím roztok Alnagonu v ČSR a SSR*, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 8, s. 377.

stříkačky a aplikován intravenózně.⁹⁶ Od tohoto nejjednoduššího způsobu přípravy zbýval jen krok směrem k amatérským laboratořím, kde českoslovenští toxikomané právě ze separovaného kodeinu syntetizovali ještě účinnější sloučeninu dihydrocodein (dikodid), které se podle typické hnědé barvy brzy dostalo slangového názvu „braun“.⁹⁷ Zatímco se obě předchozí drogy, „áčko“ i „braun“, řadí mezi opiáty, a mají tudíž spíše tlumivý efekt, spadá nejslavnější československá podomácku vyrobená droga – *pervitin* – právě naopak mezi látky budivé. V domácích laboratořích byl připravován přibližně od poloviny 70. let z efedrinu, který byl získáván buď z léčiv (např. Solutanu), nebo v čisté podobě kradený z výroby.⁹⁸ Bezpečnostní složky si výroby pervitinu povšimly nejpozději v roce 1978, kdy byla v této souvislosti zadržena klíčová postava pražské drogové subkultury, toxikoman „J. G. (*1947)“.⁹⁹ Pro úplnost je třeba uvést ještě injekční roztok fenmetrazinu, který měl být separován z Bromadrylu F, antihistaminického léku indikovaného při různých alergických stavech. Fenmetrazin do něj byl přidáván za účelem potlačení únavy, kterou základní účinná látka způsobovala. Zmínky o tomto druhu toxikomanie jsou ale podstatně méně časté.¹⁰⁰ Nožina, s odkazem na referát Večerkové, zmiňuje, že se vlastně jednalo o omyl, protože se spolu s fenmetrazinem do roztoku dostával i Bromadryl. Přesto ho uvádí, protože se jednalo o první pokusy o modifikace léčiva v ČSSR.¹⁰¹

Syntetické těkavé látky. Čichání, či angl. „sniffing“, těchto látek je třeba pojednat speciálně, protože se jedná o substance, které vůbec nebyly určeny k vnitřnímu užívání.

⁹⁶ K typickému obrazu průběhu závislosti na „áčku“ viz HAMPL, K., Parenterální alnagonismus, in: *Praktický lékař* 65, 1985, č. 20, s. 753–756.

⁹⁷ KŘÍŽ, J., TAUŠEK, V., Neomorfinitismus, in: *Československá psychiatrie* 80, 1984, č. 3, s. 177. Autoři ve shodě s Jiřím Drtilem zařazují nástup tohoto nového morfinismu, tj. užívání „áčka“ a později „braunu“, do roku 1972.

⁹⁸ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 106. Blíže k výrobě pervitinu viz VEČERKOVÁ, J., Problematika zneužívání methamphetaminu (Pervitinu), in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 7, s. 420–428.

⁹⁹ TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973-1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV* 2, Praha 2004, s. 111. Téměř s určitostí se jedná o nestora československé drogové scény Jiřího Glose, zvaného „Freud“. V roce 2015 poskytl o svých zkušenostech rozhovor. Viz GLOS, J., ŠANTÚROVÁ, K., Dnes nic neberu, není o co stát, in: *Newsweek* 1, 2015, č. 3, s. 30–35.

¹⁰⁰ Viz např. RUBEŠ, J., K některým změnám v naší současné „toxikomanické scéně“, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 8, s. 508.

¹⁰¹ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 103.

Byly vyráběny jako ředidla, rozpouštědla, čisticí prostředky, lepidla apod. Vantuch zaznamenal čichání *toluenu*, *trichloretylenu* (čisticího prostředku *Čikuli*), *éteru*, *chloroformu*, *acetonu*, *benzínu* a *xylenu*, přičemž o masovém užívání můžeme mluvit zejména u prvních dvou.¹⁰² Preference těchto látek byla typická pro nejmladší toxikomanickou generaci a týkala se ponejvíce osob do 20 let věku, pro které hrála zásadní roli nízká cena, za kterou bylo možné tyto přípravky zakoupit v běžných drogeriích.¹⁰³ V roce 1976 stál toluen v maloobchodní síti 3 Kčs za 1 kg do přinesené nádoby nebo 7,50 Kčs za 900 g v plechovce. Prodej byl zcela volný.¹⁰⁴ Drtil si povšiml, že typickým obrazem tohoto druhu toxikomanie byly skupinové čichací „seance“ spojené s poslechem bigbeatu či klasiky, při kterých účastníci postupně prošli třemi fázemi intoxikace, tj. prvotní euforizující, dále halucinační a závěrečnou narkotickou. Vyšší účinnosti čichání bylo dosahováno využíváním co nejmenších uzavřených místností, ve kterých neměly výpary kam unikat. Pokud všichni účastníci sezení usnuli, nezbyl již nikdo schopný otevřít okno či dveře a výpary se z otevřených lahví šířily nekontrolovaně dále. Tato skutečnost stála nemálo mladých čichačů život a letální předávkování bylo právě u této formy toxikomanie velmi časté.¹⁰⁵ Bezpečnostní složky svého času prošetřovaly možnosti omezení nabídky těchto látek, ale příliš nepochodily. Adekvátní sloučeniny, které by měly obdobné rozpouštěcí vlastnosti, ale nepůsobily psychotropně, by bylo nutné dovážet z kapitalistických zemí, na což by stát neuvolnil devizy. Přidání čichově odporých látek by neúměrně znesnadnilo běžné užívání těchto substancí v technické praxi. Jako jediné schůdné opatření bylo navrženo alespoň značení nebezpečnosti těchto látek na jejich obalech.¹⁰⁶ Rovněž není bez zajímavosti, že v případě sniffingu je možné zpětně zrekonstruovat epidemiologickou vlnu. Prvotním

¹⁰² VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 20.

¹⁰³ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 101.

¹⁰⁴ BUDÍN, M., O toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 9, s. 562. Volný prodej toluenu byl ukončen až v roce 2007. Od tohoto roku je distribuován pouze živnostníkům po předložení příslušných dokladů.

¹⁰⁵ DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 56–62. K bližšímu seznámení s účinky viz např. MEČÍŘ, J., Terapeutický postup při návyku nezletilých na čichání těkavých látek ovlivňujících činnost CNS, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 4, s. 224–229.

¹⁰⁶ TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973-1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV 2*, Praha 2004, s. 111.

epicentrem byla Bratislava, kde se čichání objevilo koncem 60. let, dále se rozšířilo do Brna, Prahy a Košic, a poté na venkov.¹⁰⁷

Výše jsme ve stručném přehledu představili skupiny látek, které dosáhly popularity výhradně a pouze v rámci toxikomanické subkultury. Mimo toto specifické prostředí zůstaly bez zaznamenané odezvy. Jelikož píšeme práci historickou, či širěji společenskovední, nemůžeme se spokojit pouze s taxativním výčtem zneužívaných farmaceutických a chemických preparátů, ale musíme si položit otázku, proč tomu tak bylo. Čím se výše zmíněné návykové látky typické pro toxikomany „z povolání“ odlišovaly od substancí, které byly nadužívány plošně? Množství specifik, které lze dát těmto látkám na vrub, je možné rozdělit v zásadě do tří kategorií: odlišnosti ve způsobu opatřování (a), ve způsobu užívání (b) a v účincích látek (c).

Nejprve si povšimněme rozdílů spojených se získáváním návykových látek. Pro substance, jejichž nadužívání bylo rozšířeno celospolečensky, byla typická vysoká míra dostupnosti. Jednalo se o léky určené pro nejběžnější nebo civilizační onemocnění (bolest hlavy, astma, kašel, nespavost, obezita, úzkost atp.), které bylo buď možné zakoupit v lékárně bez receptu, nebo přesvědčit lékaře k preskripci, což velmi často také nepředstavovalo větší problém, protože návykovost nebyla zkoumána tak důkladně jako dnes. Uživatelé tak nic nebránilo udržet si pocit jakési ospravedlnitelné „sebe-medikace“. Oproti tomu látky ryze „subkulturní“ měly dostupnost podstatně nižší. Zčásti se jednalo o látky, jejichž možnost medicínského užití byla poměrně úzká (např. Triphenidyl na parkinsonismus, Nuredal na určitý typ depresí). Uživatelé těchto substancí byli velmi často odkázáni na ilegální nákup na černém trhu nebo přímo na vlastní nekalé počínání (např. krádeže v lékárnách, padělání receptů). Rovněž fyzikální úprava existujících látek či přímo chemická výroba nových substancí z léků jako polotovarů byly jevy, které se v populaci mimo drogovou subkulturu mládeže neuchytily a nacházely se za hranicí jejich představ.

Na druhém místě je zapotřebí zmínit se o rozdílech v metodě užívání návykových látek. Mladí toxikomani prolomili dominanci perorálního užívání a začali drogy také čichat, kouřit, šňupat a vpichovat. Jak vidno, označení „tabletová kultura“ pro starší a

¹⁰⁷ BOUČKOVÁ, A., Inhalační toxikomanie mladistvých v Brně, in: *Protialkoholický obzor* 9, 1974, č. 5, s. 142. V jedné z kazuistik je uvedeno: „...čichá toluen od srpna 1972 ... ‚Přišlo to sem z Bratislavy, je to ředidlo na barvy’...“

rozšířenější typ toxikomanie je velmi přiléhavé, protože právě polykání tablet (nebo výjimečně pití kapek) bylo hranicí, kterou by „spořádaní“ občané odmítli překročit. Psychiatři z Horních Beřkovic Straka a Strnadová to komentují: „...*sniffing a parenterální forma se od zvyků normy výrazně liší.*“¹⁰⁸ Neznamená to ovšem, že by se mladí toxikomani zřekli klasického užívání ústy, ba naopak. Ještě na sklonku 70. let udalo v šetření Výzkumného ústavu psychiatrického provedeném na adolescentních toxikomanech evidovaných ve Středisku drogových závislostí jako způsob aplikace drogy 81,8 % tablety a pouze 21,5 % plynné látky a 14,7 % injekce.¹⁰⁹

Konečně třetí rozdíl zaznamenáváme v preferencích účinků psychoaktivních látek. Dle klasického dělení Heinze Lehmana¹¹⁰ lze účinky psychofarmak uspořádat do šesti skupin podle toho, zda působí kladně, nebo záporně na vigilitu (bdělost), kladně, nebo záporně na afektivitu (náladu) či kladně, nebo záporně na psychické integrace (myšlení). V zájmu o účinky z prvních čtyř skupin týkajících se úprav bdělosti a nálady bychom mezi „tabletovou kulturou“ a toxikomanickou subkulturou mnoho rozdílů nenašli. Zásadní novum přinesla toxikomanická subkultura svým zájmem o drogy spadající do šesté skupiny, kterou Lehmann definuje jako látky záporně působící na myšlení, tj. o halucinogeny. Fantaskní účinky Triphenidylu, toluenu, Čikuli nebo kombinace Nuredalu se stimulanty, které oslovily četné mladé toxikomany, nepředstavovaly pro starší konzumenty vítaný cíl intoxikace a tito sveřepě odmítali halucinovat.

Než shrneme tyto poznatky, bude namístě ještě jednou podotknout, že se v socialistickém Československu oba modely závislosti, „tabletová kultura“ a toxikomanická subkultura, ve struktuře užívaných látek nelišily tak dramaticky jako na Západě. Přesto je důležité upozornit na rozdíly, protože právě ony vypovídají o dobových hranicích mezi tím, co je slušné a co nikoliv. Je nesporné, že také existoval, podobně jako u alkoholu, sociálně tolerovaný úzus, který v zásadě nebránil jedinci v integraci do společnosti, zatímco jiné formy užívání vytlačovaly konzumenta na její okraj. Z výše zjištěného vyplývá, že pověstný Rubikon, za kterým se člověk stával ze

¹⁰⁸ Blíže viz STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Problémy diagnostiky a psychoterapie drogových závislostí a značkovací teorie, in: *Protialkoholický obzor* 17, 1982, č. 6, s. 335.

¹⁰⁹ VINAŘOVÁ, E., Charakteristika souboru adolescentních toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 75, 1979, č. 2, s. 113. Součet překračuje 100 %, protože toxikomani často užívali více než jednu návykovou látku více než jedním způsobem.

¹¹⁰ Heinz Edgar Lehmann (1911-1999), kanadský psychiatr německého původu, který se proslavil zavedením léčby schizofrenie chlorpromazinem.

spořádaného občana „feťákem“, nebyl překročen pouhým nadužíváním návykové látky, ale zároveň i přestoupením některých dalších nepsaných pravidel. Silný stigmatizační efekt vyvolávalo zejména nelegální opatřování návykových látek, které vyžadovalo osobní styk s lidmi z podsvětí¹¹¹, stejně jako jakákoliv fyzikální nebo chemická modifikace státem distribuovaných léčiv, jiné než předepsané perorální užívání a konzumace látek s halucinačními účinky. Kdo se těchto aktivit vystříhal, užíval zákonně (byť neindikovaně a v nadměrném množství) získané léky, a to určeným způsobem a výhradně za účelem úpravy bdělosti či nálady, mohl po dlouhá léta počítat s poměrně vysokým stupněm společenské tolerance vůči svému počínání. Odpor „morální většiny“ proti halucinogenům nebyl československým specifikem a narážíme na něj i při studiu situace na druhé straně železné opony.¹¹² Nevycházel tedy nejspíše z konkrétního politického zřízení na Západě či Východě, ale z toho, co mají liberálně-demokratické i socialistické režimy společného, že oba mají být cestou k pokroku a modernizaci. S progresivistickým konsenzem, zdá se, nebyly snahy o chemickou úpravu bdělosti nebo nálady v rozporu. Např. stimulancia mohla naopak požadavkům na zvýšené životní tempo dobře vycházet vstříc. Halucinogeny byly naopak svázány s dobou předmoderní, s čarodějnými kulty středověku či raného novověku a zejména s šamanismem a mimoevropskými kulturami, které neprošly industrializací. Přínos účinků psychedelik v moderní průmyslové společnosti se zdál být nulový. Proto by zájem o ně ze strany mladé generace měl být, jak uvedl Wells, považován za závažný indikátor velké společenské změny. Dnes bychom dodali, že onu změnu představoval přechod ke společnosti postindustriální a postmoderní.

Vývoj drogové problematiky v Československu je zapotřebí chápat v souvislostech vývoje globálního a v tomto ohledu představuje analýza emergence drogové subkultury v ČSSR také specifický příspěvek k dějinám transferu. O 60. letech ve světě lze bez nadsázky hovořit jako o období drogového „boomu“. Užívání

¹¹¹ Jako každé pravidlo má i toto své výjimky, které je třeba uvést. Příkladem budiž síť distribuce Dexfenmetrazinu vedoucí z výroby v n. p. Slovakoфарма Hlohovec přes zaměstnance pražského Národního divadla I. R. ke spotřebitelům, které bychom jednoznačně zařadili do „tabletové kultury“. Jednalo se o samotářské uživatele, kteří se nijak nevymykali svému okolí. Příklad je to poněkud netypický a ze všeho nejvíce připomíná starší typy toxikomanií, zejm. distribuci morfinu či kokainu v meziválečném Československu. Blíže viz MÁLEK, M., Ještě několik poznámek k toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 9, s. 540.

¹¹² Srov. nejpregnantněji WELLS, B., *Psychedelic Drugs*, Harmondsworth 1973, zejm. kapitola č. 6 „Psychedelic Philosophy“.

návykových látek mladší generací se stalo masovým fenoménem a našlo svůj odraz i v populární kultuře. Písň Boba Dylana, The Doors, The Beatles nebo The Rolling Stones více či méně otevřeně komunikovaly nové hodnoty generační revolty a psychedelické kultury.¹¹³ Právě v této době v Československu vrcholil destalinizační, demokratizační a liberalizační proces v podobě tzv. pražského jara. Zdá se, že volnější pohyb osob a informací v druhé polovině 60. let akceleroval transfer toxikomanické subkultury ze západních zemí do Československa.¹¹⁴

Zprávy o užívání drog a jeho reprezentace v moderním populárním umění na Západě představovaly pro část československé mládeže atraktivní zdroj inspirace. Např. zvýšený výskyt čichání těkavých látek byl zaznamenán tam, kde lokální tiskoviny referovaly o obdobném počínání mládeže v kapitalistických státech. Ukázalo se, jak nesnadným úkolem bylo vést preventivní kampaň tak, aby se nezvrhla ve svůj pravý opak a k pokusům s užíváním návykových látek nevědomky nevybízela.¹¹⁵ Naprostým debaklem skončila jedna z epizod Československého filmového týdeníku, ve kterém byla detailně vykreslena toxikomanická party a technika sniffingu. Ústřední poselství zmíněné reportáže, tj. že užívání těkavých látek vede k inhibici morálních zábran a

¹¹³ Srov. VANĚK, M., *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha 2010, zejm. s. 106–107.

¹¹⁴ V roce 1972 byl učiněn zcela ojedinělý pokus dát do souvislosti nástup toxikomanie mládeže a „križi“ svazáckého hnutí na konci 60. let: „*Rozháranosť politických pomerov v kritických rokoch 1968–1969 poznačila aj mládežnícke hnutie, ktoré sa dostalo do stagnácie. Prestalo vychovávať, kladne na mládež pôsobiť.*“ Viz ŠKORICOVÁ, M., Katamnesticke štúdiá k výskytu osobitného druhu narkománií u mladistvých, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 2, s. 111. Interpretace, které by dávaly do souvislosti pražské jaro a emergenci drogové subkultury, se v odborném tisku kupodivu nerozšířily, ačkoliv by se časovou sousledností velmi nabízely. Jak ukážeme dále, přednost byla dávana dopadu vlivů ze západní ciziny.

¹¹⁵ VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 21 nebo též VOJTÍK, V., K problematice toxikomanie pražské mládeže, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 4, s. 205. Jako vydatné zdroje informací o drogách bývaly uváděny také vysokonákladové časopisy *Mladý svět* a *100 + 1 zahraniční zajímavost*. Viz VACEK, J., JEŽEK, A., Pokus o toxikomanické zneužití rajského plynu, in: *Praktický lékař* 54, 1974, č. 9, s. 346, MEDVECKÝ, J., SZUTTOROVÁ, K., MEDVECKÁ, E., Neobvyklé spôsoby narkománii u mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 7, 1972, č. 1, s. 15 nebo též KVASNIČKA, R., RADOSA, J., Toxikománii z hľadiska pedopsychiatra a dorastového lekára, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 140–143. V posledně zmíněném článku je pro situaci v trenčínské nemocnici výslovně uvedeno: „*Prvý prípad toxikománii sme zaevidovali dňa 5. II. 1971. išlo o 18-ročného študenta 3. ročníku SVŠ, ktorý inhaloval čistiaci prostriedok Čikuli. O možnosti ‚fetovania‘ (čo vo slangu toxikomanov znamená inhaláciu) sa dočítal v časopise 100 + 1.*“ Dále autoři dodávají: „*V časopisoch sa dočítali, že sa to na Západe robí, čo bolo ilustrované i sugestívnymi fotografiami, preto nechceli ostať pozadu za týmto módnym výstrelkom.*“

sexuálním orgiím, bylo částí mládeže přijato spíše návodně.¹¹⁶ V průběhu 80. let se konstitovala prevence formou osvětových besed pro školní a učňovskou mládež. Besedu měl vést „věci znalý příslušník“, který by nezdůraznil přitažlivé a vzrušující detaily problematiky, ale naopak vyzdvihl odstrašující znaky toxikomanie u mladistvých.¹¹⁷ S kritikou se setkávalo také promítání či vysílání filmů ze západní produkce: „*Jednou z forem ztížení kontroly toxikomanů je hledání skrytých míst aplikace, velice rychle se rozšířila aplikace do žil oblasti kotníku, kterou metodicky předvedl našim toxikomanům americký film Stanice Apačů v Bronxu.*“ Jak vidno, krimifilm s Paulem Newmanem v hlavní roli měl dopad i na toxikomanickou scénu na Mělnicku v 80. letech.¹¹⁸ V jiném případě byla jako zdroj informací o metodice injekčního užívání drog uváděna dvojice amerických filmů *Francouzská spojka (Štvanice, Dopadení)*, kterou v ČSSR kina uváděla počátkem 80. let.¹¹⁹ Nepřímý vliv Západu na vznik československé drogové subkultury tedy rozhodně nemáme v plánu popírat. Zmiňujeme-li ho, je však naprosto nezbytné jedním dechem dodat, že tento vliv necítil na zemi drogově panenskou, ale značně „popráškovanou“.

Chceme-li popsat, jak toxikomanická subkultura¹²⁰ v normalizačním Československu vypadala a fungovala, jsme nuceni čelit zásadnímu deficitu zachovaných informací. Nejedná se o nic nelogického: po samotných toxikomanech příliš písemných pramenů nezůstalo, samozřejmě nepublikovali, takže jsme odkázáni na informace, které nám o nich zanechali jiní, přicházející s nimi do styku. A ani těchto zpráv není příliš, protože toxikomani měli pochopitelnou tendenci detaily svého (mnohdy nelegálního) počínání zatajovat. Přesto se pokusme ze střípků informací, které k nám z minulosti promlouvají, sestavit obraz subkultury co možná nejplastičtější.

¹¹⁶ Ukázky ze zmiňovaného týdeníku viz v 15. epizodě seriálu České televize *Bigbít* (1998, rež. Zdeněk Suchý, Václav Křístek, Zdeněk Tyc).

¹¹⁷ BOROVIČKA, A., BYSTRINEC, Z., K otázce kriminality mladých toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 2, s. 99. Již v 80. letech byly v těchto preventivních programech užívány audiovizuální pomůcky: *dobrou pomůckou byly i výchovné filmy z půjčovny MV, a to z cyklu o následcích požívání omamných prostředků.* Srov. KACBUDA, M., Toxikomanie – negativní jev v naší společnosti, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 2, s. 106.

¹¹⁸ BREJCHA, J., Žilní změny jako následek toxikomanie, in: *Praktický lékař* 67, 1987, č. 12, s. 476–477. Správný český název filmu zní *Pevnost Apačů v Bronxu*.

¹¹⁹ KACBUDA, M., Toxikomanie – negativní jev v naší společnosti, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 2, s. 107.

¹²⁰ Blíže k teorii subkultur viz SMOLÍK, J., *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*, Praha 2010.

Toxikomanické party, jak se tyto základní jednotky subkultury i ve vědecké literatuře nazývají, se v československém prostředí začaly objevovat přibližně na přelomu 60. a 70. let.¹²¹ Z první poloviny 70. let pak pocházejí první zmínky o partách v odborném písemnictví. V linii sociálně historického přístupu k tématu part nás budou zajímat zejména: 1) struktura a hierarchie part, 2) místa setkávání, 3) vnitřní regule a rituály a 4) světonázorová orientace a kulturní vzory.

Party, o kterých se dozvídáme z pramenů, sestávaly z několika jednotlivců až několika desítek lidí s průměrem okolo deseti osob. Nejmenší party měly jen 3 nebo 4 členy, zatímco ty nejpočetnější čítaly až 30 toxikomanů.¹²² Absolutními rekordmany se stali ostravští uživatelé nitrožilně aplikovaných drog, kteří se v druhé polovině 80. let stýkali v počtu 40 osob.¹²³ Dosud snad není znám žádný reprezentativní výzkum part v 70. a 80. letech, který by nepotvrzoval početní převahu chlapců či mužů nad dívkami či ženami. Tomuto stavu vychází vstříc i šetření provedené pražským Kriminologickým ústavem Veřejné bezpečnosti, které v souboru 3500 toxikomanů vybraných z evidence kriminální služby v letech 1982–1986 konstatovalo 86,8% zastoupení mužů.¹²⁴ K obdobné shodě došli výzkumníci i v otázce věkového složení part. Průměrný věk členů byl shledáván mezi 15. a 20. rokem. Osoby starší 25 let bychom mezi členy part nacházeli spíše výjimečně; je pravděpodobné, že se jednalo osoby s rozvinutější závislostí, které již sociální kontakt příliš nevyhledávaly. Vantuch udává za rok 1986 zastoupení toxikomanů evidovaných Veřejnou bezpečností starších 25 let jen 33,6 %.¹²⁵ Na druhou stranu, v samém závěru 80. let již nebyli výjimkou toxikomani v dětském věku. Krajská ordinace AT (alkoholismus-toxikomanie) v Ostravě evidovala 27 toxikomanů ve věku do 15 let, kteří užívali Alnagon nebo čichali „krajovou specialitu“ –

¹²¹ Vyhňák stav komentuje: „V letech 1970–1972 se vytvořily v Praze a Bratislavě skupiny osob, které se zabývaly opatřováním omamných látek.“ Viz VYHŇÁK, M., K některým otázkám nealkoholové toxikomanie, in: *Právník* 112, 1973, č. 6, s. 520.

¹²² JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990.

¹²³ CHVÍLA, L., POLJAK, V., HERZIG, P., LOCHMANOVÁ, A., Epidemie virové hepatitis typu A v partě IDAS (Intravenous Drug Abusers), in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 4, s. 215.

¹²⁴ BUDKA, I., VANČO, E., Současný stav nealkoholové toxikomanie z hlediska bezpečnostní evidence, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 5, s. 304.

¹²⁵ VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 41.

lepídlo Vulkán.¹²⁶ Ze sociálně-profesního hlediska si odborníci v 80. letech povšimli převahy dělníků (43 %), kteří byli následováni uční (19 %) a osobami bez pracovního poměru, „vyhýbajícími se úmyslně práci“ (15 %). Za více než suspektní považovali 8% zastoupení žen pracujících ve zdravotnictví.¹²⁷ Snaha o získání zaměstnání ve zdravotnictví či ve farmaceutickém průmyslu, která by usnadnila přístup k hůře dostupným léčivům, byla životním leitmotivem mnoha členů part. Takoví jedinci byli v drogové subkultuře samozřejmě velmi žádaní a ctěni. Pokud se tyto pokusy ukázaly lichými a toxikomani nechtěli přestoupit zákonnou pracovní povinnost, ucházeli se zejména o nenáročné pozice s minimální odpovědností, které nevyklučovaly vyřizování osobních věcí během dne a naplňování pracovní doby subjektivně užitečnými úkony.¹²⁸ Z demografického hlediska je třeba podotknout, že rozložení evidovaných toxikomanů¹²⁹ nebylo na území ČSSR rovnoměrné. Statistická zkoumání dokladují, že silně exponovanými lokalitami byla Praha a Bratislava a dále Severočeský a Severomoravský kraj.¹³⁰ Těmto makrosociálním ukazatelům zcela odpovídají i publikované kazuistické studie, které povětšinou pocházejí právě z těchto míst. Nelze tedy podceňovat vlivy ekologické a urbanistické, které neúměrně lokalizovaly problém toxikomanií do velkoměstského prostředí, sídlišť a průmyslových aglomerací.

Hierarchizací toxikomanických part se ve svém výzkumu detailně zabývali pracovníci Psychiatrické léčebny v Horních Beřkovicích. Povšimli si toho, že ve městech vznikaly party kolem konkrétních preferovaných drog. Pokud existovalo více part užívajících stejnou látku, byla společenství diferencována podle typické reakce na

¹²⁶ CHVÍLA, L., VENGŘÍNOVÁ, J., Počátky toxikomanie u dětí, in: *Československá psychiatrie* 85, 1989, č. 4, s. 257. K datu 31. 12. 1986 bylo v celé ČSSR veřejnou bezpečností evidováno 215 toxikomanů (tj. 3,05 % všech evidovaných toxikomanů) ve věku do 15 let. Blíže viz VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 41.

¹²⁷ BUDKA, I., VANČO, E., Současný stav nealkoholové toxikomanie z hlediska bezpečnostní evidence, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 5, s. 306–307.

¹²⁸ HLA VATÝ, J., Toxikomanie a alkoholismus, in: *Praktický lékař* 61, 1981, č. 13, s. 488.

¹²⁹ Nealkoholové toxikomany evidovala Veřejná bezpečnost od roku 1973, kdy zachytila prvních 119 případů. Tyto počty během normalizace vytrvale stoupaly a v druhé polovině 80. let se ustálily na 6–7 tisících toxikomanů. Odborné odhady udávají, že se mohlo jednat o maximálně 20 % počtů celkových. Drogová subkultura komunistického Československa tak čítala minimálně 30 000 osob. Srov. VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 39–40.

¹³⁰ VANTUCH, P., K dosavadnímu vývoji a prognóze počtu evidovaných nealkoholových toxikomanů - I. část, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 6, s. 348.

danou konkrétní látku – koherence byla tedy zajišťována obdobným prožíváním intoxikace a přenositelností zážitků. V čele part byl vždy shledán neformální „vůdce“, který byl na drogách závislý a byl nadán výjimečnými zkušenostmi s akvizicí, produkcí, distribucí a aplikací drog. Musel také projevit určitý organizační talent, aby mohly schůzky společenství nerušeně probíhat.¹³¹ Vůdce nebyl žádným mechanismem volen, takže jeho legitimita nebyla založena na konsenzu a přesvědčení, nýbrž na specifické sadě znalostí. V termínech politologie bychom tedy mohli s nadsázkou hovořit o specifické formě odbornické vlády. Tato vláda a hierarchizace společenství vůbec byla členy různých part pocíťována různou měrou. V každém případě však organizační záležitosti podléhaly velmi silné tabuizaci a kolektivně bývalo dodržováno informační embargo, zejména v otázkách opatřování drog. Mezi odborníky panovala jednoznačná shoda na tom, že zatajování skutečností, sdílení tajemství a z nich vyplývající pocit romantické vzpoury jsou základními charakteristikami drogové subkultury, které zpětně pozitivně působily na koherenci part. Olomoučtí sociologové, kteří uskutečnili v letech 1983–1984 výzkum toxikomanické scény, se u svých respondentů setkali s jednoznačným odmítnutím označení „parta“. Dotazovaní byli ochotni připustit jen to, že mají okruh přátel, se kterými se častěji vídají. O početnosti těchto společenství se vyjadřovali s maximální neochotou a hierarchizaci výslovně popírali s tím, že právě mezi přáteli dosahují pocitů rovnosti a akceptace. Autoři výzkumu považovali výpovědi tohoto typu za silně diskutabilní, protože reakce na jiné doprovodné otázky indikovaly spíše opačné tendence. Přijatelné vysvětlení nacházeli (kromě předpokládaného zatajování skutečností) také ve zjištění, že „vůdcovství“ a hierarchizace se v partách zřejmě neprojevovaly konstantně, ale spíše jen situačně: řadovým členům to pak po dlouhou dobu umožňovalo zachovat si pocit nikým nemanipulované autenticity.¹³² Dobové právní hledisko k problematice organizovanosti part poskytují Válková a Hurychová: *„Členové part zpravidla neodhalují svědecky organizátory a své vůdčí osobnosti. Kromě toho v partě narušených osob lze většinou organizátory objektivně obtížně určit. Parta takového vůdce mnohdy ani nemá. Všichni společně se finančně podílejí na obstarávání omamných látek, na organizaci schůzek a vyvíjejí přibližně stejnou aktivitu při*

¹³¹ STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Mladí toxikomani, jejich vůdci a svědci, in: *Protialkoholický obzor* 22, 1987, č. 4, s. 223.

¹³² HRABCOVÁ, J., TEMPÍROVÁ, J., HLAVIČKA, L., Abúzus těkavých látek v partách, in: *Protialkoholický obzor* 21, 1986, č. 1, s. 29–30.

*konzumaci.*¹³³ Proti tomuto tvrzení bychom mohli postavit případ šestičlenné party závislých na opiátech vyšetřovaných v letech 1981–1982. Jelikož byli díky preferenci nedostupných látek zcela odkázáni na vykrádání lékáren, byli vedeni naopak velmi tvrdě jedním psychopatem, který akce organizoval, a navíc měl k dispozici automobil a chatku.¹³⁴ Potřeba hierarchizace dosahovala u různých part, jakožto neformálních skupin mládeže, evidentně nestejně úrovně a lvi podíl na tomto stavu měla míra vykonaného kriminálního jednání, při kterém je souhra, poslušnost a kázeň podmínkou efektivity.

Jako zvláštní třídu vůdčích typů v toxikomanické subkultuře uvádějí již v první pol. 70. let pracovníci pražského Střediska pro drogové závislosti kategorii „svůdců a hledačů“. Pro ně byl typický bytostný zájem o chemické experimenty s psychikou, doplněný neúnavným studiem příslušných vědních oborů: *„Ač někdy sotva projdou základní školou, naučí se latinským i řeckým názvům, studují chemii i farmakologii, znají jména i složení všech psychotropních substancí a dovedou napsat jejich komplikované chemické vzorce. Vlastní pečlivě zatrhaný seznam léčiv SPOFA i Repetitorium praktického lékaře, vykrádají vědecké knihovny, do kterých hravě pronikají, stejně jako do volně přístupných patentních knih, kde se učí výrobním postupům.“* Tyto typy považovali odborníci za zvláště nebezpečné, protože působily jako potenciální epidemické zdroje toxikomanie. „Svůdci a hledači“ vykazovali výraznou snahu podělit se o své poznatky s okolím, před svými „učedníky“ vystupovat jako drogoví „misionáři“ a postupně je zapojovat do svého nekalého počínání.¹³⁵

Na pojem „svůdce“ můžeme v odborném písemnictví narazit i ve zcela jiném významu. Straka a Strnadová tak definují zvláštní skupinu individuí, která sice sama drogy nebrala, ale byla určitým způsobem na toxikomanické party navázána. Jednalo se buď a) o bývalé toxikomany, kterým vyšší inteligence nebo pevnější struktura osobnosti nedovolily dojít až k sebedestruktivní fázi návyku a svoji seberealizaci z drog přeorientovali např. na sexuální promiskuitu, nebo b) o sociálně maladaptivní a

¹³³ VÁLKOVÁ, H., HURYCHOVÁ, L., K vybraným otázkám nealkoholové toxikomanie mládeže v ČSSR, in: *Socialistická zákonnost* 31, 1983, č. 7, s. 425. Vysokou míru solidarity mezi drogově závislými předpokládá také přední československý právní expert na otázky toxikomanie 80. a 90. let Pavel Vantuch. Blíže viz VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 39.

¹³⁴ KRÍŽ, J., TAUŠEK, V., Neomorfismus, in: *Československá psychiatrie* 80, 1984, č. 3, s. 178.

¹³⁵ RUBEŠ, J., URBAN, E., JENÝŠKOVÁ, D., ŠÍPOVÁ, B., Program a činnost Střediska pro drogové závislosti v Praze, in: *Československá psychiatrie* 69, 1973, č. 5, s. 325.

kriminální jedince, kteří nikdy ani drogy nebrali. Ti druzí cíleně vyhledávali toxikomany, aby je mohli využít jako nastrčené vykonavatele trestné činnosti – krádeží, loupeží, podvodů, nelegálního obchodu, vyřizování účtů atp. V neposlední řadě využívali drogově závislé pro uspokojení svých sexuálních potřeb výměnou za drogy.¹³⁶

Janík a Dušek dodávají, že k výměně vůdce docházelo v partách zejména kvůli absenci vůdce předchozího zapříčiněné nucenou odvykací léčbou na psychiatrii nebo jeho pobytem v nápravném zařízení.¹³⁷ Další slovenští a čeští experti doplňují naše poznatky o toxikomanické subkultuře analýzou mezilidských vztahů uvnitř part. Capcarová z Psychiatrické kliniky v Košicích zkoumala kresby toxikomanů s různou délkou závislosti a zaznamenala rozpad původně přátelských interpersonálních vztahů uvnitř part, který byl zapříčiněn rozpadem osobností jejich členů.¹³⁸ Také psychiatři z pražského dorostového oddělení dospěli k obdobným zjištěním a v roce 1975 publikovali výpověď bývalého vůdce jedné z part: „*To v roce 1972 se všechno tak přátelštěji poskytovalo. Za prvé nezištně, za druhé se dělili. To neexistovalo... aby jeden měl a ostatní živořili, to dneska už neexistuje... to už tak od června 1973 to bylo jiné.*“¹³⁹ I když vezmeme v potaz určitý sklon k romantizování a oplakávání „starých dobrých časů“, pro toxikomany typický, je zcela zřejmé, že droga s průběhem závislosti zaujímal a okupovala stále větší část životního světa toxikomanů, ze kterého vytlačovala i jejich „kamarády ve zbrani“. Původní pozitivní efekt členství v partě, tj. uspokojení potřeby uznání a nabití pocitu bezpečí absentující v rodině a ve škole, se vyčerpával.¹⁴⁰ Tento jev, dobře známý v odborné literatuře po celém světě, tedy nelze připsat pouze subkulturám uživatelů „klasických“ drog, ale je stejně dobře patrný i v příběhu toxikomanií ve specifických podmínkách socialistického státu.

¹³⁶ STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Mladí toxikomani, jejich vůdci a svůdci, in: *Protialkoholický obzor* 22, 1987, č. 4, s. 224–225.

¹³⁷ JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 167–168.

¹³⁸ CAPCAROVÁ, J., Analýza vývinu interpersonálních vztahov na základe kresby v skupine toxikomanov v závislosti od dĺžky užívania drogy, in: *Protialkoholický obzor* 11, 1976, č. 5. s. 142.

¹³⁹ FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 310.

¹⁴⁰ Blíže k atraktivitě part pro mladé lidi viz např. GREGOR, R., Příspěvek k problematice toxikomanie mladistvých v průmyslové aglomeraci, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 4, s. 229–230 nebo též HRABCOVÁ, J., TEMPÍROVÁ, J., HLAVIČKA, L., Abúzus těkavých látek v partách, in: *Protialkoholický obzor* 21, 1986, č. 1, s. 31 – z tohoto publikovaného výzkumu vyplývá, že si toxikomani na partě cenili nejvíce přátelství, a pak také svobody a tolerance k odlišnosti a výstřednosti.

Chceme-li se přiblížit objektu našeho zkoumání, měli bychom se zaměřit také na místa, kde se party setkávaly, a nahlédnout tak do žitého světa toxikomanů v socialistickém státě. Informace tohoto druhu k nám z minulosti promlouvají buďto v podobě konkrétní, kdy je zmíněno přesné jméno místa, nebo obecné, kdy je uváděn jen typ lokality.

Nejvíce konkrétních informací nalézáme v pramenech pro situaci v Praze na počátku 70. let. Odborníci zaznamenali výskyt toxikomanů v hostincích, kde účinek perorálně užívaných léčiv potencovali souběžnou konzumací piva a „enormní mírou“ pití tehdy módní kofoly. Mělo se tak dít v podnicích „U Malvaze“, „U Fleků“, „U Glaubiců“, „U Dvou slunců“, „U Tří trojek“, „U Dvou housliček“, „U Stromečku“, „Bonaparte“ aj. Pití populární limonády dobové autory zřejmě silně zneklidňovalo a můžeme se dále dočíst, že: *„Pití většího množství Kofoly bylo uváděno přinejmenším v suspektní souvislosti s ‚fetováním‘ též v řadě klubů s (nebo bez) diskotékami: Play-klub (dříve), Reduta, F-klub, S-klub, studentské kluby na Strahově, Stop-klub v Malešicích, Metro-klub aj.“*¹⁴¹ Major Málek z pražské VB v téže době doplňuje mezi místa schůzek toxikomanů (kromě obligátních výčepů v centru města) také kluby a restaurační podniky „Olympik“, „Dyncord“, „Luxor“ a „Pod Viechou“. Zde mělo údajně docházet dokonce ke schůzkám s obdobně zainteresovanou západní mládeží.¹⁴² Informace pro období let 1972–1974 rovněž potvrzují preferenci podniků na Starém Městě a Malé Straně (navíc zmíněn hostinec „U Zpěváčků“) a uvádějí stoupající trend mejdanů pořádaných v soukromých bytech a chatách. Je možné, že šlo i o odpověď na postupné uzavírání klubů a diskoték na počátku normalizace, které dopadlo na tyto stánky beatové hudby. Preference podniků v centru Prahy prý také souvisela s blízkostí míst černého obchodu, který se odehrával na Václavském náměstí, najmě v podchodu. V roce 1973 se k oblíbeným dostaveníčkům přidal „Staromák“ (Staroměstské náměstí) a „Maďar“ (zábradlí před Maďarským kulturním střediskem), v roce 1974 pak „Myšárna“ (Františkánská zahrada za kinem Alfa poblíž Václavského náměstí). Čilý obchod s drogami, zejména

¹⁴¹ VOJTÍK, V., K problematice toxikomanie pražské mládeže, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 4, s. 208. Také npor. Johanovský z VB Ústí nad Labem považoval konzumaci nealkoholických nápojů v restauracích ze strany „vlasatců a hippies“ za jasnou indicii požívání nealkoholových drog. Srov. JOHANOVSKÝ, A., Drogy – od poznatku k realizaci, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 1, s. 40. Play Club se nacházel v Rybné ulici, F-Club je dnešní Futurum ve Zborovské ulici na Smíchově.

¹⁴² MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 167.

halucinogenním Triphenidylem, probíhal v bufetu Koruna. Novinkou let 1973 a 1974 měla být „expanze“ toxikomanů formou výjezdů mimo Prahu, které se někdy konaly za účelem návštěvy koncertů beatových skupin, které již měly zakázáno vystupovat v Praze, např. The Plastic People of the Universe.¹⁴³ Takovéto informace však musíme přijímat se značnou dávkou skepse, protože obviňování z výskytu drog patřilo k vcelku oblíbeným stigmatizačním a kriminalizačním strategiím bezpečnostního aparátu vůči neoficiální scéně. Například koncert výše zmíněné skupiny Plastic People v Kostelci u Křížku v roce 1975 byl v policejních análech veden jako „sraz toxikomanů“.¹⁴⁴ Bezpečnost zřejmě zvolila tuto strategii proto, že ve veřejném mínění 70. let sice byl již problém toxikomanie znám, ale ne příliš. V obecném povědomí fungoval spíše jako neohraňované a těžko uchopitelné zlo bez konkrétnější podoby; Straka a Strnadová si na počátku 80. let povšimli, že slovo „feťák“ nemělo v běžné řeči pevně daný obsah, tj. osoba beroucí drogy, ale spíše nahrazovalo starší výraz „chuligán“. „Feťák“ se stával synonymem pro společensky špatně adaptovanou osobu.¹⁴⁵ Bezpečnost sama na konkrétních koncertech a akcích Plastic People, včetně legendárních Bojanovic, užívání ani prodej narkotik nezaznamenala a musela se spokojit alespoň s konstatováním, že někteří z účastníků včetně Jirouse mají drogovou minulost.¹⁴⁶

Jiným zajímavým dostaveníčkem toxikomanů v 70. letech byla restaurace Ostende u Boleveckého rybníka u Plzně. Mládežníci se zde věnovali konzumaci alkoholu, léků a těkavých látek. Do akce za účelem rozložení skupiny bylo v roce 1976 povoláno 87 příslušníků VB i StB v uniformách i bez.¹⁴⁷

Jak jsme zmínili výše, prvním střediskem čichání těkavých látek v Československu byla Bratislava. Na počátku 70. let zde situace kulminovala do té míry, že toluen nebylo vůbec možné v maloobchodní síti zakoupit, protože byl neustále

¹⁴³ FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 311.

¹⁴⁴ TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973–1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV 2*, Praha 2004, s. 108–109.

¹⁴⁵ STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Problémy diagnostiky a psychoterapie drogových závislostí a značkovací teorie, in: *Protialkoholický obzor* 17, 1982, č. 6, s. 333.

¹⁴⁶ MALÝ, K., Případ „Bojanovice“, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 4, s. 208.

¹⁴⁷ TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973–1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV 2*, Praha 2004, s. 107.

vyprodán. Obchodní dům PRIOR hlásil denní prodej 500 lahví Čikuli a na korzech byl v první polovině roku 1971 zaznamenán pokoutní prodej toluenu z bandasek. Prvním místem bratislavské drogové scény se stala „Piváreň“ v Baštové ulici. Po uzavření tohoto podniku se mladí toxikomani přesunuli na oficiálně pořádané diskotéky. Velmi brzy se i diskotéky dostaly do hledáčku Bezpečnosti a s počátkem 70. let je spjata i demise toxikomanů z veřejného prostoru a počátek konspiračních setkání ve sklepních „brlozích“. Jen za rok 1970 objevila Městská správa VB Bratislava plných 130 „brlohů“ s různě komfortním vnitřním vybavením.¹⁴⁸ Ščevík zmiňuje kromě sklepních skrýší (např. v Kukučínově ulici) také nedokončené stavby a opuštěné domy.¹⁴⁹ O dekádu později zaznamenal bratislavský SNB aktivitu kolem hrobu jistého punkera V. F., který se 20. 10. 1980 oběsil ve sklepě ve Štúrově ulici během fetování. Jeho pohřeb a posléze i hrob se staly svědky setkávání tehdejší punkové subkultury, pro kterou hrálo čichání rozpustidel a lepidel důležitou, i když jistě ne zásadní tmelící roli.¹⁵⁰

V Trenčíně byla toxikomanie zaznamenána v kulturním domě během diskoték. Na balkoně tam docházelo mezi chlanci pod vedením místního disk-jockeje k čichání toluenu. Mladší děvčata čichala naopak v lese a u Váhu.¹⁵¹

Brno udává pro rok 1973: „*Toluen nejčastěji inhalují venku, pod dekou nebo pod bundou, v diskotékách a beatových klubech, někdy v bytech pod pokrývkou v posteli.*“¹⁵²

Později, v roce 1978, bylo čichání zaznamenáno také u žáků zvláštní školy v Ostravě. Tito žáci, často romského původu, čichali přímo ve škole během přestávek, a to

¹⁴⁸ HOLLÝ, P., Vývoj toxikománie u kriminálne závadnej mládeže, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 156–157.

¹⁴⁹ ŠČEVÍK, P., Súčasný stav toxikománií v Bratislave z hľadiska MS VB Bratislava, in: *Protialkoholický obzor* 10, 1975, č. 5, s. 155.

¹⁵⁰ MARTIŠKA, Š., TURČAN, J., Mládež štýlu „punk rock“, in: *Kriminalistický sborník* 26, 1982, č. 6, s. 342–343. Návaznosť medzi toxikománií a punkem sledujú tiež Klášterský s Cimickým. Jejich nestrojené vyjadrování a užívání přejatých slov svědčí o tom, že zpracování tématu v odborném písemnictví bylo ještě v roce 1984 v plenkách: „z těchto ‚part‘ se dnes i u nás rekrutují tlupy ‚PUNKS‘, vyznávající v zásadě dva směry: jednak jsou to pankové [sic!] ‚nacističtí‘ (používají jako symbolu svastiky; viz tetování, pokreslování zdi apod.) a jednak pankové anarchističtí (hlavně vandalsky ničí, na co přijdou).“ Blíže viz KLÁŠTERSKÝ, K., CIMICKÝ, J., Situace v oblasti boje s toxikománií mladistvých, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 11, s. 686.

¹⁵¹ KVASNIČKA, R., RADOSA, J., Toxikománie z hľadiska pedopsychiatra a dorastového lekára, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 141–142.

¹⁵² BOUČKOVÁ, A., Inhalační toxikomanie mladistvých v Brně, in: *Protialkoholický obzor* 9, 1974, č. 5, s. 142.

buď na záchodcích, nebo rovnou ve třídách.¹⁵³ Taktéž v Ostravě se v druhé polovině 80. let výše zmiňovaná čtyřicetičlenná toxikomanická parta scházela v závadových bytech, opuštěných objektech, ale i v teplovodních kanálech, kde spolu žili, jedli, tělesně se stýkali a užívali nitrožilně drogy. V důsledku úzkých fyzických kontaktů a úplného vypuštění jakýchkoliv hygienických norem se polovina členů party nakazila hepatitidou typu „A“ a musela být hospitalizována.¹⁵⁴

Kanály teplovodního potrubí neunikly ani pozornosti toxikomanů na Kladensku v první polovině 80. let. Tamější party, orientované na sniffing těkavých látek a nitrožilní aplikace roztoků léků, je vyhledávaly zejména jako klidná, nerušená místa s konstantní teplotou. Ke schůzkám dále docházelo zejména v rekreačních objektech (na koupališti, v boudách a na odpočívadlech) v lesích okolo Kladna, v prostorách „areálu zdraví“ na jihu města a v bytech „kriminálně závadových osob“ na sídlišti. Injekční užívání bylo zaznamenáno na toaletách v klubech a kulturních zařízeních během diskoték v té míře, že pořadatelé museli být vyzváni k jejich časté kontrole. Skupina z učiliště v nedalekém Stochově si toluen dovážela na internát a scházela se na smetišti v údolí na kraji města.¹⁵⁵

Na samém konci 80. let se skupina mladistvých čičačů těkavých látek v Třinci scházela v městském lesoparku, na atletickém stadionu, ale hlavně u kina v nejfrekventovanější části města na místě nazývaném „teplítko“, kde nemrzlo díky dálkovému vytápění ani v zimě. Kolemjdoucí si nepovšimli, že kromě cigaret a alkoholických nápojů zde mezi mladistvými koloval i igelitový sáček s těkavou látkou.¹⁵⁶

Z těchto sond do favorizovaných toxikomanických lokací snad již bude možné udělat si obrázek o podobě československé drogové subkultury. V tento okamžik je doplníme o dochované poznatky o jejích pravidlech, rituálech či dokonce ceremoniálech, které indikovaly značnou míru juvenilní imaginace, ale i organizovanosti některých part.

¹⁵³ MACHÁČKOVÁ, D., Toxikománie školní mládeže, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 1, s. 46. „Řada toxikomanů je z cikánských rodin, kde nelze počítat se spoluprací, naopak tito rodiče popírají a kryjí přestupky svých dětí.“

¹⁵⁴ CHVÍLA, L., POLJAK, V., HERZIG, P., LOCHMANOVÁ, A., Epidemie virové hepatitis typu A v partě IDAS (Intravenous Drug Abusers), in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 4, s. 215.

¹⁵⁵ BOROVIČKA, A., BYSTRINEC, Z., K otázce kriminality mladých toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 2, s. 98.

¹⁵⁶ GREGOR, R., Příspěvek k problematice toxikomanie mladistvých v průmyslové aglomeraci, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 4, s. 227.

Škoricová zmiňuje ve své studii partu, ve které byla interní sdělení šifrována pomocí vlastní tajné abecedy. Vstup do společenství byl navíc podmíněn extrémním přijímacím rituálem – sebevražedným pokusem, následovaným vynuceným pobytem na psychiatrickém oddělení.¹⁵⁷ Jinou partu zřejmě silně ovlivnily Mayovy westernové příběhy, neboť se v ní ritualizovalo uzavírání „pokrevních bratrství“. Během ceremoniálu si dva členové skleněným střepem vyryli do předloktí jméno svého bratra či sestry a krvácející ruce na znamení spříseženectví propojili.¹⁵⁸ Janík a Dušek mezi další podmínky členství v partách řadí: tetování, sexuální promiskuitu, uniformní vzhled (zejm. jednotnou úpravu vlasů), nošení přívěsků, náramků apod. Toxikomanické „mejdany“ bývaly v některých případech doplňovány nejen obligátní rockovou hudbou, ale i světelnými efekty, které zvyšovaly emoční zážitky během užívání.¹⁵⁹ Na příkladu vnějšího vzhledu lze dokumentovat i fakt, že party nefungovaly zcela separovaně, ale tvořily základní jednotky širšího vzájemně propojeného společenství, toxikomanické subkultury.¹⁶⁰ Její sympatizanti byli charakterizováni určitými distinkčními znaky, na základě kterých se mohli poznat i členové různých part. Dokonce již v roce 1972 psychiatr Vojtík podotkl: „*Toxikoman ,po čuchu' najde toxikomana*“.¹⁶¹

Ve vnitřním životě part se neprojevovaly jen povrchní rozlišovací znaky, ale také poněkud hlubší kulturní a světonázorové orientace a vzory. Nožina k tomu dodává: „*Tato subkultura se vyznačovala specifickým životním stylem, postoji, názory i hierarchií hodnot, které ani zdaleka neodpovídaly oficiálním konvencím a stavěly své vyznavače na okraj společnosti. Ta s nimi odmítala komunikovat a projevy toxikomanie tvrdě potírala. Toxikomani se proto uzavírali do výlučných společenství lidí zneužívajících*

¹⁵⁷ ŠKORICOVÁ, M., Katamnestická štúdia k výskytu osobitného druhu narkománií u mladistvých, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 2, s. 110.

¹⁵⁸ GREGOR, R., Příspěvek k problematice toxikomanie mladistvých v průmyslové aglomeraci, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 4, s. 228.

¹⁵⁹ JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 168.

¹⁶⁰ Přesvědčivě tento fakt dokládá i jeden z výzkumů uskutečněný v 80. letech. Během něho vyšlo najevo, že toxikomani-respondenti, kteří byli dotazováni později, byli o průběhu pohovoru předem informováni od těch, kteří ho absolvovali mezi prvními, ač tito nepatřili do stejné party. Blíže viz HRABCOVÁ, J., TEMPÍROVÁ, J., HLAVIČKA, L., Abúzus těkavých látek v partách, in: *Protialkoholický obzor* 21, 1986, č. 1, s. 32.

¹⁶¹ VOJTÍK, V., K problematice toxikomanie pražské mládeže, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 4, s. 211.

*drogy – do part.*¹⁶² Jaké charakteristiky tedy byly pro tuto subkulturu typické? V drogových partách do popředí vystupovala zejména potřeba ztotožnění se, která asi není u takto mladého segmentu populace ničím překvapivým. Předmětem oněch ztotožnění byla zejména různá hnutí rozšířená na Západě, „hippies“, „punk“ aj. Z hromadných sdělovacích prostředků toxikomani sbírali informace o svých souputnících v zemích za „železnou oponou“ a vysokou prestiž požíval hlavní americký představitel psychedelismu Timothy Leary (1920-1996) a autoři, kteří sami experimentovali s návykovými látkami, zejména z okruhu „beat generation“ jako William Burroughs (1914-1997), Allen Ginsberg (1926-1997) nebo Jack Kerouac (1922-1969). Mezi hlavní životní hodnoty toxikomani zařazovali osobní svobodu, lásku, přátelství, touhu po nevšedních zážitcích a život v míru. Zaznamenány byly i určité pokusy o drogovou filozofii, mající povětšinou synkretickou pseudonáboženskou podobu.¹⁶³ Málokdy však přesáhly formu hospodských filozofických a intelektuálních přestřelek, které účastníky zřejmě plně uspokojovaly.¹⁶⁴ Možná proto nebyl postoj represivních složek nijak drakonický. Major Kot z kriminální ústředny sice vyjádřil obavu, že náchylnost mladých toxikomanů k demagogii může mít i „kontrarevoluční potenciál“, ale jedním dechem dodal, že pokud vůbec toxikomané nějaké perspektivy mají, jsou to většinou perspektivy společensky přijatelné a „protispolečenský negativismus“ se nevyskytuje. Navíc dodal, že ke spořádanému životu jde zpátky dovést každý, jen je třeba vědět jak.¹⁶⁵ Z Learyho psychedelismu vycházel pocit určité avantgardní přezíravosti a libertariánství. Projevoval se v postojích některých toxikomanů k sobě samým, jako k osobám s vyšší úrovní prožívání klestících cestu ostatním: „Nic s námi nezmůžete, je nás už hodně“. Vlastní kriminální činy, jako např. vykrádání lékáren, dávali za vinu restrikcím v distribuci drog,

¹⁶² NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 109.

¹⁶³ JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 168–169. Kulturní a intelektuální zájmy některých toxikomanů a part není možné romanticky paušalizovat na celou subkulturu. Zejména čičači těkavých látek je příliš nepěstovali a téměř 90 % jejich společného času, dle výsledků výzkumu Hrabcové a kol., tvořilo vyseďávání v restauracích a pořádání mejdanů. Výjimečně se někdo odhodlal vyrazit na vandr nebo hrát na kytaru. Blíže viz HRABCOVÁ, J., TEMPÍROVÁ, J., HLAVIČKA, L., Abúzus těkavých látek v partách, in: *Protialkoholický obzor* 21, 1986, č. 1, s. 30.

¹⁶⁴ FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 311.

¹⁶⁵ KOT, F., Delikvence z řad toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 23, 1979, č. 6, s. 381–383.

kteřá by měla být podle nich stejně volná jako distribuce alkoholu.¹⁶⁶ V literatuře bývá zmiňován i příklon některých part ke křesťanství, vyjádřený zejména na úrovni symboliky (kříže, bible). Tyto zprávy je ale nutno brát s určitou rezervou, protože např. pouť do Čenstochové v roce 1981 byla v *Protialkoholickém obzoru* označena jako: „...jakýsi pseudosjezd toxikomanů některých socialistických zemí v době krize v Polsku v Čenstochové s tichou podporou církve“.¹⁶⁷

Pokud byl v partách zaznamenán sklon k četbě krásné literatury, bývá zmiňován zájem o tvorbu Remarqua, Steinbecka, ba dokonce i Dostojevského. Hudební preference byly cíleny zejména na tvrdý, undergroundový beat, ale stranou nezůstávala ani silně melodická klasická hudba z pera Beethovena nebo Čajkovského. Prameny udávají též participaci toxikomanů na neoficiálním obchodu se zahraničními deskami odehrávajícím se v prostředí tajných burz. Tyto LP nahrávky, jejichž cena dosahovala v 70. letech až 400 Kčs, prý bývaly v subkulturním prostředí směnitelné za 3–4 tuby Dexfenmetrazinu.¹⁶⁸ Jedna mladá toxikomanka si zřejmě velmi oblíbila verše Egona Bondyho. Několik si jich zapsala do deníku, který byl posléze zčásti přepsán a otištěn v časopise *Protialkoholický obzor*. Redakce periodika i orgány předběžné cenzury zřejmě básně považovaly za součást dívčiny vlastní tvorby, takže je v roce 1984 otiskly. Kuriózně se tak jedná asi o jedinou Bondyho oficiální domácí publikaci z normalizačních dob.¹⁶⁹

Touha po „životě v míru“ měla mezi toxikomany jeden zcela konkrétní a na výsost typický projev – neutuchající odpor k výkonu základní vojenské služby. Primární snaha toxikomanů cílila na to, aby nebyli uznáni schopnými dvouletou službu absolvovat, obdrželi tzv. „modrou knížku“ a na vojnu vůbec nenastoupili. Pokud se tyto snahy ukázaly lichými, stávali se toxikomani vojáky velmi problematickými, nepřestávali užívat ani během služby (drogy jim do útvarů dodávaly jejich mateřské party) a zapříčinili nejednu „mimořádnou událost“. S pocitem nechuti k vojenskému výcviku samozřejmě

¹⁶⁶ KRÍŽ, J., TAUŠEK, V., Neomorfismus, in: *Československá psychiatrie* 80, 1984, č. 3, s. 178.

¹⁶⁷ STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Mladí toxikomani, jejich vůdci a svědci, in: *Protialkoholický obzor* 22, 1987, č. 4, s. 225.

¹⁶⁸ FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 312.

¹⁶⁹ RIESEL, P., Kasuistika zneužívání drog u mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 19, 1984, č. 4, s. 223. Jedná se např. o básně „Dvacet“ nebo „Ranní ptáče“.

nebyli toxikomani v normalizačním Československu sami. Oproti většinové společnosti však měli „výhodu“ sníženého pudu sebezáchovy (zejm. při abstinenčním syndromu) a zkušeností s automutilačními a jinými sebedestruktivními praktikami, takže bývali velmi často po manifestačních suicidálních pokusech propuštěni na psychiatrický výměr do civilního života. Po návratu zpět do lůna party jim jejich jednání dodávalo na prestiži a inspirovalo mladší kolegy k obdobnému počínání. Jako zřejmě okrajový jev zaznamenali odborníci také předstírání toxikomanie ze strany zdravých jedinců, kteří se snažili vyhnout vojenské službě.¹⁷⁰

V rámci drogové subkultury se poměrně brzy objevily argotické výrazové prostředky, které kódovaly interní komunikaci s pololegálním či nelegálním obsahem. Pro soustavné zkoumání toxikomanického argotu za celé dvacetiletí československého normalizačního režimu nenalzáme dostatečnou pramennou základnu. Nahlédněme tedy alespoň do sondy, kterou nám předložila Federální kriminální ústředna v roce 1974. Major Kot publikoval v *Kriminalistickém sborníku* jakýsi pražský drogový slovníček, který byl adresován orgánům SNB v terénu. Znalost terminologie měla příslušníkům napomoci k rychlé identifikaci toxikomanů. Vybereme tedy některé z vysvětlovaných výrazů. Čtenáři, kteří znají i současný argot, budou moci učinit srovnání.

„Beruška“ – toxikomanka, prostituující se za drogy. „Blecha“ – stopa po injekci na kůži. „Bóža s fetama“ – homosexuál platící za pohlavní styk drogami. „Dejchat“ – inhalovat těkavé látky. „Drobenej ležák“ – lihový nápoj s rozdrčenými tabletami. „Ferdík“, „Ferda“ – fenmetrazin. „Ježíšek“, „sluníčko“ – toxikoman poskytující drogy zdarma. „Kofoláček“ – mladý nezkušený toxikoman bez přístupu k tvrdším substancím. „Králík“ – drogový dealer. „Lízák“ – jedinec náhodně přítomný drogové seanci. „Nadrobit si“ – užívat analgetika (zejm. Algenu) a zapíjet pivem. „Nudle“ – válec tablet bez originálního balení prodávaný na černém trhu ve staniolu. „Peříčko“ – plastická stříkačka na jedno použití. „Šáteček“ – zatavený trojúhelníkový sáček z PVC obsahující 3–6 tablet

¹⁷⁰ HLAVATÝ, J., Toxikomanie a alkoholismus, in: *Praktický lékař* 61, 1981, č. 13, s. 488. Viz též FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 312–313 nebo TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973–1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV* 2, Praha 2004, s. 101.

Centedrinu v ceně 10–20 Kčs na černém trhu. „Šmirgl“ – otrava z předávkování farmaky. „Špendlík“ – injekční jehla. „Zrní“ – zvláště hodnotná farmaka.¹⁷¹

Slovní hříčky jsou jedním z nejtypičtějších projevů myšlení a obrazotvornosti mladých lidí. Vznikají zejména tam, kde je popisované materii věnován zvláštní zájem a péče, a také tam, kde slova mají značnou váhu. Třeba až takovou, že by jim neměl naslouchat nebo rozumět nikdo další. Zvláštní jazyk uživatelů drog naplňuje obě kritéria plnou měrou. Používaný slang či argot indikuje sociální skupinu, která ku překvapení mnohých postavila v socialistickém státě na glorifikovaný piedestal návykové drogy, ale zároveň si byla velmi dobře vědoma, že se nachází v defenzivě, „za čárou“, za hranicí možného a slušného, kterou sice neustále překračovala, ale svou „ostudnou“ existencí ji ještě rychleji stavěla. Československá toxikomanická subkultura dávala lidem mimo ni zažít pocit normálnosti.

Zde by asi bylo možné kapitolu důstojně ukončit. Aby byla úplná, je ještě třeba alespoň rámcově uvést specifickou problematiku toxikomanie ve věznicích.¹⁷² Normalizační nápravná zařízení nemají pověst právě přívětivých míst, ještě v 80. letech se stávala dějištěm brutální zvláště některých vykonavatelů státní moci, a tudíž fakt existence čilého oběhu návykových látek a laxního přístupu vězňů k nim působí silně neintuitivně. Od represivních složek diktatury bychom zřejmě očekávali razantní prohibiční postup. Věc ale takto jednoduchou nebyla. Možnost intoxikace představovala pro mnohé vězně cosi jako ventil, který snižoval tlak a napětí v uzavřeném prostoru a činil stresovou životní situaci přijatelnější. Ve vězeních navíc nehrozila stigmatizace ze strany okolí, která by při abúzu „za zdí“ pravděpodobně nastala. Ba naopak, užívání zde hrálo významnou integrační roli do návykovými látkami důkladně promořeného kolektivu.¹⁷³ Vysvětlení liberálního přístupu dozorců k tomuto jevu, o němž museli jednoznačně vědět, je třeba hledat někde na ose mezi nezájmem o zdravotní a jiná

¹⁷¹ KOT, F., Poznátky o slangovém slovníku pražské toxikomanské subkultury, in: *Kriminalistický sborník* 18, 1974, č. 8, s. 511–512.

¹⁷² Téma neuniklo ani zásadní postavě dobové československé penologie – Jiřímu Čepelákovi (1915–1989). Srov. ČEPELÁK, J., Abúzus drog a toxikomanie u vězňů kriminálních pachatelů, in: *Socialistická zákonnost* 23, 1975, č. 9, s. 525–535.

¹⁷³ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 112.

rizika, kterým se vězni závislostním jednáním vystavovali, a více či méně reflektovanou intencí. Jakýmsi poskytnutím „chleba a her“.

Při výzkumu trestanců III. nápravně výchovné skupiny na konci 80. let, zmiňoval Rejlek kategorii odpůrců nealkoholových drog jako nepočetnou. Naopak uživatele návykových látek diferencoval do tří podskupin podle toho, a) zda si závislost přinesli „z civilu“, b) jestli se jednalo o přeorientované alkoholiky nebo c) rekreační uživatele bez zaznamatelného návyku. Obstarávání drog bylo zjištěno: pašováním (i s aktivním zapojením zaměstnanců), simulací onemocnění, nákupem od skutečně nemocných spoluvězňů a krádežemi.¹⁷⁴

Na čelním místě obliby drog ve věznicích stála hluboko do 70. let antiastmatika, účinkující povzbudivě díky značnému obsahu efedrinu. Především preparát Yastyl se dobře osvědčil, a to zejména ve formě sypkého prášku, díky čemuž ho bylo možno velmi snadno přinášet i schovávat v celách. Konzumaci Yastyly přiznávalo v roce 1973 více než 30 % mladistvých vězňů z útvaru v Opavě. V jednom nápravném zařízení na Slovensku proběhl další výzkum, který byl zacílen na vězně ve věku 18–25 let, kteří navštívili lékaře. Ze souboru o 30 osobách žádalo Yastyl více než 70 % vězňů, ačkoliv astmoidní bronchitidou trpěl jen jeden trestanec. Pomyslnou stříbrnou příčku obliby zaujímala dostupná analgetika – Algena, Alnagon, Dynil a Spasmoveralgin. Konzumace tablet bývala často doplňována pitím silných odvarů z černého čaje a tabáku.¹⁷⁵ Abúzus favorizovaného Yastyly se ve věznicích stával příčinou další trestné činnosti. Z Vyhňákem uveřejněných případů zpracovaných příbramskou prokuraturoou: *„Obviněný V. B. byl stíhán, že v polovině listopadu 1970 ještě s dalšími spoluodsouzenými zbil spoluodsouzeného V. H. a vzal mu 20 sáčku yastyly, který mu nechtěl dobrovolně dát. Totéž opakoval v polovině ledna 1971, kdy zbil spoluodsouzeného H. až do bezvědomí za to, že mu H. nedal peníze na zakoupení yastyly. Dále bitím nutil dalšího*

¹⁷⁴ REJLEK, J., Zneužívání psychotropních látek v podmínkách nápravně výchovného ústavu, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 5, s. 303, 305.

¹⁷⁵ Blíže viz RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 106, SOKOL, I., GRUMLÍK, R., Seznamování mladistvých ve výkonu trestu s návykovými látkami, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 159, KOČIŠ, L., KOČIŠOVÁ, M., MÜNCNEROVÁ, L., Toxikoman v nápravném zariadení, in: *Protialkoholický obzor* 10, 1975, č. 2, s. 33–34 nebo též NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 113.

*odsouzeného, aby mu šel po táboře shánět yastyl a vyhrožoval mu novým bitím, když mu jej nedonese.*¹⁷⁶

Do první poloviny 70. let spadají také vězeňské vzpomínky Vladimíra Škutiny, ve kterých vykreslil průběh svého druhého věznění v letech 1969-1974. Tématu abúzu léčiv se dotkl hned několikrát. Vzpomínal na ceremoniální užívání prášků, při kterém trestanci napodobovali ruské mužiky pijící vodu včetně závěrečného oklepání se. Dále zmiňoval vězně, kteří se dušovali, že po propuštění na svobodu nebudou už chodit do hospody, ale dají přednost lékárně. V neposlední řadě Škutina zmiňoval bizarní a těžko pochopitelný způsob výdeje léčiv, který na vězeňské ošetrovně organizovala zaměstnankyně „Mata Hari“. Během dvou a půl hodiny dokázala „vyléčit“ až 265 pacientů, a to za neustálého pokřikování: „*Mě nezajímá, co vás bolí, mě zajímá, co chcete.*“ Vězni nahlásili svůj oblíbený preparát, který záhy obdrželi.¹⁷⁷

Takováto míra benevolence v nakládání s léky se dostala postupem času pod palbu kritiky a na přelomu 70. a 80. let došlo ve věznicích k dramatickému omezení preskripce i volné distribuce antiastmatických kompozit a některých komplexních analgetik.¹⁷⁸ Z dříve favorizovaných a nově těžko dosažitelných léků (Yastyl, Algena) vězni přecházeli na přece jen dostupnější Alnagon a hlavně nenápadný Spasmoveralgin, který se brzy dostal až na samou špici oblíbenosti. V civilních podmínkách masové spotřeby nedosáhl, takže jeho preskripci lékaři nevěnovali zvláštní pozornost. Za „šampaňské“ drogového spektra bylo v nápravných zařízeních považováno antiparkinsonikum Triphenidyl, působící dle dávky stimulačně až halucinačně. Byl ho však takový nedostatek, že bývávalo vězni spořeno na silvestry a narozeninové oslavy. Injekčně užívané opiáty se do věznic dostaly již také ve vytyčeném

¹⁷⁶ VYHŇÁK, M., K některým otázkám nealkoholové toxikomanie, in: *Právník* 112, 1973, č. 6, s. 523. Dále uvádí: „*Obviněný L. R. byl stíhán pro odcizení 2 pracovních obleků a párů gumových holínek ke škodě n. p. Uranové doly v Příbrami. Tyto věci obviněný dal civilnímu zaměstnanci za donesení yastylu. Obviněný K. K., předák party odsouzených, uhodil pěstí odsouzeného J. Š. za to, že ten řádně nepracoval. Ten nemohl řádně pracovat, neboť před směnou požil větší množství yastylu, takže byl úplně ochablý a bylo u špatně.*“

¹⁷⁷ ŠKUTINA, V., *Prezidentův vězeň na hradě plném bláznů*, Praha 1990, s. 105, 108.

¹⁷⁸ V rámci otázky řešení toxikomanií ve věznicích byla zdůrazňována nutnost mezioborového přístupu k problematice a zavedení moderních psychologických a pedagogických skupinových metod, aby se vůbec dalo hovořit o resocializační funkci, kterou tehdejší vězeňství (ani v očích dobových expertů) příliš nenaplňovalo. Blíže viz KOT, F., Zneužívání psychoaktivních látek vězeňskými kriminálními pachatelí, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 11, s. 697–701.

období, a to spolu s větším počtem uvězněných příslušníků kriminální drogové subkultury.¹⁷⁹

Zvláštní postavení zaujímali ve vězeňských hierarchiích čichači těkavých látek. Rejlek si povšiml, že byli často situováni do rolí outsiderů a setkávali se s pohrdlivým až posměšným přístupem ze strany spoluvězňů zneužívajících farmaka. Znova se tedy můžeme přesvědčit o vysokém stigmatizačním potenciálu jiného než perorálního užívání, panujícím navíc i v takto otrlém prostředí. Předmětem toxikomanického zájmu čichačů byla především rozpouštědla a lepidla, která odsouzení využívali v rámci svého zaměstnání na vězeňských pracovištích.¹⁸⁰ Psycholog Sochůrek z liberecké věznice na semináři „Drogy 1988“ připomněl, s jakými neblahými následky se byli nuceni potýkat, když zapojili odsouzené do výroby bižuterie, při které byly stroje chlazené éterem.¹⁸¹

V nápravných zařízeních se rozšířil kolem drog typický argot, který nemusel být mimo vězeňské prostředí zcela srozumitelný. Odsouzení dali např. nové pojmenování favorizovanému Yastylu, kterému říkali „klepka“. Asociace vznikla tak, že sáček sypkého Yastylu bylo před otevřením třeba řádně naklepat, aby se cenný prášek zcela odlepil od jeho stěn a všechen vysypal. Nový výraz se stal brzy tak populárním, že se přenesl i na všechna ostatní antiastmatika a nakonec i na ostatní léčiva. Udržel se dokonce i dlouho poté, kdy Yastyl z věznic zmizel a původní linie asociace byla přetržena. „Za zed“ ven se pak rozšířil i odvozený, dnes již skoro zapomenutý výraz pro užívání drog, „klepání“.¹⁸² V současnosti je vytlačen slovem „fetování“, které se vedle „klepání“ v období normalizace také užívalo, ale často se jím mínil sniffing těkavých látek.¹⁸³

Aniž bychom chtěli čtenáře příliš unavovat jazykovými detaily, nahlédněme ještě na okamžik na další nová pojmenování, která vznikla nebo působila ve vězeňském prostředí, abychom mohli zhodnotit míru imaginace, která se kolem návykových látek v tomto světě vytvořila. Byla zaznamenána nová jména vzniklá na základě vnějšího

¹⁷⁹ POKORA, J., Toxikomanická scéna současné vězeňské populace, in: *Protialkoholický obzor* 18, 1983, č. 4, s. 229–231.

¹⁸⁰ REJLEK, J., Zneužívání psychotropních látek v podmínkách nápravně výchovného ústavu, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 5, s. 305.

¹⁸¹ MERHAUT, B., Seminář Drogy 1988, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 3, s. 191.

¹⁸² DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 54.

¹⁸³ Etymologie slova „fetovat“ není zcela jasná, ale předpokládá se návaznost na německé slovo „fett“ (mastný). I v češtině lze použít pro intoxikovaného člověka podobně vystavěných pejorativních výrazů „zmaštěný“, „vymaštěný“ apod.

vzhledu farmak: černé tablety Asthminu se nazývaly „kominík“, Pharophyllin a Oxyphyllin podle tvaru tablety „kukuřice“, Lepsiral podle vyražených písmen „esíčka“ a Felsol dle barvy jednoduše „zelený“. Podle chuti léku byl Alnagon označován jako „kyseláč“, Sedolor jako „dřevo“, Ataralgin jako „benziňák“ a Valetol jako „feferonka“. Jiné názvy vznikly jen zkomolením jména původního: „spasmák“ (Spasmoveralgin), „xantňák“ (Xantedryl) nebo „áčko“ (Alnagon). Speciálně k pití upravený aceton se nazýval „koro“, což v romštině znamená slepý nebo slepota, zřejmě podle rizik spojených s jeho konzumací. Pervitin získal svůj argotický název „raketa“ díky nikoliv nezajímavé dvoukrokové asociaci přes Pershing, americký raketový systém instalovaný v 80. letech v NSR, kterému byla v socialistickém Československu v té době věnována masivní mediální pozornost. Extrémně silný čajový nebo tabákový výluh, nejednou „vylepšený“ antiastmatiky, se v trestanecké mluvě nazýval „magorák“. Starší literatura uvádí též synonyma „čefír“, „džefír“ nebo „kulér“. Džodla dále uvedl, že ve věznicích fungoval čilý obchodní ruch a, podle zákona nabídky a poptávky, hodnota léčiv stoupala a klesala. Nejvyšších tržních cen bývalo dosahováno při výpadcích zásobování nebo před Vánoce, kdy sáček Yastylu obvykle stojí 12–15 Kčs vystoupal až na 40 Kčs. Údajně velmi oblíbeným podvodem byl prodej „bedny“ Alnagonu, ve které bylo osm tablet Gastrogelu a Alnagon byl jen na okrajích. Kvůli hospodaření s proviantem či léky vznikala ve věznicích dvoučlenná bratrstva se vzájemnou všestrannou podporou, která se nazývala „kolchozy“.¹⁸⁴

Na základě výše zmíněného můžeme konstatovat, že vězeňská toxikomanická scéna vykazovala některé odlišnosti oproti situaci „za zdí“. V návaznosti na nižší míru dostupnosti byly užívány i jiné látky než ty, které dosáhly masové podpory v civilních podmínkách. Vzhledem k neexistenci volného lékárenského prodeje uvnitř věznic se vyvinuly svérázné způsoby distribuce drog a jejich směňování mezi odsouzenými. A konečně, velký počet nových výrazů pro různá léčiva a jejich užívání, vzniklých nejrůznějšími asociacemi, může svědčit o poměrně vysoké pozici drog v hierarchii hodnot odsouzených osob.

Na stránkách prvního okruhu předkládaného příspěvku (1. a 2. kapitola) jsme se pokusili objasnit vznik a vývoj československé toxikomanické subkultury v průběhu tzv.

¹⁸⁴ DŽODLA, P., Z folklóru toxikomanov delikventov, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 6, s. 354. Srov. též DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978, s. 54.

normalizace. Výchozím bodem analýzy byla poválečná situace, ve které došlo k masovému rozšíření zdravotní péče. Socialistické zdravotnictví, tato „první vlaštovka komunismu“, jak se můžeme v pramenech dočíst, zaznamenalo poměrně rychlé úspěchy a stalo se pro komunisty prestižní záležitostí. V časovém souběhu probíhal druhý proces, celosvětový bouřlivý rozvoj chemického a farmaceutického průmyslu. Tyto dva jinak nezávislé fenomény se v Československu v 50. letech propojily a vyústily v masivní nekontrolované zásobování populace psychotropními farmaky, pro které bychom těžko hledali přirovnání jinde na světě. Šuplíky, almárky a likérníky československých domácností se zaplnily krabičkami léků a jejich užívání se stalo záležitostí všedního dne. Fenomén „tabletové kultury“ vycházel vstříc očekáváním vznikající konzumní společnosti poststalinského věku do té míry, že ji vlastně charakterizoval; na rozdíl od jiných komodit byla psychotropní léčiva v 50. a 60. letech běžně dostupná. Když se v relativně svobodnějších 60. letech začala zvedat informační stavidla a do ČSSR se začaly dostávat informace o drogovém boomu na Západě, byla příprava půdy nezbytná pro transfer toxikomanické subkultury již dokonána. Zcela samozásobitelsky, bez západních „klasických“ drog, se zde vytvořila „plnokrevná“ drogová subkultura mládeže mající obdobné rysy a vzory jako její zahraniční souputníci. Není náhodou, že po listopadu 1989 stačil pouze rok či dva, a když zahraniční obchodníci uvěřili československé koruně, poskytli na trh západní drogy, ihned získali kupce a specifika socialistického drogového vývoje vzala takřka okamžitě zsvé.

3) O osobních a rodinných tragédiích

„S ‚Testem určování tablet‘ pracujeme asi od roku 1966. Princip metody je v tom, že posuzovaná osoba se konfrontuje s několika neoznačenými, různými tabletami... Tablety určuje, pak je ochutnává, pak má možnost si tabletu vybrat... Základem pro hodnocení se stala skutečnost, že osoba, která je závislá, se v průběhu testování psychicky mění... Souvislá výpověď se může zcela rozpadnout, posuzovaný pak není schopen pokračovat. Není schopen se soustředit na plnění úkolu. Někdy si bere tablety a jí je. Jindy se jeho nálada tak výrazně mění, že se stává nepřiměřenou. Jedna vyšetřovaná poté co uhryzla kousek Meprodamatu zatančila a zaspívala.“¹⁸⁵

Na předchozích stránkách jsme vytyčili problém drog tak, jak se rozvinul v podmínkách socialistického Československa. Logickým následným krokem bude analýza reakcí, které tento problém vyvolal. Těm bude věnována tato a následující kapitola, které nastíní dva modely pojmání problematiky, které se usídlily v dobovém diskurzu. Jednalo se o nahlížení toxikomanie buď a) jako osobní či rodinné tragédie, nebo b) jako potenciálního zdroje nebezpečí, násilí a společenského ohrožení. Výklad nás samozřejmě dovede do pater nejvyšších, do sekretariátů stranických a státních institucí a k legislativnímu procesu, ale správná cesta se klade kámen po kameni a začít je třeba jinde.

Je zapotřebí vrátit se do bodu, kdy nespécifikovaná zkušenost toxikomanie teprve začínala být kategorizována. Do údobí, kdy začaly osoby se zvláštním rozpoznávacím citem a vhodným myšlenkovým aparátem shledávat nový problém a nabízet nám jej jako téma do diskuse. Stalo se tak někdy na přelomu 50. a 60. let, kdy začali odborníci poprvé prezentovat své poznatky o zvláštních případech lidí, o jakýchsi nešťastných figurách v macurovském „šťastném věku“. Byli to právě doboví experti, a to především lékaři z řad psychiatrů, kteří zaznamenali, že se staronový jev toxikomanie opět začíná hlásit ke slovu, byť v jiné než v morfinisticko-kokainistické podobě předúnorové éry.

Post-stalinistické období navíc expertním grémiím silně nahrávalo přece jen příznivějším postavením věd vůči orgánům politické moci. Laskavý čtenář snad promine

¹⁸⁵ DRTIL, J., Rozšíření drogových závislostí v Československu, in: *Protialkoholický obzor* 17, 1982, č. 1, s. 33–34. Blíže k metodě testování viz DRTIL, J., Test určování tablet, pomocná metoda při diagnostice závislosti na drogách, in: *Československá psychologie* 14, 1970, č. 1, s. 52–60.

vysokou míru generalizace, se kterou bude na následujících řádcích hrubě vytyčeno historické pozadí celé problematiky, ale bez tohoto nástinu by vystoupení expertů na přelomu 50. a 60. let nepůsobilo ukotveně. Není snad ani třeba sáhodlouze popisovat, jak brutálně bylo v prvních letech po Únoru zacházeno jak s některými názorovými „školami“ v rámci jednotlivých vědeckých disciplín, tak i s některými obory jako celky. Na pořad dne se dostaly personální turbulence a vertikální kanály byly ve vědecké obci široce otevřeny rychlým politicky podmíněným kariérním pádům i vzestupům. Samozřejmě se nepřestala nadále provozovat i seriózní věda a určitá míra personální kontinuity byla zachována, ale jednalo se o dobu (nejen) pro vědce značně existenčně nejistou. V období stalinistického režimu byly priority zaměřeny jinam a cílily spíše na maximalizaci těžké průmyslové výroby extenzivními prostředky než na poněkud podezřelá bádání nevyzpytatelných intelektuálů. I v dobové ikonografii se vědci objevují zřídka a prostor byl dán spíše manuálně pracujícím, kteří v potu tváře rozráželi dveře nového světa.¹⁸⁶

Po smrti Stalinově nastalo období určité ideové nejistoty a tápání, které se chronologicky přibližně krylo s mocenským bojem mezi špičkami KSSS a v československém prostředí s prezidentstvím Antonína Zápotockého. Po této periodě nastala éra Chruščovova a Novotného, která je charakterizovaná množstvím paradigmatických změn jak na úrovni společenské praxe, tak i v oblasti ideové a kulturní. Odhalování kultu osobnosti a stalinského teroru po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 s sebou přinášelo celou řadu zásadních přehodnocení postojů a interpretací, ale pro naši analýzu bude zásadní jen jediné – to, že stalinismus byl nově interpretován jako zvrhlost, jako chyba v systému, jejíž předpoklady bude třeba eliminovat. Aby se předešlo erozi režimu jako celku, bylo nutné vyložit stalinské období jako do značné míry individuální (a málem až charakterový) defekt Josifa Vissarionoviče. Náprava systému tedy měla spočívat v zavedení takových regulativů, které by napříště preventivně zabraňovaly bujení osobních anomálií. Proto se opět začalo zvýšenou měrou hovořit o zásadní roli kolektivnosti v politickém vedení a proto také začala být vyzdvihována úloha vědy a vědeckého řízení společenských procesů. Věda se díky své (ať již skutečně či domněle) neosobní povaze začala konstituovat jako zdroj legitimacy post-stalinského režimu; „neutralita a serióznost“ vědeckého bádání, byvše postaveny naproti

¹⁸⁶ K symbolům 50. let srov. zejm. MACURA, V., *Šťastný věk*, Praha 2008.

nesnesitelně naléhavému lyrismu a patosu období kultu osobnosti, působily poznenáhlu věrohodněji, moderněji a snad i „světověji“.¹⁸⁷ Stále častěji se hovořilo o vědeckotechnické revoluci jako o nejpříléhavějším označení doby. V roce 1963 vydal Radovan Richta slavnou stať *Člověk a technika v revoluci našich dnů* a o tři léta později, v roce 1966, smečoval spolu s autorským kolektivem epochální prací *Civilizace na rozcestí*, jedním z mála děl československého marxismu se zásadním celosvětovým impaktem. Nová konstitutivní role vědy se v československém prostředí promítala i do institucionální roviny a právě se závěrem 50. a počátkem 60. let byl spojen vznik a rozvoj mnoha vědeckých zařízení (včetně Výzkumného ústavu psychiatrického, Kriminalistického ústavu nebo Výzkumného ústavu kriminologického).

Pojďme se nyní po tomto expresním zarámování situace, které si kladlo za cíl vyvolat ve čtenáři scientistní „Zeitgeist“ Novotného éry, opět vrátit k našemu konkrétnímu badatelskému poli. Jak jsme předeslali výše, právě na přelomu 50. a 60. let začali experti seznamovat veřejnost (zpočátku spíše odbornou) s prvními případy toxikomanií nového typu. V atmosféře vědeckotechnické revoluce se jim dostalo publikačního prostoru a snad i expertního sebevědomí, které bylo zcela jistě nutné k pojmenování nového problému a k čelení konsekventním otázkám, které tento problém nastoloval.

Jak tedy byla problematika toxikomanie v Československu tematizována? Obecně lze říci, že pokud má někdo zájem prosadit určitý jev do diskuse jako jev problematický, musí vyzdvihnout jeho negativní důsledky. Českoslovenští experti tedy začali referovat o nejrůznějších nežádoucích dopadech užívání návykových látek, se kterými se v praxi setkali. Stranou nyní musíme ponechat čistě somatická zdravotní rizika toxikomanie, jejichž zkoumání by sice bylo velmi zajímavé, ale medicínské nuance by se již nacházely za hranicemi sociálně historického zkoumání a v míře nezbytně nutné jsme je zmiňovali již výše. Naše analýza se zaměří na společenské negativní průvodní jevy užívání drog. Konfliktní situace, do kterých se českoslovenští závislí ve vytyčené době dostávali, lze zahrnout pod jednu ze tří definic.¹⁸⁸ Zaprvé, snížení či likvidace pracovního výkonu jedince, a tím jeho uplatnění ve společnosti. Zadruhé, destrukce

¹⁸⁷ Pokrok špičkových věd a techniky byl na globální úrovni nejvýrazněji manifestován souborem velmocí v dobývání kosmu, kterému se dostalo masivní pozornosti ze strany médií (v případě Nikity Chruščova a Jurije Gagarina můžeme hovořit až o mediálním znásilnění).

¹⁸⁸ Srov. VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 8.

mezilidských (rodinných nebo přátelských) vztahů. A konečně zatřetí, kriminální a jiná závažná společensky nežádoucí činnost násilného charakteru.

Nejpozději od počátku 60. let se v československých odborných časopisech začaly objevovat články a studie o problematice návykových látek. V těchto letech, které jsme výše definovali jako období tzv. „tabletové kultury“, zcela převažovaly příspěvky o negativních jevech spadajících pod první dvě definice. Zaznamenávány byly hlavně případy šílenství způsobených dlouhodobým užíváním léků, selhávání v zaměstnání, neplnění pracovních povinností a jejich následky a dále kazuistiky domácího násilí či rozpadů rodin. Tyto případy z prvních dvou skupin je možno shrnout do nadřazené střežové kategorie *osobních či rodinných tragédií* – odtud pochází i název kapitoly. Chceme tím naznačit, že dopad chování těchto „raných“ toxikomanů byl omezen na ně samé nebo na jejich poměrně blízké okolí. Ačkoliv bývaly důsledky jejich závislosti často dramatické a drastické, málokdy překročily poměrně úzký perimetr jejich životního světa. Pokud se tak přece jen stalo a „akční rádius“ byl překročen, jevily tyto případy povětšinou výrazné známky nahodilosti a neorganizovanosti. Mnoho takového jednání mělo navíc potenciál vyvolávat spíše lítost než hrůzu.

Úvodem srovnáme tři články, které publikoval Eugen Vencovský (1908–1999), profesor plzeňské lékařské fakulty, v časopise *Československá psychiatrie* v první polovině šedesátých let. Tyto tři studie z let 1960, 1963 a 1965 příhodně symbolicky ilustrují posun, který ve vnímání drogových závislostí v této poměrně krátké periodě nastal ve vědecké obci. První článek z roku 1960, ve kterém se Vencovský zaměřil na opiátovou toxikomanií¹⁸⁹, představoval optimistický umíráček závislostem starého předúnorového stříhu. Autor kvitoval rapidně klesající trend počtu závislých a vyhodnotil tehdejší zákonnou úpravu, představovanou zejména opatřením o jedech a látkách škodlivých zdraví¹⁹⁰, jako zcela adekvátní. V závěru stati Vencovský podotkl: „...v ČSR skutečně opiátová toxikomanie není více žádnou zdravotnickou ani společenskou problematikou.“ Vyhledky se zdály být skvělé a komplikace budoucího vývoje vyhlížely

¹⁸⁹ VENCOVSKÝ, E., Současný stav opiátové toxikomanie v ČSR, in: *Československá psychiatrie* 56, 1960, č. 3, s. 167–170.

¹⁹⁰ Zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění č. 23 ze dne 31. března 1955 Sb., o jedech a látkách škodlivých zdraví, Sbírka zákonů republiky Československé, 1955, částka 11, s. 80–82. Tato norma nahradila opiový zákon z roku 1938.

spíše teoreticky. Poselství druhého článku, tentokrát z roku 1963, ve kterém se Vencovský spolu s Peterovou zaměřili na vedlejší účinky léčby astmatu, vyznělo jinak.¹⁹¹ Autoři prezentovali kazuistickou studii 57leté astmatičky, která si po několik let sama vpichovala v nadměrných a neordinovaných dávkách adrenalinové antiastmatikum Sedasthmon, v důsledku čehož si přivodila masivní paranoidní halucinace spojené s agresivitou. Tato stať byla typickým dítětem své doby: forma případové studie dokumentované vlastním konkrétním pozorováním a předběžnou analýzou příčin avizovala nové a svěží téma, které si na ucelenější zpracování bude muset ještě počkat. Předmětem tedy byly dosud skryté nežádoucí účinky legálních a státem distribuovaných léčebných látek. Autoři si sice z pochopitelných důvodů na neoraném poli počínali ne zcela jistě, spíše obezřetně a své soudy na mnoha místech relativizovali, nicméně za zmínku jistě stojí jejich naprostá orientace v dobovém anglofonním odborném písemnictví, která svědčí o jejich erudovanosti a svrchovaném zájmu o věc. Vencovský a Peterová v závěru článku důrazně vystoupili proti dlouhodobému dávkování adrenalinu astmatikům. Jednalo se o jednu z nejmírnějších forem kritiky panujících poměrů, která spočívala v nezávazném návrhu kolegům na změnu zažitě praxe. Právě pomocí takovýchto kazuistických sond, popisujících třeba jen jediný případ, se téma toxikomanie začalo pomalu zabydlovat na nejrůznějších expertních fórech socialistického Československa. Třetí článek této pomyslné série spadá do roku 1965. Vencovský společně s Nevolem se v něm zaměřili na problematiku fenmetrazinové toxikomanie.¹⁹² Téma nezpracovali kazuisticky, ale nahlíželi na něj již jako na společenský fenomén, který měl své civilizační kořeny, byl navázán na určitá sociální milieua, a kvůli kterému dokonce vstoupili v jednání se zástupci státní moci. Autoři si nejprve povšimli stoupající společenské potřeby chronicky potlačovat projevy psychické únavy, a to právě často konzumací výše zmíněného Fenmetrazinu. Zároveň již byli schopni tuto potřebu lokalizovat převážně do segmentu duševně pracujících, a to zejména do řad vysokoškolské mládeže. Vencovský s Nevolem dále referovali o vyjednávání, ve které vstoupil roku 1964 Výzkumný ústav psychiatrický s ne zcela vstřícným ministerstvem zdravotnictví za účelem zařazení Fenmetrazinu a

¹⁹¹ VENCOVSKÝ, E., PETEROVÁ, E., Příspěvek k toxickému působení adrenalinu a jeho metabolitů, in: *Československá psychiatrie* 59, 1963, č. 4, s. 217–221.

¹⁹² VENCOVSKÝ, E., NEVOLE, S., Problematika dopingu fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 61, 1965, č. 5, s. 411–414.

Dexfenmetrazinu mezi látky se zpřísněnou preskripcí a hospodařením a svůj nárok podložili také totožnou praxí v cizině.¹⁹³ Naznačili dokonce potenciální konflikt zájmů, do kterého se psychiatrická obec dostávala vůči endokrinologům, kteří naopak požadovali co nejvolnější distribuci stimulantů jakožto léků proti obezitě, která byla v jejich zorném poli. Tato stať přesvědčivě dokládá, že kolem poloviny 60. let již měli českoslovenští psychiatři dostatek praktických poznatků o toxikomanii a byli s to zobecnit konkrétní evidenci z praxe do souvislého „příběhu“, se kterým si troufli oslovit centrální politický orgán, říci, že je zde „cosi shnilého“, a žádat nápravu.

Tyto tři Vencovského články, vyšlé v průběhu první poloviny 60. let, ilustrují vektor uvažování, který se v tehdejší odborné obci rýsoval. Z pramenů, se kterými se budeme konfrontovat níže, vyplyne, že se nejednalo jen o trajektorii myšlení jednoho, byť navýsost kompetentního muže, ale o trend obecný – vedoucí od „nulového bodu“ přes nesmělé informace o prvních případech závislosti k formulování toxikomanie jako sociálního fenoménu a tlaku na změnu zvykových i psaných norem.

Vrátíme-li se do onoho „nulového bodu“, který budeme s určitou dávkou tolerance lokalizovat do roku 1960, nalezneme v časopise *Praktický lékař* zásadní článek Vojtěcha Grossmanna (1922–2004) z Farmakologického ústavu královéhradecké lékařské fakulty. Autor v něm důrazně zdvihl otázku spotřeby analgetik v Československu a pokusil se ji problematizovat. Hned v úvodu postuloval, že analgetika jsou obecně „považována za látky prakticky neškodné, které mohou používat laici bez lékařských předpisů“. Proti tomu argumentoval tím, že nízkou akutní toxicitu analgetik více než vyvažuje dopad jejich konzumace v delších časových horizontech. Za nanejvýše problematické považoval zejména paušální zavedení jejich volného prodeje a neúměrně vysoký počet analgetických specialit, které se vzájemně příliš nelišily a činily systém nepřehledným. Zároveň napadl laxní a stereotypní přístup lékařů i lékárníků, kteří nepřikládali preskripci či distribuci analgetik žádný potenciál nebezpečí a poskytovali je i v případech bolesti hlavy daných civilizačními faktory (stresem apod.). Grossmann tehdy navrhoval zásadní snížení počtu analgetických preparátů a také zavedení povinné preskripce u specialit s vyšším nebezpečím návyku. Souběžně s tím považoval za nutné adiktologicky proškolit

¹⁹³ Obdobně argumentoval v témže roce také Jaroslav Baštecký z Výzkumného ústavu psychiatrického, který dával Československu za vzor skandinávské státy, kde byly tou dobou fenmetrazinové preparáty již distribuovány ve velmi přísném režimu. Blíže viz BAŠTECKÝ, J., Akutní otravy psychomimetiky, in: *Praktický lékař* 45, 1965, č. 9, s. 331–332.

zainteresovaný personál lékáren i nemocnic. Jeho argumentace byla tedy vedena v duchu vědecko-technického kánonu oné doby a v podstatě osvícensky: věda měla mít za úkol racionalizovat praxi, překonat nežádoucí zvyky z minulosti a experti měli být nově zodpovědní za rozhodování, které prováděli dříve lidé „neodborně“ sami. Grossmannův článek sice teprve předpokládá budoucí problém, ale zároveň již postuluje jeho řešení v linii pokrokářství a emancipace věd.¹⁹⁴

V podobném duchu informovali o nadužívání analgetik také Jaromír Rubeš (1918–2000) z bohnické psychiatrické léčebny a René Grumlík (*1925), tehdy zaměstnaný ve státních lázních v Jeseníku. Na stránkách *Praktického lékaře* analyzovali v roce 1962 poznatky z psychiatrické praxe. S politováním konstatovali, že není možné na základě chemického rozboru předem odhalit toxikomanický potenciál léčiv před jejich uvedením do distribuce a že jediným spolehlivým detektorem jsou toxikomani sami, respektive jejich citlivost na určité medikamenty. Právě zvýšený zájem Čechoslováků o analgetika se stal předmětem kritiky. Rubeš s Grumlíkem si povšimli zejména toho faktu, že z vydaných analgetik byla lékařskými recepty kryta pouze čtvrtina balení. Za navýsost suspektní považovaly také výsledky namátkového šetření, které provedli během II. celostátní spartakiády v roce 1960 v jedné z ošetřoven, kde osoby žádající analgetika představovaly 30 % přišedších. Řešení shledávali, ve shodě s Grossmannem, v kombinaci osvětové práce s lékaři a lékárníky a dramatického zpřísnění distribuce analgetických léčiv.¹⁹⁵

Nad mírou konzumace analgetik se na nejobecnější rovině zamýšleli také Modr a Pechek, když zhodnocovali vývoj spotřeby léčiv v 50. a první polovině 60. let. Jejich příspěvek je důležitý tím, že v něm byl vzestup konzumace léků hodnotově relativizován. Trend byl sice uvítán jako jednoznačně pokrokový u medikací antibiotiky, hypotenzívy, antituberkulotiky apod., ale nárůst spotřeby léků proti bolesti ani zdaleka nekvitovali. Píší výslovně, že „*Tato skutečnost by opravdu zasloužila hlubšího rozboru a zhodnocení, a to nejen z hlediska zdravotnického, ale i společenského a politického.*“ Takováto forma

¹⁹⁴ GROSSMANN, V., Poznámky k používání a zneužívání analgetik-antipyretik, in: *Praktický lékař* 40, 1960, č. 20, s. 918–923.

¹⁹⁵ RUBEŠ, J., GRUMLÍK, R., Příspěvek k otázce toxikomanií a nadměrného užívání analgetik v ČSSR, in: *Praktický lékař* 42, 1962, č. 3, s. 124–126.

kritiky se nám může jevit jako opatrná a neadresná, ale přece jen se jedná o raný pokus uchopit téma jako širší než medicínský problém.¹⁹⁶

Nejenom užívání analgetik se dostávalo postupně pod palbu odborné kritiky. Lékaři Mareš, Matoušek a Prusík z psychiatrické léčebny v Dobřanech se dotazovali příbuzných svých pacientů na povahové změny chronických konzumentů antiastmatik. Respondenti popisovali své intoxikované blízké (ve věku 40–60 let) jako nesnášenlivé, podrážděné, hrubé, vzteklé, hádavé apod. Ve svém vlastním zkoumání došli lékaři k obdobným závěrům; zaznamenali zejména chorobnou vztahovačnost, žárlivost a v akutních stavech pacientů také zmatenost, neklid, agresivitu a někdy i halucinace.¹⁹⁷ K obdobným závěrům ohledně antiastmatik došli také Šedivec a Krynycký z Psychiatrické kliniky LF v Plzni. Detailně popsali případ 42letého úředníka, který postupně zvyšoval dávky Yastyly, protože se po něm cítil čilý. Po několika letech užívání se začal psychicky měnit a „*musel neustále přemýšlet o otázkách náboženských, rasových, o podstatě bytí atd.*“, což ho silně rozptylovalo při výkonu zaměstnání. Realizovat se dále snažil sestrojením perpetua mobile. Nákrasy a plány však před dokončením zničil, protože pojal dojem, že by jeho vynálezy mohly zlikvidovat svět, za což nehodlal nést odpovědnost. Pětapadesátiletý důchodce známý svou veselou letorou se stal po několikaletém užívání Yastyly plachým a samotářským. V prostorách nemocnice sháněl nejprve od spolupacientů podpisy pod svůj testament, následně se pořezal, vyskočil z okna a uháněl k blízkému rybníku ve snaze se utopit. Během dalšího pobytu na klinice u něj manifestovala silná paranoia: schovával se, bál se otravy svítiplynem vycházejícím z nočního stolku a ošetřujícího lékaře považoval za špióna usilujícího o jeho život. Lékaři úspěšně potlačili u obou případů nežádoucí psychické stavy pacientů chlorpromazinem a, jako již tradičně, navrhovali zařazení Yastyly mezi léky vázané na předpis.¹⁹⁸

Závěrem 60. let nabyly lékové závislosti v Československu již takových forem, že lékaři zaznamenali u pacientů stavy, které bychom zřejmě intuitivně přisoudili spíše notorickým konzumentům klasických tvrdých drog. Vladimír Chodura z

¹⁹⁶ MODR, Z., PEČEK, B., Vývoj spotřeby některých lékových skupin v ČSSR od r. 1952 do r. 1964, in: *Časopis lékařů českých* 105, 1966, č. 18, s. 473–479.

¹⁹⁷ MAREŠ, F., MATOUŠEK, M., PRUSÍK, K., Psychické poruchy při dlouhodobém užívání antiastmatik, in: *Praktický lékař* 43, 1963, č. 1, s. 15–17.

¹⁹⁸ ŠEDIVEC, V., KRYNYCKÝ, V., Duševní poruchy u chronické intoxikace Yastylem, in: *Československá psychiatrie* 62, 1966, č. 5, s. 326–329.

československé psychiatrie v roce 1969 referoval v Čs. psychiatrii o případu úporných hmatových halucinací vyvolaných dlouhodobým zneužíváním antiastmatik. Sedmdesátiletá důchodkyně si sama po několik let ordinovala efedrinový preparát Ephedrin, který si zpočátku brala od svého manžela, skutečně trpícího průduškovým astmatem. Postupem času nabyla paranoidního přesvědčení, že čelí infestaci, tj. zamoření parazity, a žádala opakovaně odhmyzení bytu. Díky bludům o broucích pronikajících do jejího těla se začala sebepoškozovat. Autor nastínil také standardní léčbu neuroleptiky, ale neposkytl žádné návrhy řešení. Zřejmě předpokládal, že naturalistické pojednání případu vyvolá diskuse samo o sobě.¹⁹⁹

V roce 1968 informoval již zmiňovaný opavský psychiatr René Grumlík o problémech svých pacientů s diagnózou drogové závislosti a povšiml si následujícího: ze souboru 72 osob a) 54 % pacientů zásadním způsobem selhalo v zaměstnání, popř. bylo propuštěno, b) 50 % udalo, že se jejich manželství rozpadlo, nebo aktuálně rozpadá (75 % z vdaných a ženatých!), c) 35 % přiznalo sociální chátření a úpadek, d) 33 % udalo sebevražedný pokus, často vícečetný, a konečně e) 25 % se přiznalo k páčání trestné činnosti. Grumlík šel ve svém článku dále a uvedl také konkrétní kazuistiky, které zachycují právě ony negativní průvodní jevy závislosti na drogách, kvůli kterým byli dotyční jako toxikomani rozpoznáni a, většinou za asistence SNB, odesláni na psychiatrické oddělení:

18letá nekvalifikovaná dělnice pod vlivem Fenmetrazinu a alkoholu vyvolala spor s příslušníkem SNB a veřejně mu spílala. *35letá žena v domácnosti* po dlouholetém užívání Algeny pobodala v intoxikaci manžela a po propuštění z vězení vzala útokem rovněž souseda. *31letý řidič* závislý na Fenmetrazinu, analgetikách a alkoholu soustavně opomíjel hradit alimentální poplatky. *38letý technický úředník* ztrácel pod vlivem Fenmetrazinu morální zábrany a ve školních šatnách kradl dětem z kabátů drobné.²⁰⁰

Poněkud ambivalentní vztah chovali fenmetrazinová toxikomani k orgánům Bezpečnosti: *36letý lékař* se cítil být sledován Pomocnou stráží VB, z jejichž strany očekával zatčení a usmrcení. Vlastní manželku navíc obvinil, že se jej o prázdninách

¹⁹⁹ CHODURA, V., Případ taktilní halucinózy při chronické intoxikaci efedrinem, in: *Československá psychiatrie* 65, 1969, č. 1, s. 36–38.

²⁰⁰ GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 395.

pokusila utopit v moři a nasadila mu infikovaná klíšťata. Dotyčný se nakonec odhodlal a došel se na SNB otázat, proč o něj tolik usilují. V mnoha jiných případech se zvláštním způsobem doplňoval paranoidní strach před „tajnými“ a „tlupami“ s hledáním ochrany právě pod křídly SNB: *39letý úředník* se dostavil na stanici SNB s žádostí o ochranu před bandou, která jej sleduje dalekohledy, fotografuje teleobjektivy, nainstalovala mu do lustru odposlouchávací zařízení a snaží se jej diskreditovat promítáním nahých obrázků na dálku do jeho bytu. *38letý úředník* se taktéž obrátil na oddělení SNB s prosbou o pomoc proti „smečce“, která ho měla v plánu naložit do automobilu a odvléci. Dotyčný před domnělými již nějakou dobu unikal, podnikal noční útěky a přestupoval často z vlaku do vlaku, aby zametal stopy. Čtenářům Michaila A. Bulgakova se možná zdály předcházející řádky povědomé. Na mnoha místech jeho stěžejního románu *Mistr a Markétka* dochází k podobným tragikomickým situacím. Moskevští občané tvrdě konfrontovaní s řáděním samotného ďábla se pojednou začnou intuitivně přimykát k jinak velmi obávané NKVD s žádostí o ochranu, popř. žádají i vlastní zatčení a umístění do pancéřované cely, neboť venku se odehrává něco ještě daleko nebezpečnějšího. Podobný způsob uvažování zaznamenal Grumlík u drogově závislých s rozvinutým toxickým šílenstvím: „*[Nemocný se] obrací na stanice nebo oddělení SNB se žádostí o pomoc a ochranu před domnělými pronásledovateli. V příslušnicích SNB pak pod chorobnými vlivy je ochoten vidět ‚strážníky‘ v pravém a dobrém slova smyslu.*“ Grumlík tím v roce 1968 implicitně naznačil, že k pozitivnímu chápání tehdejších strážců pořádku bylo zapotřebí značných psychických obtíží.²⁰¹

V dalších případech na sebe toxikomani upozornili jinak vyšinitým chováním. *40letý strojný inženýr* se počal chovat podivně a vytopil byt. *36letá lékařka* byla nalezena, jak sedí na chodníku v přístavišti a tvrdí, že je dcerou předsedy vlády SSSR, se kterým je v telepatickém kontaktu. *22letý student* užívající Fenmetrazin byl nalezen s šavlí v ruce, nedostatečně oblečen, když předtím zdemoloval zmiňovanou zbraní byt a venku několik stromů.²⁰²

V témže článku Grumlík dále zhodnotil vývoj v 60. letech a zdůraznil, že vyřešení problému „velkých“ klasických toxikomanií neznamená automaticky odstranění

²⁰¹ GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 396–397.

²⁰² GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 397.

problematiky návykových látek jako celku. Naznačil, že potenciál problému je značný. Ocenil sice zpřísnění přístupu k psychostimulanciím v druhé polovině 60. let vyvolané tlakem psychiatrické sekce Purkyňovy lékařské společnosti, ale neopomenul zároveň připomenout, že léky jako Algena, Dynil či Yastyl zůstávaly stále na volném trhu. Případ Fenmetrazinu byl Grumlík navíc s to vidět v jeho komplexnosti a částečně i anticipoval problematický vývoj v následující dekádě. Uvědomoval si, že omezení jeho legální distribuce, byť jej kvitoval, okamžitě vedlo ke vzniku černého trhu s tímto preparátem. Zde jsme svědky skutečného myšlenkového paradigmatického posunu. Autoři starších publikací z 60. let vůbec nepočítali s tím, že by si lidé byli ochotni opatřovat léky „načerno“. Závadu a zároveň cíl nápravy shledávali (poněkud technokraticky, ale v daném kontextu pochopitelně) pouze na straně „vysílače“, tj. státu a jím řízené distribuce léčiv, ale na „příjímač“, tj. československou populaci, se takřka vůbec nezaměřovali. Multidimenzionalita problému návykových látek nebyla ještě zažitým rámcem uvažování. Grumlíkovo tvrzení ze závěru článku o tom, že *„problematika toxikomanie zasluhuje zcela jistě i další pohledy, sociálně terapeutické, právní, soudně psychiatrické a snad i jiné“*, může dnes vyznít poněkud samozřejmě, ale v roce 1968 se v československém prostředí jednalo o zcela novátorskou myšlenku, které dal další vývoj za pravdu.

V tomto bodě se na okamžik pozastavme. V první a druhé kapitole jsme uvedli, že přelom 60. a 70. let byl na poli toxikomanií důležitým historickým mezníkem. Avšak stejně jako emergence drogové subkultury neukončila existenci „tabletové kultury“ a stala se souběžným jevem, tak i nazírání toxikomanie jako zdroje násilí a společenského ohrožení neukončilo starší explikační přístup „osobních či rodinných tragédií“. Nové skutečnosti a přístupy sice postupně vytlačovaly starší na druhou kolej, ale i tyto se v odborném písemnictví udržely v 70. a 80. letech, a tak se i v „normalizačních“ letech setkáváme s odbornými články pojednávajícími o neblahých vlivech psychotropních látek na privátní životní běh jedinců.

Na počátku 70. let referovali o případech toxického šílenství Jozef Medvecký (1922–2001) a Zdena Ďurindová z Lékařské fakulty UPJŠ v Košicích. Popsané obrazy psychóz se od předchozích příliš nelišily. Autoři zaznamenali např. 42letou uživatelku antiastmatika Yastyl, kterou domněle pronásledovali a škrtili páchnoucí duchové, kteří jí navíc sebrali menstruaci. 32letá žena v domácnosti po dvou letech intenzivního užívání

Dexfenmetrazinu začala žárlit na svého manžela, kterého nakonec udala na VB s tím, že je odhodlán spolu se svou hudební skupinou emigrovat. Nejvíce excentricky zřejmě působí popsany případ muže, který se považoval za „komunistického Krista“ schopného konat zázraky, ale tato psychóza byla vyvolána tuberkulostatiky a našeho tématu se týká jen zcela okrajově.²⁰³

Obdobně tragický důsledek toxikomanie zaznamenali také manželé Eva (*1932) a Oldřich (*1925) Vinařovi z Výzkumného ústavu psychiatrického. Na stránkách *Čs. psychiatrie* publikovali v roce 1971 příspěvek týkající se fenmetrazinových psychóz. Uvedli, že ještě v roce 1961 byla v odborných kruzích možnost toxikomanického uplatnění fenmetrazinu zpochybňována a že změnu přístupu je třeba datovat do roku 1964, kam zařadili Hanzlíčkovu a Nevoleho iniciativu za zařazení stimulantů typu fenmetrazinu a dexfenmetrazinu mezi látky podléhající „opiovému zákonu“. Zjištění doplnili o kazuistiky z vlastního pracoviště. 37letá lékárnice obtěžovala neznámého vojína, kterého považovala za nemanželského syna svého prvního muže, jemuž byl podobný. Během intoxikace halucinovala mužské hlasy spílající jí pro její nemravný život „ty fenmetrazinová děvko“. Tolik se obávala policie a eskortování na psychiatrii, že raději nevcházela do vlastního bytu, protože „tam na ni čekali“. Druhá kazuistika se zaměřila na závislost 26leté dálkově studující na stimulantech, která se rozvinula z nárazového užívání během zkouškového období. Dotyčná prodělala v dětském věku těžkou klíšťovou encefalitidu a možná i pod tímto vlivem halucinovala na svém těle klíšťata, která po ní utíkala a zavrtávala se pod kůži. Domnělé parazity odstraňovala pomocí pinzety a způsobila si četná poranění. V poslední fázi před hospitalizací již viděla klíšťata v jídle, padající ze stropu a postupně pokryla souvisle její okolí.²⁰⁴

Jako zcela raritní dále uvádíme příběh 16letého čičače Čikuli, který publikoval profesor Jan Mečír (1925–2009) z Univerzity Karlovy. Článek vyšel v *Čs. psychiatrii* v roce 1971, což nám na první pohled nic zvláštního nevěstí, protože právě tehdy zaznamenala tato forma toxikomanie nástup a zásadní nárůst. Když se však dočteme, že se příběh udál již v letech 1963–1964, musíme urychleně zbystřit smysly, protože z té doby žádné jiné zprávy o čichání těkavých látek v Československu nemáme. Osudy

²⁰³ MEDVECKÝ, J., ĐURINDOVÁ, Z., Toxické liekové psychózy, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 2, s. 98–103.

²⁰⁴ VINAŘOVÁ, E., VINAŘ, O., Psychotické epizody vyvolané kombinací barbiturátů s Fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 5, s. 284–291.

onoho chlapce byly velmi netypické. Sniffing lze totiž považovat za téměř výhradně subkulturní formu toxikomanie, kde konzumace probíhá skupinově, informace se získávají nejprve z médií, a pak od známých či přátel a zneužívání se epidemicky šíří. Protože takováto subkultura v první polovině 60. let neexistovala, musel 16letý mladík objevit psychotropní účinky Čikuli zcela sám! Napomohl k tomu fakt, že mu už od raného dětství působilo očichávání všech chemikálií slast. Takto se dostal ke sniffingu Čikuli, který se u něj rozvinul extrémně prudce a zmíněný mladík během pár měsíců individuálního abúzu zchátral. Zachráněn byl úspěšným nasazením averzivní léčby (tzv. „blinkačky“). Důvody, proč nebyla tato kazuistika publikována v době svého zaznamenání, se asi již nedozvíme, ale otištění na počátku 70. let lze dát do logické souvislosti s tehdy nastupující subkulturní „čichací vlnou“.²⁰⁵

Jak vidno, hrůzné obrazy toxických šílenství a lidských debaklů nebyly jen výsadou „velkých“ toxikomanií, které se v té době rozvíjely na Západě. Zaznamenány byly i v socialistickém Československu na příkladech užívání více či méně dostupných lokálních substancí. Publikace tohoto typu, popisující tragické osudy individuálních konzumentů, se dostávaly do tehdejšího veřejného prostoru formou odborných sdělení, která nebyla považována za politicky závadná a byl jim dán prostor. Ve vědecké obci zavládlo ovzduší emancipace do té míry, že se autoři nebáli ani nehanbili o toxikomanii informovat a vzniklou situaci, byť neadresně a poněkud nekonkrétně, kritizovat. Díky tomu byla československá 60. léta mimo jiné také zlatou érou informací o „osobních či rodinných tragédiích“ spojených s toxikomaniemi na stránkách zainteresovaných expertních periodik.

Bylo však v této době odborníkům z politických míst dopřáno sluchu? Vyvíjel se nějakým způsobem přístup decizivních orgánů k otázce závislostí? Lze zaznamenat na tomto poli nějaký legislativní posun? Tyto a další otázky vyhodnotíme na následujících řádcích.

Úvodem je třeba předeslat, že problém drogových závislostí byl po celou dobu socialistické diktatury poněkud zastíněn alkoholismem, který jej odsouval svou zvýšenou naléhavostí na druhou kolej. Proto reflektovali zákonodárci po dlouhou dobu primárně nešvar nadměrného pití. Krátce po Únoru byl přijat zákon č. 87/1948 Sb., o potírání

²⁰⁵ MEČÍŘ, J., Terapeutický postup při návyku nezletilých na čichání těkavých látek ovlivňujících činnost CNS, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 4, s. 224–229.

alkoholismu, který se sice nealkoholových toxikomanií nedotýkal, nicméně zaváděl několik převratných adiktologických novinek, zejm. povinnou léčbu notorických alkoholiků v protialkoholních poradnách vyměřovanou okresními národními výbory, zákaz podávání alkoholu mladistvým a řadu dalších restriktivních opatření.²⁰⁶

Do období od konce 40. let spadá také raná fáze profesního působení Jaroslava Skály (1916–2007), formující osobnosti čs. alkoholologie a terapie závislostí vůbec. Skála se osobně zasloužil o prosazení mnoha institucionálních změn, z nichž nemálo dosáhlo ohlasu i v zahraničí: v roce 1947 se podílel na zavedení averzivní léčby emetinem, roku 1948 založil socioterapeutický *Klub usilujících o střízlivost (KLUS)*²⁰⁷ a téhož roku otevřelo brány i specializované protialkoholní oddělení v *Apolinárii*. Ani v 50. letech Skálova aktivita nepolevovala a roku 1951 stál u zrodu první záchytné stanice jako zdravotnického zařízení na světě (jinde již dříve existovaly místnosti pro zachycené opilce, jednalo se však o zařízení policejní, nikoliv lékařská). V roce 1956 pak byla zřízena *Sekce pro studium alkoholismu* při Psychiatrické společnosti v rámci České lékařské společnosti J. E. Purkyně. Skálův um a důrazný „tah na branku“ se uplatnily i v nesnadných podmínkách 50. let a dosažené výsledky měly výrazný impakt na ostatní experty i jejich další generace. Je proto nutné Jaroslava Skálu, ač se primárně profesně orientoval na alkoholismus, zmínit, protože to byl zejména on, kdo vystavěl základy čs. adiktologie, včetně jejího institucionálního rámce, a inspiroval řadu odborníků na drogové závislosti.²⁰⁸

S počátkem 60. let je spojeno nahrazení protialkoholního zákona z roku 1948 zákonem č. 120/1962 Sb., o boji proti alkoholismu. Již sám fakt, že se nová ústřední adiktologická norma opět nevztahovala na jiné než alkoholové závislosti, je výmluvný a lze ho považovat za podpůrný argument pro tvrzení, že dobová společenská a politická poptávka problém drog nijak neakcentovala. Jak vyplynulo výše, i sama odborná veřejnost se v té době s problematikou nových druhů toxikomanií teprve letmo seznamovala, a není se tudíž nad čím pozastavovat. Samotný obsah zákona není pro

²⁰⁶ Zákon č. 87 ze dne 15. dubna 1948 o potírání alkoholismu, Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1948, částka 35, s. 801–803.

²⁰⁷ Blíže ke KLUSu viz SLOUKA, I., SKÁLA, J., Klus, in: J. Skála a kol., *Ochrana společnosti před alkoholismem a jinými toxikomaniemi*, Praha 1982, s. 109–116.

²⁰⁸ Ke chronologii adiktologických opatření viz „A léta běží... (1909–1989)“, in: *Zápisky z Apolináře* 38, 1989, č. 1–6, s. 215–216. Blíže k životu a dílu Jaroslava Skály viz autobiografii SKÁLA, J., *Lékařův maraton*, Praha 1997.

naše téma zásadní, a proto jen stručně: došlo k rozšíření sociální a léčebné péče o alkoholiky a ustavení Protialkoholních sborů národních výborů všech stupňů, které měly boj s alkoholismem vykonávat. Boj měl být veden na několika frontách, a to zejména edukací obyvatelstva, restrikcí konzumace alkoholu, propagací nealkoholických nápojů a budováním specializovaných terapeutických zařízení. Zákon setrval v platnosti až do léta 1989.²⁰⁹

K problematice drogových závislostí se z hlediska trestněprávního vyslovoval (spíše z historických a preventivních důvodů než z tehdy aktuálních pohnutek) *trestní zákon č. 86/1950 Sb.*, a to konkrétně v §§ 197 a 198 zaobírajících se nedovolenou výrobou a držením omamných prostředků a jedů. Pachatel, který vyrobil, dovezl, vyvezl, jinému opatřil nebo přechovával omamné prostředky nebo jedy se vystavoval, dle § 197, riziku trestu odnětí svobody až na tři léta, případně trestu peněžitému. Při přitěžujících okolnostech (značný rozsah provinění, páchání jako výdělečná činnost, způsobení smrti člověka či těžké újmy na zdraví mnoha lidí) mohla být sazba zostřena až na pět let. Dle § 198 mohlo být stíháno také držení předmětů určených k neoprávněné výrobě omamných prostředků a jedů.²¹⁰

Zavedením post-stalinského *trestního zákona č. 140/1961 Sb.* se vzhledem k nealkoholovým toxikomaniím příliš nového neudálo. Nedovolené výrobě omamných prostředků a jedů se věnovaly §§ 187 a 188. Došlo ke snížení základní trestní sazby na dva roky, zatímco maximální trest ve vyšší sazbě stoupl na osm let. Mezi přitěžující okolnosti bylo nově zařazeno také spáchání činu v organizované skupině.²¹¹ Konkrétní důvody těchto kosmetických změn se dnes již jen těžko dozvíme, ale s jistotou lze tvrdit, že se nejednalo o paragrafy vzbuzující vášnivé polemické diskuse. V důvodové zprávě k zákonu se vláda jako navrhovatel nemohla k problematice drog vyjádřit laxnějším tónem: „*Ustanovení o stíhání nedovolené výroby, dovozu, vývozu, držení omamných prostředků a jedů (§ 187 a 188) přejímá osnova v důsledku mezinárodního závazku*

²⁰⁹ Zákon č. 120 ze dne 19. prosince 1962 o boji proti alkoholismu, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1962, částka 65, s. 567–570.

²¹⁰ Trestní zákon č. 86 ze dne 12. července 1950, *Sbírka zákonů republiky Československé*, 1950, částka 39, zde konkrétně s. 243–244.

²¹¹ Trestní zákon č. 140 ze dne 29. listopadu 1961, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1961, částka 65, zde konkrétně s. 494.

našeho státu.“²¹² Téma toxikomanie bylo v Československu na počátku 60. let považováno (stále ještě v mnohém oprávněně) za natolik marginální, že politické orgány ani nijak nezastíraly, že příslušné pasáže jsou v trestním zákoně ustanoveny v podstatě „do počtu“. Že by mohl být podle výše zmíněných paragrafů také někdo odsouzen, byla víceméně pouze teorie. Výše trestů za drogové delikty tak v době vzniku zákona nehrála zásadní roli a, jak si později povšiml Eduard Urban, byla v porovnání např. se Spojenými státy podstatně nižší.²¹³ K přepracování a rozšíření příslušných pasáží trestního zákona došlo až po zhroutilí komunistické diktatury v rámci novelizace z května 1990.²¹⁴

Socialistické Československo se jako členský stát Organizace spojených národů zapojovalo také do protidrogových institucí globálního společenství. V souvislosti se světovým drogovým „boomem“ se OSN rozhodla na počátku 60. let přijmout novou rámcovou drogovou konvenci, která by zjednodušila poněkud komplikovaný sled mezinárodních úmluv ze 40. a 50. let.²¹⁵ Z toho důvodu byla vypracována *Jednotná úmluva o omamných látkách* (Single Convention on Narcotic Drugs, 1961)²¹⁶, kterou OSN schválila dne 31. března 1961 v New Yorku. Československý zástupce připojil podpis pod dohodu 31. července téhož roku s výhradou vůči těm článkům, které vylučovaly některé státy (šlo zejména o bývalá koloniální území) z možnosti stát se smluvními stranami konvence.²¹⁷ V platnost Úmluva vstoupila dne 13. prosince 1964, a tímto datem se stala závaznou i pro ČSSR.

Úmluva ve svých úvodních člancích rozdělila odborné a operativní úkoly mezi existující i nově vytvořené instituce OSN. Dále zavazovala smluvní strany shromažďovat statistická data o produkci a nakládání s omamnými látkami včetně informací o objemu záchytu těchto substancí bezpečnostními složkami. Takto získaná evidence měla být centrálně sebrána a vyhodnocena za účelem sestavování prognóz a protidrogových

²¹² Cit. dle digitálního repozitáře Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Viz. http://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0065_11.htm.

²¹³ URBAN, E., *Toxikománie*, Praha 1973, s. 166–167.

²¹⁴ Srov. zákon č. 175 ze dne 2. května 1990, kterým se mění a doplňuje trestní zákon, *Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky*, 1990, částka 31, zde konkrétně s. 715.

²¹⁵ Staršími úmluvami míníme zejména *Protokol 1946* (Lake Success), *Protokol 1948* (Paříž) a *Protokol 1953 o opiu* (New York). Blíže viz JANÍK, A., DUŠEK, K. *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 315–316.

²¹⁶ *Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended by the 1972 Protocol Amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961*, New York 1977.

²¹⁷ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 115.

strategií. V samém jádru Úmluvy, článkách 22–32, byly definovány způsoby kontroly produkce rostlin sloužících jako suroviny pro získávání omamných látek (mák, koka, konopí aj.), jakož i dozoru nad vlastní výrobou narkotik. V neposlední řadě se Úmluva zabývala také opatřeními k prevenci a terapii závislostí. K Úmluvě byl připojen seznam omamných látek, který je podle nebezpečnosti rozdělil do čtyř kategorií s různým stupněm požadované restrikce.

Jednotná úmluva o omamných látkách stanovila parametry mezinárodní kontroly klasických drog. Výše jsme uvedli, že v Československu 60. let tyto látky nezpůsobovaly vzhledem ke své nedostupnosti žádné zdravotní ani společenské problémy. Ratifikace této smlouvy nepředstavovala pro komunistickou vládu zásadní „téma do diskuse“, a tak ji alespoň využila k manifestaci (ať již skutečné nebo účelové) solidarity se zeměmi třetího světa.

Přijetí mezinárodních standardů Jednotné úmluvy se promítlo i do řady domácích právních norem. Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu zmocňoval v § 82 vládu k vydání předpisů o jedech a látkách škodlivých zdraví.²¹⁸ Liteře zákona bylo vyhověno o rok později vládním nařízením č. 56/1967 Sb., o jedech a jiných látkách škodlivých zdraví²¹⁹ a prováděcí vyhláškou ministerstev zdravotnictví a spravedlnosti č. 57/1967 Sb.²²⁰, které definovaly omamné látky jako takové substance, u nichž je nebezpečí chorobného návyku nebo vzniku psychických změn nebezpečných společnosti nebo tomu, kdo je požil, a které jsou uvedeny v seznamu omamných látek. Vyhláška upravovala manipulaci s omamnými látkami, stanovovala odborná kritéria pro osoby s těmito substancemi zacházející a podmínky udělení povolení k výrobě a distribuci. Vyhláška byla doplněna dodatky, z nichž zcela zásadní je příloha č. 3, ve které byl uveřejněn taxativní výčet omamných látek, který se stal výchozím pro stanovení naplnění skutkové podstaty dle §§ 187 a 188 trestního zákona. Upřednostnil se tedy výčet jednotlivých chemických sloučenin před pouhým formulováním obecné definice omamné látky, která by mohla být případ od případu arbitrárně uplatňována v justiční

²¹⁸ Zákon č. 20 ze dne 17. března 1966 o péči o zdraví lidu, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1966, částka 7, zde konkrétně s. 90.

²¹⁹ Vládní nařízení č. 56 ze dne 10. dubna 1967 o jedech a jiných látkách škodlivých zdraví, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1967, částka 22, s. 213–216.

²²⁰ Vyhláška ministerstev zdravotnictví a spravedlnosti č. 57 ze dne 1. června 1967, kterou se provádí vládní nařízení o jedech a jiných látkách škodlivých zdraví, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1967, částka 22, s. 217–233.

praxi. V podstatě tím byl „liberálně“ upřednostněn princip ochrany práv jednotlivce vůči zvůli ze strany soudní moci před maximou ochrany společnosti jako celku, což stojí v případě státu, který se definoval jako socialistický, zcela jistě za zmínku.

V této kapitole jsme se zabývali především 60. lety, kdy se o případech toxikomanií psalo téměř výhradně jako o „osobních či rodinných tragédiích“. Pokusili jsme se najít vztah mezi myšlenkovým pohybem, zde reprezentovaným publikacemi expertů na drogovou problematiku, a dobovými institucionálními a legislativními změnami. Fakt, že zmíněný vztah v dané dekádě neexistoval, nás mrzet nemusí, protože jeho nebytí má samo o sobě vypovídací hodnotu. Dopady masového nadměrného užívání léčiv, o kterých se od počátku 60. let psalo, nepřesahovaly horizont poměrně úzce definované privátní sféry jednotlivců a rozhodovací orgány na ně nereflektovaly. Toxikomanií způsobené osobní problémy československých občanů neměly na centrální státní či stranické orgány pražádný burcující efekt, ačkoli se tyto instituce často holedbaly, že jim „jde o každého“. V daném období sice zaznamenáváme opatření týkající se drog, ta ale nebyla přijímána kvůli řešení nastalé situace v ČSSR nebo reflexe odborných diskusí, nýbrž z potřeby respektovat mezinárodní dohody, a tím snad i dokázat, že Československo je s to držet stejné standardy jako vyspělé kapitalistické země.

4) O nebezpečí, ohrožení a násilí

„M. C., dělník stavebního závodu, byl arogantní a několikrát i fyzicky napadl své sousedy. Proto se s ním raději nikdo v bydlíšti nestýkal. Rodiče již dávno rezignovali na jeho výchovu a ponechali ho bez dozoru. Veřejně kombinoval alkoholické nápoje s medikamenty a právem mu přináležela jeho přezdívka ‚Fetmen‘. Byl soudně trestán pro pokus vloupání do lékárny, kde si chtěl opatřit omamné prostředky. Podroboval se léčení na středisku drogových závislostí v Praze, ale zřejmě pouze formálně. Zaměstnavatel by se ho byl raději zbavil, neboť absence a neplnění zadaných úkolů byly jen malým výčtem jeho provinění. Každý druhý den si píchal do předloktí, zápěstí nebo do nohou vitamín B 12 s Alnagonem, kterého měl v bydlíšti hojnou zásobu.“²²¹

Normalizační období dějin komunistického režimu přineslo v nahlížení problematiky toxikomanií zcela novou kvalitu. Na jeho samém počátku vznikla československá drogová subkultura, a tento fenomén se samozřejmě podepsal i na stylu, jakým bylo o problému toxikomanie referováno. I po letném nahlédnutí do dobových pramenů získáme okamžitě dojem, že se nám tehdejší experti vehementně snažili předat informaci, že „je zle“. Že již nestojíme před lítost budícími nešťastnými figurami a smutnými existencemi, nýbrž před podezřele se houfujícími skupinami osob, které jsou navýsost nebezpečné nejenom sobě, ale i celé společnosti. Téměř úplná synchronicita nástupu normalizace a emergence drogové subkultury zcela zásadně znesnadňuje stanovit váhu faktorů tohoto diskurzivního posunu. Nesporně se však jednalo o kombinaci změny konkrétní jevové stránky věci i obecné proměny politického klimatu.

Výše jsme negativní dopady toxikomanií rozdělili do tří skupin, přičemž první dvě (likvidace pracovního výkonu jednotlivce a destrukce mezilidských vztahů) jsme si dovolili nazvat „osobními a rodinnými tragédiemi“. Věnovali jsme jim předešlou kapitolu a lokalizovali jsme je jako klíčovou vysvětlovací figuru československých odborných diskusí 60. let. Ve dvou následujících dekadách, tedy v 70. a 80. letech, tato explikační linie mizela a poukazovalo se především na třetí skupinu negativních dopadů

²²¹ KACBUDA, M., Toxikomanie – negativní jev v naší společnosti, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 2, s. 107–108.

toxikomanie, tj. na *kriminální a jinak společensky nežádoucí činnost, zejm. násilného charakteru*. Pocity nebezpečí, společenského ohrožení a strach z násilí odsunuly tragédie individuálních toxikomanů na druhou kolej, a ty, ač nikdy z diskurzu úplně nevymizely, přestaly být v dobových debatách důležité.

Násilné jednání bývá spojováno s distribucí a užíváním drog velice často. V umění a zejména v kriminálním žánru je toto spojení takřka stoprocentní. Také zpravodajství v hromadných sdělovacích prostředcích všechny přesvědčuje o pevné vazbě mezi drogami a násilím. Jak se však na toto spojení poukazovalo v normalizačním Československu? Byly v tomto období zaznamenány podobné situace, jaké známe z médií či z uměleckých počinů zahraniční nebo domácí polistopadové provenience?

Pro systematizaci kriminálního násilného chování týkajícího se drog použijeme prověřenou Vantuchovu klasifikaci trestných činů.²²² V centru naší pozornosti zůstanou čtyři skupiny násilných činů, které lze aplikovat na historické prameny bez ohledu na konkrétní společenské uspořádání. Jedná se o 1) trestné činy páchané za účelem získávání drog nebo prostředků na ně, 2) trestné činy páchané pod vlivem drog, 3) trestné činy vycházející ze způsobu života toxikomanů s rozvinutým stupněm závislosti a 4) trestné činy páchané na toxikomanech. Jako zvláštní (a v pořadí pátou) kategorii uvedeme dále sebedestruktivitu toxikomanů, tedy zaznamenané situace, při kterých uživatelé drog obraceli násilí vůči sobě. Budeme opět sledovat způsoby a styly, jakými odborníci vytyčeného období popisovali situaci a apelovali na řešení problému toxikomanií, prozkoumáme ostří a adresnost jejich kritiky včetně posunů během dvaceti „normalizačních“ let a následně se pokusíme popsat a objasnit činnost decizivních orgánů ve zkoumané době.

Začneme tím, jak bylo v odborném písemnictví nakládáno s první skupinou deliktů, tedy s **trestnými činy páchanými v zájmu získání drog nebo prostředků na ně**, mezi které patřily zejména případy krádeží a loupeží.²²³ Již v roce 1971 jsme se mohli v Kriminalistickém sborníku dočíst, že: *„Postižený člověk hnán tužbou vedoucí k*

²²² VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 60–62.

²²³ V laické mluvě se pojmy „krádež“ a „loupež“ poněkud překrývají, ale právo je ostře odlišuje podle přítomnosti násilí vůči fyzické osobě, kterou je definována loupež. Mezi krádeže nicméně spadají i vloupání doprovázené násilím na majetku, které nás budou zajímat také.

*získání drogy (která je vždy finančně nákladnou záležitostí) překračuje morální zábrany v sobě samém a snaží se získat finanční prostředky za každou cenu, třeba způsobem odporujícím zákonným normám (krádeží, loupeží, finančními machinacemi apod.).*²²⁴ O rok později se setkáváme s prakticky totožným sdělením: „*Narkoman je ochoten spáchat jakýkoli zločin, delikt či degradující čin, jenom aby si zajistil prostředky a obstaral návykovou látku, za níž ho bezhlavě žene jeho chorobná žádostivost.*“²²⁵ Obecné povědomí o kriminálních důsledcích drogové závislosti tedy existovalo již na počátku 70. let a autoři si byli rámcově vědomi zhoršující se situace v zahraničí. Praktické zkušenosti s drogovou subkulturou v Československu teprve začínali sbírat a první příspěvky v odborných tiskovinách mají často silně didaktický charakter, a cítíme z nich tudíž výraznou potřebu podělit se s kolegy o zjištěné skutečnosti.

Příkladem budiž článek nadporučíka Johanovského z VB Ústí nad Labem, ve kterém autor uváděl postřehy o vyšetřování party toxikomanů z počátku 70. let.²²⁶ Zápletka se začala odehrávat za celkem banálních okolností začátkem roku 1970: pochůzkář VB si povšiml, že se v jednom ústeckém bytě scházela velice hlučná skupina mládeže, která vykazovala známky opilosti, ale z dotyčných osob nebyl cítit alkohol. Tato skutečnost se jevila zmíněnému orgánu Bezpečnosti natolik podezřelá, že raději předal celou záležitost výše. Případu se ujali kriminalisté, kteří identifikovali některé docházející jako „KZO“, tj. kriminálně závadové osoby.²²⁷ Některé z nich začala VB podezřívat z užívání LSD, a zaměřila se tudíž na utajené shromažďování informací o užívání drog ve skupině. Cíleně byla upozaděna konzumace „*fetů*“, tedy léků sice psychotropních, ale nezahrnutých do seznamu omamných látek podle vyhlášky č. 57/1967, a to z důvodu její nepostižitelnosti. Tato selekce vylučovala postupně ze zájmu Bezpečnosti hned několik desítek osob z party a dlouhé měsíce vycházelo pátrání naprázdno. Až konečně pozornost padla na B., v jehož případě z výsledků vyplynulo, že si v roce 1970 při návratu z emigrace v NSR s sebou dovezl hašiš a LSD, které dále distribuoval na

²²⁴ SUCHÁNEK, J., Omamné drogy a některé další obdobně zneužívané látky, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 8, s. 492.

²²⁵ MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 168.

²²⁶ JOHANOVSKÝ, A., Drogy – od poznatku k realizaci, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 1, s. 36–41.

²²⁷ V dobovém policejním žargonu se jednalo o ustálené označení lidí, kteří s bezpečnostními složkami přicházeli často a nechtěně do styku. Zkratka „KZO“ byla v 70. letech evidentně tak zažita, že ji nebylo nutné v odborných textech vysvětlovat.

večircích. K velkému překvapení vyšetřovatelů také vypověděl, že se stýkal s Jiřím Beranem, Jiřím Vochomůrkou a Lubomírem Adamicou, kteří se mezitím (8. června 1972) podíleli na únosu československého dopravního letadla do západního Německa. Druhou klíčovou postavou „ústecké“ skupiny byl O., který již měl v trestním rejstříku podmínku za vyloupení lékárny a jenž obchodoval s Dolsinem a Morfinem, ačkoliv neměl přímý kontakt na zdravotnictví nebo farmaceutickou výrobu. Kriminalisté si od něj fingovaně část opiátů odkoupili, aby identifikovali zdroj podle čísel šarží na lahvičkách, ale stopa vedla do armádních skladů, které dále léky dodávaly do několika desítek vojenských útvarů, čímž bylo další pátrání tímto směrem prakticky vyloučeno. Po svém předvedení na VB v Litoměřicích O. vypověděl, že nejprve bral Dexfenmetrazin, který si opatroval přepisováním receptů, a v letech 1970–1971 přešel na opiáty, jež získával vykrádáním lékáren se třemi dalšími společníky. Parta se nakonec ukázala být tak rozvětvená, že se do vyšetřování musely zapojit útvary VB z více okresů, ba i krajů. Závěrem příspěvku si Johanovský povzdechl, že: *„Tato trestná činnost existuje a je odhalována v malém měřítku jenom proto, že tuto problematiku pracovníci Bezpečnosti znají pouze minimálně.“*

Podobné obavy z nové problematiky vyjádřili v článku z roku 1973 také psychiatři a psychologové z věznice v Prešově, kde si odpykávaly tresty odnětí svobody osoby ve věku 15–18 let. Podotýkali, že tehdejší „nová vlna“ toxikomanie představovala také zcela novou dimenzi kriminality jako celku a na drogy bude nutné se připravit jako na nový nastupující kriminogenní faktor. Zároveň vyzdvihli švédský model, který zapojoval vysokoškolsky vzdělané sociální pracovníky do péče o kriminální toxikomany.²²⁸ S rokem 1972 jsou na Slovensku spjaty první široce pojaté policejní akce na úseku boje proti drogám. V prvním pololetí bylo v SSR ze strany VB zjištěno 181 toxikomanů, z toho 103 v Bratislavě. Tito toxikomani měli spáchat 27 trestných činů, konkrétně 18 vloupání, 3 pohlavní zneužití, loupež, příživnictví a další. Hlavní velitelství VB na Slovensku reagovalo vyhlášením celorepublikové akce na měsíc prosinec 1972, do které měly být zapojeny všechny útvary. Bezpečnost dohledala 492 toxikomanů, z nichž 41 osobám byl dokázán alespoň jeden trestný čin, 132 osob bylo odesláno na lékařské vyšetření nebo

²²⁸ SOPKO, R., HRDLIČKOVÁ, A., OLEJKÁR, F., Prejavy narkománie u mladistvých odsúdených v Nápravno-výchovnom ústave v Prešove, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 3, s. 170. V textu autoři použili pro party toxikomanů obrat „skupinky fetátorov“. Výraz „fetátor“ není možné jinde dohledat a jednalo se zřejmě o pokus o novotvar, který se neuchytil. Nesamozřejmost pojmosloví svědčí o tom, že téma bylo pro odborníky skutečně čerstvé.

přímo léčení a zároveň bylo prohledáno 433 podezřelých míst, kde se měli toxikomani scházet.²²⁹ Netřeba zdůrazňovat, že v období „tabletové kultury“ před emergencí drogové subkultury by nikoho nenapadlo obdobné manévry pořádat. Spouštěcím mechanismem změny přístupu nebylo užívání návykových látek jako takové, ale určité formy doprovodného jednání na toxikomanii navázané. Ivan Kubiš z ústecké VB k tomu dodává: „Je známo, že fetování bují hlavně mezi závadovou mládeží, která se shlukuje v party, které pak kromě fetování páchají další trestnou činností, mnohdy velmi společensky nebezpečnou.“²³⁰

Vraťme se nyní zpět ke konkrétnímu trestnému jednání motivovanému opatřováním drog. V roce 1974 došlo ke vloupání do laboratoře ve Státních lázních Poděbrady, kde tři čtrnáctiletí pachatelé odcizili éter za účelem jeho čichání. V témže roce se do jedné z drogistických prodejen vloupal devatenáctiletý mladík, aby si odnesl Čikuli na čichání. Příslušníkům VB ulehčil pátrací akci tím, že čisticí prostředek inhaloval přímo v drogerii a byl nalezen na místě zcela omámen.²³¹ Oba případy se dnes mohou jevit poněkud bizarně a možná i komicky. Vzhledem k tomu, jak dostupné a levné těkavé látky (např. toluen a trichlorethylen) byly, jeví se labužírování na nedostupném éteru podmíněné loupeží jako nepřiměřené riziko. Druhý případ, tj. loupež zboží v hodnotě několika korun, navíc dokonale zfušovaná, působí již zcela tristně. Příslušníci represivních složek se na obdobných příkladech měli možnost seznamovat s psychotropními látkami jako s kriminogenním faktorem zvláštního ražení: v trestném jednání toxikomanů hrála významnou roli iracionalita, na kterou nebyli u běžných zlodějů a lupičů zvyklí.

Zprávy o vykrádání lékáren přicházely v normalizačních letech ze všech koutů Československa. Královéhradecká VB hlásila vykradenou lékárnu v okrese S. v noci na 2. září 1975. Neznámý pachatel se vloupal do provozovny a za pomoci pilníku si otevřel speciálně zabezpečenou skříňku, ze které ukradl větší množství morfinu, Centedrinu, kodeinu a efedrinu.²³² V roce 1976 byla publikována zpráva o loupeži v lékárně ve

²²⁹ LAŠČEK, P., Škodlivý vplyv omamných prostriedkov najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník*, 17, 1973, č. 11, s. 641–650.

²³⁰ KUBIŠ, I., Některé zkušenosti z boje proti toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 8, s. 502.

²³¹ ŠILHÁNEK, K., Zneužívání syntetických prchavých látek, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 2., s. 117.

²³² BUDÍN, M., O toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 9, s. 561.

Varnsdorfu, při níž byl odcizen veškerý Fenmetrazin a Dexfenmetrazin.²³³ Větší množství analgetik, hypnotik a psychofarmak bylo pohřešováno po vyloupení lékárny v „K.“ v noci 3. března 1981. Kauza byla řešena karlovarskou VB a podezření, které se posléze potvrdilo, padlo na partu toxikomanů, která se jinak orientovala zejména na konopí.²³⁴ Poměrně obšírně referovali o vloupáních kriminalisté z kladenské VB. Toxikomanické subkultury si ve svém okrese povšimli na začátku 70. let. V roce 1973, kdy byla zavedena celostátní policejní evidence toxikomanů, zaznamenali 40 případů mladých drogově závislých. V roce 1978 to bylo již 150 a v roce 1981 dokonce 180. Toxikomani na Kladensku v průběhu let postupně přecházeli od čichání těkavých látek k injekční formě aplikace léčiv. Šestičlenná skupinka, v níž bylo pět mladistvých, si začala oblíbený kodein opatřovat loupáním. Dne 5. února 1982 vykradli jednu z kladenských lékáren a odnesli si 23 krabiček zmiňovaných kodeinových preparátů. O dva dny později se pokusili vyloupit jinou kladenskou lékárnu a třetí den, 8. února 1982, se opět vrátili do lékárny první a obohatili se o dalších 50 balení kodeinu. Již předtím, v průběhu ledna, se za pomoci kradených klíčů dostali do zdravotního střediska, kde odcizili opiát Dolsin a tiskopisy „Potvrzení o pracovní neschopnosti“.²³⁵ Téhož roku, dne 1. března 1982, byla vykradena lékárna v Klášterci nad Ohří, odkud si pachatelé odnesli opiáty za bezmála 11 000 Kčs. Veřejná bezpečnost začala na počátku 80. let tyto a mnohé další případy zpracovávat a dobrala se zjištění, že jen za rok 1981 došlo v Československu kvůli návykovým látkám ke vloupání do 81 zdravotnických zařízení a v roce 1982 do 67 (z toho do 43 lékáren). Vše se odehrálo na území ČSR, na Slovensku bylo zaznamenáno jen pět krádeží na pracovištích. Předmětem zájmu pachatelů byly povětšinou opiáty, a tudíž se můžeme domnívat, že nebyly v té době mezi slovenskými toxikomany příliš poptávány. Katastrofální situaci v Praze, kde došlo v letech 1980–1982 k 56 vloupáním do lékáren, 5 pokusům a 9 vloupáním do zdravotnických zařízení, řešila Bezpečnost založením specializovaného vyšetřovacího týmu a také tím, že v průběhu roku 1982 byla do většiny pražských lékáren namontována elektronická zabezpečovací zařízení. Následné pokusy končily zadržením pachatelů přímo na místě a toxikomani se během

²³³ KUBIŠ, I., Některé zkušenosti z boje proti toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 8, s. 503.

²³⁴ TOMÁNEK, V., ŠTĚPNIČKA, L., Případ „marihuana“, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 6, s. 335.

²³⁵ BOROVIČKA, A., BYSTRĚINEC, Z., K otázce kriminality mladých toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 2, s. 97–98.

velmi krátké doby přeorientovali na domácí výrobu drog, která se jevila jako bezpečnější cesta.²³⁶

Loupežím nebyly vystaveny jen lékárny. Případ Stanislava Š. (*1953), publikovaný v roce 1986 a podrobněji v roce 1988, svědčí o tom, že si toxikomani nemohli být příliš jisti ani svými vlastními kolegy. Stanislav Š. začal užívat návykové látky v patnácti letech a četbou zahraničních žurnálů si zvyšoval kompetence v oblasti chemie. Byl několikrát stíhán za vykrádání lékáren a padělání receptů, ale především se stal zkušeným a vyhlášeným „vařičem“ pervitinu a braunu. Seznámil se s partou toxikomanů ze severu Čech, která jej zásobovala surovinami výměnou za část finálního produktu. Ze SPŠ chemické v Ústí nad Labem pro něj dokonce ukradli i nedostupnou a nákladnou platinu, která byla zapotřebí jako katalyzátor chemické reakce. Část severočeské party časem nabyla dojmu, že je pro ně pakt se Stanislavem Š. nevýhodný, a rozhodla se vyloupit mu vinohradský byt. Dne 7. prosince 1984 se vydali ozbrojeni pistolemi na místo s úmyslem odcizit mu peníze, platinu, aparaturu a recept na „vaření“ pervitinu, případně také aktuální „var“ drogy. K jejich velkému zklamání neměl předpokládané komodity u sebe, a tak mu alespoň vzali dva zlaté řetízky, tranzistorové rádio i se sluchátky a zbili ho. Veřejná bezpečnost brzy vypátrala dva bratry a po domovní prohlídce vyplynulo, že se jedná o profesionální lupiče, kteří schraňovali lup z dlouhodobé trestné činnosti. Původní předpoklad policistů, že by se mohlo jednat o válku drogových gangů, se nenaplnil.²³⁷ Příklad sám ilustruje výše zmiňovaný přesun orientace toxikomanů z loupení v lékárnách na domácí výrobu, ke kterému došlo v 80. letech. Dokládá také, že se příslušníci Bezpečnosti kolem poloviny 80. let již (minimálně mentálně) připravovali na možný souboj s drogovým „podsvětím“ západního stříhu.

Druhý okruh kriminálního jednání toxikomanů, který byl zaznamenán v literatuře, by bylo možno souhrnně nazvat jako **trestná činnost páchaná pod bezprostředním vlivem drog**. Jednalo se o širokou paletu jednání, jehož se dopouštěli aktuálně intoxikovaní jedinci. Již několikrát zmiňovaný psychiatr René Grumlík k tomu na

²³⁶ ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 580–581. Srov. dále BRABEC, F., K problematice nealkoholové toxikomanie na teritoriu hl. m. Prahy, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 375.

²³⁷ ZICH, V., Vinohradské opojení, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 9, s. 400–402. Srov. dále BRABEC, F., K problematice nealkoholové toxikomanie na teritoriu hl. m. Prahy, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 378.

stránkách *Kriminalistického sborníku* v roce 1980 dodal: „*Trestný čin pod vlivem drogy má převážně násilnický charakter, méně už kaptativní (prospěchový). Poškození v intoxikovaném stavu může být různého druhu a týká se obvykle zdraví, mravní výchovy, nedobrovolných souloží apod.*“²³⁸

Případy, kde drogy hrály roli při ublížení na zdraví, můžeme najít už na samém počátku 70. let. Jeden z takových, dokonce s letálním zakončením, se odehrál v Bratislavě v noci na 28. listopadu 1971. Skupinka mladistvých se cestou z diskotéky domluvila, že budou pokračovat v zábavě ve sklepě jednoho z domů v Kukučínově ulici, kde se pravidelně scházeli a čichali toluen. Právě v době, kdy se sniffingem těkavé látky dostali do stavu úplné nekompetence, založili z nešikovnosti požár od přenosného vaříče. Zcela omámeni pak místo pouze opustili a nikoho dalšího nevarovali, v důsledku čehož se tři spící osoby v domě udusily unikajícím oxidem uhelnatým.²³⁹ Čichání stálo i za případy přímé brachiální agresivity. V 70. letech nebyly účinky tohoto druhu toxikomanie ještě všude známé a lidé, kteří se setkávali s intoxikovanými čicháči, si nedovedli jejich chování logicky vysvětlit. René Grumlík zmiňuje pedagogický personál internátní školy, který byl bez odpovídající teoretické přípravy nucen čelit partám „*bláznivě si počínajících učňů v prapodivně páchnoucím ovzduší v ložnici*“ a také nebezpečnému chovanci, který nafackoval k všeobecnému překvapení svému vychovateli.²⁴⁰

Z téže doby můžeme dohledat i příklady sexuálního násilí. Pod vlivem čisticího prostředku Čikuli znásilnila v listopadu 1970 pětičlenná skupinka mladistvých z Bratislavy čtrnáctiletou dívku, když ji předtím vylákali do sklepa a načichali se. Někteří chlapci nezletilou znásilnili i několikrát a organizátor F. K. ji násilím přivlekl nazpět, když

²³⁸ GRUMLÍK, R., Předstírání drogové závislosti morfinového typu, in: *Kriminalistický sborník* 24, 1980, č. 11, s. 668.

²³⁹ LAŠČEK, P., Škodlivý vplyv omamných prostriedkov najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 11, s. 644.

²⁴⁰ GRUMLÍK, R., O problematice čichání k prchavým látkám mladistvými, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 12, s. 743.

se během vynucených souloží pokusila o útěk. Takováto brutalita zaskočila i zkušené odborníky, a to zejména s ohledem fakt, že chlapcům bylo pouhých 15 let.²⁴¹

Občas docházelo i k trestným činům útoku na veřejného činitele. Zaznamenan byl případ 24letého toxikomana a recidivisty M. J., který jednoho dne během výkonu trestu pojedl léky, načichal se acetonu a tetrachloretylenu, popral se se spoluvězni, zdemoloval celu a na závěr napadl přišedšího příslušníka, na což si druhého dne nebyl s to vzpomenout.²⁴²

Z několika málo publikovaných případů vražd spáchaných v normalizačním období pod vlivem návykových látek nelze dosud sestavit ucelenou informaci. Jeden z prvních zaznamenaných případů spadá do roku 1969, kdy 34letý dělník zabil ze žárlivosti bývalou milenku, která se k němu odmítla vrátit. Pachatel požil 18 tablet Fenmetrazinu a po kratší diskusi ji ubodal loveckým nožem. Ačkoliv mu zmíněný stimulant zřejmě ovlivnil úsudek i chování, pachatel jej jinak nekonzumoval a dokonce vzniklo podezření, že jej jednorázově užil, aby si „vyrobil alibi“. Ačkoliv se sám po dopadení přiznal, bylo provedeno několik odborných kriminalistických analýz, které vyloučily eventuální jiné verze. Prozkoumána, ale následně i zamítnuta byla možnost, že by fenmetrazinová intoxikace zbavovala pachatele přičetnosti, a tím i odpovědnosti.²⁴³ Fenmetrazin stál také u první ze dvou vražd analyzovaných nestorem české adiktologie Jiřím Drtilem z Výzkumného ústavu psychiatrického v roce 1971. Mladý muž spáchal sexuální vraždu z afektu po vizuálním sexuálním podnětu. Pachatel trpěl dlouhodobě úzkostmi, které „léčil“ sexem a Fenmetrazinem. Stimulant u něj působil jednak dlouhodobě (změna osobnosti), ale i akutně (změna vnímání během vraždy). V druhém případě mladý muž rovněž v afektu zabil jemu nejbližší osobu, se kterou předtím neměl žádný konflikt. Již od mládí pil velké množství alkoholu, které začal později kombinovat s mnoha různými psychotropními léčivy. Postupem času se u něj rozvinula paranoia spojená s agresivitou, která byla vystupňována až k vraždě.²⁴⁴ Patrně nejbrutálnějším

²⁴¹ SOPKO, R., HRDLIČKOVÁ, A., OLEJKÁR, F., Prejavy narkománie u mladistvých odsúdených v Nápravno-výchovnom ústave v Prešove, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 3, s. 169. Srov. též LAŠČEK, P., Škodlivý vplyv omamných prostriedkov najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 11, s. 644.

²⁴² SEDLÁČEK, J., Toxikomanie a protispolečenské jednání, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 3, s. 179.

²⁴³ UMLAUF, J., Vražda ovlivněná Fenmetrazinem, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 5, s. 305–308.

²⁴⁴ DRTIL, J., Závislost na drogách a zločin, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 761.

příkladem vraždícího toxikomana v období socialismu byl Miroslav Stehlík (1956–1986). Dotyčný pocházel ze silně patologických rodinných poměrů, jevil masochistické a sadistické sklony a byl několikrát trestán za různé trestné činy. Pervitin, ke kterému se dostával zřejmě díky známosti s Jiřím Glossem „Freudem“, tedy nehrál u jím spáchaných sexuálních vražd a znásilnění primární roli, nýbrž fungoval spíše jako „spouštěč“ agresivního jednání, ke kterému měl bohaté předpoklady. Za dvě vraždy a několik znásilnění z roku 1983 byl Miroslav Stehlík v roce 1984 odsouzen k trestu smrti a v únoru 1986 také na Pankráci popraven.²⁴⁵

Výše jsme uváděli, že trestné činy páchané pod bezprostředním vlivem drog většinou nebyvaly majetkového charakteru. Pokud se tak přesto dělo, akutní intoxikace pachatelů se chtě nechtě odrazila na kvalitě provedení zločinu. Doboví odborníci pak právě proto v publikacích podtrhovali sníženou racionalitu takového jednání. Bratislavské velení Veřejné bezpečnosti zaznamenalo odhalený případ party čičačů Čikuli, kteří se 17. května 1971 rozhodli vloupat do espresa Rubín v Bratislavě a odnést si uskladněné zboží. Než své předsevzetí uskutečnili, vůdce party si (notně posílen oblíbeným čisticím prostředkem) otevřel skleněné dveře podniku hlavou.²⁴⁶ Mnohými, včetně samotného aktéra, zůstal nepochopen také čin Jaroslava P. z Bratislavy z 12. března 1983. Dotyčný s kriminální minulostí, 1,88 ‰ alkoholu v krvi a 10 zkonsumovanými Alnagony si nejprve najal taxi za účelem stěhování televizoru. Následně začal řidiče vozu ohrožovat pistolí a přikázal mu schovat se do zavazadlového prostoru. Jelikož řidič neuposlechl a utekl, jal se Jaroslav P. řídit vůz taxi sám a odjel do bratislavského přístavu, kde dříve pracoval. S použitím zbraně vzal jako rukojmí členy a členky závodní stráže, kteří se zdržovali u vchodu. Ve vrátnici, kde se usadil, byl za krátký čas obležen Veřejnou bezpečností, které se brzy bez násilí vzdal. Motiv svého konání, ze kterého nemohl mít žádný prospěch, nedovedl Jaroslav P. vysvětlit ani před soudem, který ho následně odsoudil k osmi letům vězení a ochranné protialkoholní a protitoxikomanické léčbě.²⁴⁷ Groteskních forem nabyl případ sice zjištěně motivovaný, ale

²⁴⁵ NIKL, J., Společenská nebezpečnost a důsledky nealkoholové toxikomanie, in: *Kriminalistický sborník* 34, 1990, č. 1, s. 40. Pro bližší informace o Miroslavu Stehlíkovi viz dokument České televize *Hrdelní zločiny: Bez slitování* (2001, rež. Zora Cejnková, premiéra 31. května 2002), který je možno zhlédnout na webových stránkách <https://www.youtube.com/watch?v=8nIR9xk4EZ4>.

²⁴⁶ LAŠČEK, P., Škodlivý vliv omamných prostředků najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 11, s. 644.

²⁴⁷ ČERNÝ, J., Ozbrojený toxikoman, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 4, s. 226–229.

provedený tak ledabyle, že snad ani neměl šanci na úspěch. Skupinka mladých lidí užívajících Faustan (diazepam) a „somráckou směs“, jak nazývali filtrovaný roztok Alnagonu, se 17. března 1981 rozhodla navštívit diskotéku v Praze. Došlo jim palivo a rozhodli se opatřit si jej krádeží. Silně intoxikovaní se pokusili vysát benzín z auta zaparkovaného na ulici. Byli však přistiženi majitelem vozu, který je zneškodnil plácačkou na koberce a za pomoci dalších nájemníků z domu, kde bydlel, je předal přivolané VB.²⁴⁸

Právě činům konaným pod přímým účinkem drogy přikládala Bezpečnost zvláštní zřetel, protože se vymykaly schématům uplatnitelným na standardní kriminální „galérku“. Nenesly s sebou jasnou zjištnou motivaci a „tah na branku“, ale přinášely do hry prvek náhody a někdy i nepochopitelné trapnosti, na které se lze jen velmi těžko připravit.

Třetí skupinu kriminálních aktivit kolem návykových látek zaznamenaných v dobové literatuře bychom mohli souhrnně nazvat jako **trestná činnost odrážející způsob života toxikomanů s rozvinutým stupněm závislosti**. Mínil se tím to, že toxikomanie nepůsobí jako kriminogenní faktor jen bezprostředně a konkrétně, jako v případě majetkových trestných činů nebo „raušdeliktů“, ale také obecněji tím, že vede u dlouhodobě závislých k vytvoření specifického toxikomanického životního stylu, který je často v rozporu se společenskými normami.

Typickým příkladem takového jednání byl trestný čin maření způsobilosti k vojenské službě. Dvouletá služba v Čs. lidové armádě se mezi toxikomany těšila tak extrémně nízké oblibě, že se jí snažili vyhnout i velmi drastickými metodami. Antonín Černý z ostravské prokuratury publikoval první případ již v roce 1971. Jednalo se o případ mladého toxikomana z Valašského Meziříčí, který se v roce 1970 pokusil o sebevraždu, aby se vojně díky psychiatrické hospitalizaci vyhnul.²⁴⁹ V druhé polovině 70. let se objevily podobné jevy i ve skupinové podobě. Mužská část party, která se scházela v roce 1977 v Děčíně, využívala toxikomanie jako prostředku k nenastoupení vojenské služby, popř. k předčasnému propuštění. Člen party J. R. pokračoval ve „fetování“ i na vojně a byl zvenčí svými přáteli podporován „slovem a materiálem“.²⁵⁰

²⁴⁸ KACBUDA, M., Toxikomanie – negativní jev v naší společnosti, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 2, s. 106–107.

²⁴⁹ ČERNÝ, A., Krádež receptů, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 742.

²⁵⁰ BOBEK, J., PUCHÝŘ, V., KAVALÍR, J., Zkušenosti z realizace závadové skupiny toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 23, 1979, č. 9, s. 545.

S tím, jak se drogová subkultura v socialistickém Československu rozvíjela, přibývalo také závislých, kteří již nechtěli mít s většinovou společností příliš mnoho společného a nebrali vážně ani instituce typu armády. Toxikoman Jiří Š. se nedostavil k vojenskému odvodu, protože ráno dlouho spal a odpoledne „už tam prostě nešel“. Toto chování mu bylo dáno k tíži a před soudem se musel hájit nejen proti obvinění z trestných činů držení omamné látky a příživnictví, ale i neplnění odvodní povinnosti.²⁵¹ Na sklonku 80. let již Bezpečnost zaznamenala případy osob, pro které byl odklad a následné možné zproštění nástupu základní vojenské služby z důvodu protitoxikomanické léčby dokonce primárním důvodem užívání návykových látek.²⁵²

Mezi toxikomany bylo v normalizačním období zaznamenáno také pohlavní zneužívání osob mladších 15 let. Dělo se tak např. v roce 1970 v již zmiňovaném Valašském Meziříčí, kde v toxikomanické partě došlo ke zneužívání nezletilé žákyňe základní školy.²⁵³

Odstrašující efekt odborných diskusí na téma životního stylu toxikomanů vycházel z toho, že drogově závislí nebyli shledáni „vyšinutými“ jen během „fetování“, ale že jejich socializace probíhala jiným způsobem než u netoxikomanické populace, a tudíž s ní nechtěli sdílet příliš mnoho. Obavy vzbuzoval fakt, že v toxikomanických nikách platila jiná pravidla a díky umně využitému sníženému pudu sebezáchovy mohli drogově závislí vzdorovat např. i moci tehdejší armády. Specifik životních osudů toxikomanů, konkrétně uživatelů těkavých látek, si povšiml i René Grumlík a dodal: „*I nedlouho trvající doba čichání výrazně naruší společenskou adaptaci jedince a vede k rychlému chátrání.*“²⁵⁴

Čtvrtou a závěrečnou skupinu kriminálního jednání spojovaného s drogami představovala **trestná činnost páchaná na toxikomanech**. Mínil se tím zejména prospěchářské využívání jisté slabosti, zde konkrétně závislosti, jedné osoby osobou druhou. Kromě případů využívání toxikomanů k trestné činnosti majetkového charakteru

²⁵¹ HRIB, N., Toxikomanie - aktuální problém Severočeského kraje, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 10, s. 584–585.

²⁵² SLABÝ, J., HEGER, M., K toxikománii v Západoslovenskom kraji, in: *Kriminalistický sborník* 34, 1990, č. 2, s. 82.

²⁵³ ČERNÝ, A., Krádež receptů, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 742.

²⁵⁴ GRUMLÍK, R., O problematice čichání k prchavým látkám mladistvými, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 12, s. 745.

ze strany „svůdců“, které jsme zmiňovali v druhé kapitole, se jednalo hlavně o případy sexuálního vykořisťování závislých, kterým byly za služby tohoto typu poskytovány drogy. Sexuálně zjištěného jednání se dopouštěli jak toxikomani, tak i netoxikomani.

Jeden z prvních zaznamenaných příkladů zneužívání spadá do samých počátků drogové subkultury na konci 60. let. Sotva osmnáctiletá nekvalifikovaná dělnice se stala závislou na Fenmetrazinu, který si za 50 Kčs (nominální cena byla 6 Kčs) opatřovala od blíže nezjištěné kavárenské mládeže. Později Fenmetrazin získávala bez finanční úplaty od postaršího pána, kterému se ale stala milenkou.²⁵⁵ Nejhlouběji byl rozpracován případ již zmiňovaného Jiřího Glosse (*1947), zvaného „Freud“, který se mezi toxikomany brzy proslavil podrobnými znalostmi účinků léků a jejich kombinací, jež na sobě takřka permanentně zkoušel. K užívání návykových látek se prý stavěl zcela nekriticky a na „drogové scéně“ počátku 70. let hrál roli vizionáře à la Timothy Leary, který viděl v psychoaktivních látkách zásadní přínos pro šťastnou budoucnost lidstva. S přibývajícím počtem psychiatrických hospitalizací mu údajně stoupala v jeho podobně zaměřeném okolí prestiž a stal se neformálním pražským subkulturním vůdcem. Když byla „jeho“ skupina v roce 1971 Veřejnou bezpečností realizována, vypověděli někteří zadrženi chlapci, že Gloss je bisexuál či homosexuál a z přichylnosti k němu jim plynuly určité výhody, neboť měl přístup k psychotropním látkám. Zároveň prý mládenci na drogových večírcích ztráceli zábrany, které by jim v podobném chování za jiných okolností zabraňovaly.²⁵⁶ Mladé muže prý „Freudovi“ pomáhala po restauracích shánět také devatenáctiletá toxikomanka D. T. z velmi dobré rodiny, kterou měl údajně za seznamovací služby uplácet návykovými látkami.²⁵⁷ Menšinová sexuální orientace byla v souvislosti s toxikomanií zmiňována poměrně často; v odborných textech byly zaznamenány případy, ve kterých návykové látky dopomáhaly výrazně starším homosexuálům k vydržování si mladších partnerů. Jednalo se například o dobovou

²⁵⁵ GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 397.

²⁵⁶ ROVENSKÝ, S., JAROŠ, J., Nebezpečný pachatel – „vůdce“ mladých toxikomanů v Praze, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 11, s. 697–703. V článku jsou uvedeny úvahy psychiatra Jaromíra Rubeše, který dával homosexualitu a toxikomanií do souvislosti, neboť si všiml, že muži-toxikomani často přebírají femininní postoje a role, čímž se odlišují od alkoholiků, kteří naopak vystupují povětšinou maskulinně a agresivně.

²⁵⁷ MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 169.

kauzu postaršího morfinisty, který se o opiát, jež získával v nadměrném množství od lékaře, „dělil“ s mladším toxikomanem, kterého si chtěl připoutat.²⁵⁸ O deset let později magistr farmacie J. K. (*1925) využil svého profesního přístupu k psychotropním látkám a na své chatě pořádal na počátku 80. let večírky, na nichž podával čtyřem mladým toxikomanům Triphenidyl, Dormogen, Fenmetrazin a Xantedryl, aby byli svolní k homosexuálnímu styku.²⁵⁹

René Grumlík shrnul obdobné jednání v roce 1980 takto: „*V takovém ději si vstupující osoba počíná jako dodavatel nebo překupník a sleduje osobní výhody. Vztahy dvou lidí, dodavatele drogy a potřebného (nemocného závislostí), se mohou rozvinout do bizarního obrazu osobního, finančního nebo nejčastěji sexuálního vykořisťování – variant je řada.*“²⁶⁰ Jak lze výše popsané shrnout a vyhodnotit? Domníváme se, že varovný efekt výše popsaných sdělení spočíval v poněkud abstraktnější rovině a že klíčovým, ale nevysloveným prostupujícím pojmem, zde byla lidská *důstojnost* a její narušení. Zřejmě proto byla u toxikomanů tak ostentativně připomínána homosexualita, která byla v Československu z velké části dekriminována až trestním zákonem z roku 1961 a starší zákoník z roku 1950 ji výslovně uváděl v hlavě VII. mezi „trestnými činy proti svobodě a důstojnosti člověka“. Homosexualita u dospělých sice nebyla v normalizačním období trestná, ale k jejímu právnímu – a tím více kolektivně mentálnímu – zrovnoprávnění s většinovou sexuální orientací zbývala ještě dlouhá a spleťtá cesta.²⁶¹ Je signifikantní, že autoři písíci o trestných činech páchaných na toxikomanech, tedy na obětech, pro které je velmi těžké získat solidaritu, vytáhli právě tuto kartu.

²⁵⁸ MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 169.

²⁵⁹ ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 582.

²⁶⁰ GRUMLÍK, R., Předstírání drogové závislosti morfinového typu, in: *Kriminalistický sborník* 24, 1980, č. 11, s. 668.

²⁶¹ Trestní zákon č. 86/1950 Sb. se homosexualitou zabýval v § 241 „Pohlavní styk s osobou téhož pohlaví“ a trestal ji až jedním rokem odnětí svobody. Za přitěžujících okolností (pohlavní styk s osobou mladší 18 let nebo za úplatu) hrozil pachateli trest odnětí svobody až na pět let. Trestní zákon č. 140/1961 Sb. v § 244 již nekriminálizoval homosexuální pohlavní styk jako takový, ale trestal dospělé osoby, které jej vykonaly na nedospělých, na osobách na sobě závislých, za úplatu nebo pokud vzbudily stykem veřejné pohoršení. Úplné trestní rovnoprávnosti dosáhla homosexualita de iure až zákonem č. 175/1990 Sb. z května 1990, který celý § 244 z trestního zákoníku vypustil.

V úvodu kapitoly jsme uvedli čtyři okruhy trestné činnosti kolem drog, které jsme již výše prozkoumali, a zmínili jsme také okruh pátý, který do schématu sice úplně hladce nezapadá, protože nepředstavuje trestněprávní problém v přísném smyslu slova, ale nelze jej pro jeho naléhavost přehlédnout. Jedná se o **sebedestruktivitu toxikomanů** – tedy o jednání, při kterém aktéři obraceli vědomě či nevědomě násilí sami vůči sobě. Nelze hovořit o sourodé skupině jednání a jevy jako sebepoškozování, sebevražednost nebo předávkování spojuje vlastně jen fakt, že se jedná o aktivity vedoucí k narušení integrity těla, tedy o násilí, které je hlavním tématem kapitoly.

S odbornými diskusemi o sebedestruktivě toxikomanů se v odborných periodikách můžeme setkat už na konci 60. let. Nejplastičtější obraz můžeme sestavit z interních publikací Veřejné bezpečnosti, která vyšetřovala různá náhlá úmrtí toxikomanů, sebevražedné pokusy a automutilace. Na sklonku 60. let se odborníci setkávali zejména se suicidálními pokusy způsobenými těžkými psychickými stavy po dlouhodobém nadužívání psychotropních léčiv (analgetik, antiastmatik aj.), a to zdaleka nikoliv jen mezi mladistvými. V roce 1968 byl zaznamenán sebevražedný pokus 32letého jeřábníka, který se během mnohaletého pobytu ve vězení stal závislým na lécích, dále opakovaný tentamen suicidii 22letého pomocného dělníka a bývalého vězeňského vzbouřence či dokonaná sebevražda 19letého několikrát trestaného nekvalifikovaného dělníka. Tyto muže spojovala vězeňská zkušenost a návyk na antiastmatikum Yastyl, které bylo tehdejší typickou drogou v nápravných zařízeních.²⁶² Problematika se nevyhnula ani ženám a zaznamenán byl případ sebevražedného pokusu 46leté pomocné dělnice, která neviděla východisko z dlouholeté konzumace analgetik, díky které přišla o práci a živila se rozprodejem svého obnošeného šatstva a nábytku starých rodičů.²⁶³

Výše zmíněné případy nastiňující formy sebedestruktivního chování, na které odborníci naráželi již v 60. letech, by spadaly spíše mezi „osobní a rodinné tragédie“. Na přelomu 60. a 70. let, kdy se vytvořila československá drogová subkultura, se začaly objevovat případy kvalitativně jiné – takové, ve kterých sebedestrukce nehrála jen roli důsledku dlouhodobých duševních problémů, ale stala se součástí „životního stylu“

²⁶² GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 396.

²⁶³ GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 401.

mladých toxikomanů. Ilustrovat tento fakt můžeme na partě mladistvých z Valašského Meziříčí užívajících různá psychotropní léčiva, která si opatřovali díky kradeným receptům dodávaným od nemocniční uklízečky. Příběh se udál roku 1970 a v jeho průběhu došlo ke čtyřem zřetězeným pokusům o sebevraždu. „Vůdce“ party psal poezii se suicidální tematikou a sám se o sebevraždu pokusil ve snaze vyhnout se základní vojenské službě. V březnu 1970 se pak tři chlapci v sebevražedném, zřejmě spíše manifestačním, úmyslu předávkovali léky, a to i ve veřejných místnostech, jako např. v restauračních zařízeních nebo během taneční zábavy v Rožnově pod Radhoštěm. Poté se o sebevraždu pořezáním zápěstí pokusila i jedna patnáctiletá žákyně ZDŠ (sic!), která do party také docházela.²⁶⁴ Takřka v témže období zaznamenali na psychiatrické klinice v Bratislavě dokonce případy part toxikomanů, v nichž byl suicidální pokus a následná psychiatrická hospitalizace podmínkou vstupu.²⁶⁵

V souvislosti s rozvojem závislostí na sniffingu těkavých látek se v 70. letech začaly objevovat první zprávy o úmrtích toxikomanů z důvodu (neúmyslného) předávkování. Roku 1975 zemřelo v severních Čechách pět osob na otravu toluenem. Zpětně se může zdát podivný fakt, že o čichání zemřelých jejich okolí vědělo, avšak nikdo nepovažoval za nutné věnovat mu zvláštní pozornost. Zřejmě v té době spadal sniffing ve veřejném povědomí ještě do kategorie „klukovina“ nebo „mladická nerozvážnost“.²⁶⁶

Vlna čichání se začala šířit ze svého epicentra v Bratislavě, kde bylo zaznamenáno masově již na přelomu 60. a 70. let, přes Moravu do Čech, a sniffing začal mít, zejm. v průmyslových aglomeracích, charakter téměř epidemický a na mnoha místech nabýval i funkce mediátora sociální adaptace v kolektivech mládeže. Zasaženy

²⁶⁴ ČERNÝ, A., Krádež receptů, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 742.

²⁶⁵ ŠKORICOVÁ, M., Katamnestická štúdia k výskytu osobitného druhu narkománií u mladistvých, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 2, s. 110.

²⁶⁶ KUBIŠ, I., Některé zkušenosti z boje proti toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 8, s. 503. Blíže k úmrtím čichačů po předávkování těkavou látkou viz LAŠČEK, P., Škodlivý vplyv omamných prostriedkov najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 11, s. 645, ŠILHÁNEK, K., Zneužívání syntetických prchavých látek, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 2, s. 117, GRUMLÍK, R., O problematice čichání k prchavým látkám mladistvými, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 12, s. 746, ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 581 nebo též HRIB, N., Toxikomanie – aktuální problém Severočeského kraje, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 10, s. 580. Příčinou úmrtí bylo ochrnutí dýchací soustavy vyvolané otravou, která byla zapříčiněna vysokou koncentrací prchavé látky v uzavřené místnosti, nebo ještě častěji pod dekou či igelitem.

byly zejména internáty, domovy mládeže, tramské skupiny a různé neoficiální kluby. V opavské léčebně mělo v letech 1973–1976 více než 40 % čichajících toxikomanů těžkou rodinnou anamnézu a téměř polovina již měla za sebou alespoň jeden suicidální pokus.²⁶⁷ Roku 1977 vyšel v *Kriminalistickém sborníku* článek, který nabízel k přezkoumání otázku beztrestnosti sebepoškozování, v němž bylo poukázáno na hojnost takových případů mezi toxikomany a otištěny byly ilustrační fotografie pořezaných a popálených předloktí čichačů. Zmíněn byl i jeden výjimečný případ čichače z Mladoboleslavska, který byl kvůli automutilaci stíhán pro výtržnictví, neboť se pořezal před účastníky taneční zábavy, na kterou se nedostavilo jím očekávané děvče.²⁶⁸

Na sklonku 70. let zaznamenal vězeňský psycholog z Valdic Jiří Sedláček sebevražedné pokusy dlouhodobých uživatelů léčiv, kteří se ocitli ve stavu vynucené abstinence. Takové jednání se dříve dávalo do souvislosti pouze s „tvrdými“ drogami – morfinem, heroinem atd.²⁶⁹ V téže době byla realizována parta toxikomanů, ve které došlo k užívání kontraindikovaných léčiv za účelem přerušování těhotenství a sebepoškozování za účelem získání sociálních dávek. Příslušníci Veřejné bezpečnosti byli instruováni k velmi zevrubné osobní prohlídce zadržených toxikomanů, neboť mívali často v oblečení uschovány malé zlomky žiletek, které pak mohli, jak bylo zaznamenáno, následně v cele použít k pořezání. Těmto událostem se VB úzkostlivě snažila vyhnout.²⁷⁰ Orgány Bezpečnosti si byly zřejmě vědomy přitažlivosti kultu smrti, zejména pokud šlo o úmrtí mladého člověka. Věnovaly tedy zvýšenou pozornost událostem po sebevraždě sedmnáctiletého punkera V. F., který se oběsil v Bratislavě během fetování 20. října 1980, a s nelibostí sledovaly jeho pohřeb, a pak i hrob, který se

²⁶⁷ GRUMLÍK, R., O problematice čichání k prchavým látkám mladistvými, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 12, s. 744.

²⁶⁸ ŠULC, F., Postih toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 3, s. 170–171. Mezi jinými uveďme ještě např. případ Milady V. (*1957), bez pracovního poměru, čichačky Čikuli, která se po užití těkavých látek a jiných drog pravidelně řezala a bývala hospitalizována. Řezné rány u ní na předloktí dosahovaly délky až 4 cm. Viz ŠILHÁNEK, K., Zneužívání syntetických prchavých látek, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 2, s. 118.

²⁶⁹ SEDLÁČEK, J., Toxikomanie a protispolečenské jednání, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 3, s. 180.

²⁷⁰ BOBEK, J., PUCHÝŘ, V., KAVALÍR, J., Zkušenosti z realizace závadové skupiny toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 23, 1979, č. 9, s. 544.

stal oblíbeným místem setkávání slovenských punkerů.²⁷¹ V druhé části československé federace smrt F. H. během „mejdanu“ v rekreačním objektu na Křivoklátsku vzbudila údajně pozdvižení mezi pražskými toxikomany, kteří mu pak přišli hromadně na pohřeb. Rozněst se měla solidaritu budící zvěst, že se „ufetoval“, ačkoliv měl na smrtelném vdechnutí zvratků lví podíl alkohol, a nikoliv kodein, který byl v jeho moči během pitvy také objeven.²⁷²

Pokud bychom chtěli sebedestruktivní chování toxikomanů kvantifikovat, můžeme nahlédnout do pramene ze samého závěru komunistické diktatury, který pojednával o období let 1980–1987. Pro srovnání uvádíme, že ve vytyčené době evidovala VB ve svých statistikách čtyři (1980) až sedm tisíc (1987) nealkoholových toxikomanů.²⁷³ Počet zemřelých předávkovaných v ČSSR stoupl z 22 roku 1980 (ČSR 19, SSR 3) na 45 v roce 1987 (ČSR 37, SSR 8). Počet dokonanych prokázaných sebevražd se zvýšil z 5 v roce 1982 (ČSR 5, SSR 0) na 23 roku 1987 (ČSR 19, SSR 4). Pokusů o sebevraždu a ublížení na zdraví spáchaných zcela prokazatelně pod vlivem drog bylo zaznamenáno 99 v roce 1980 (ČSR 99, SSR 0) a 101 roku 1987 (ČSR 99, SSR 2).²⁷⁴ Na těchto statistikách zřejmě nejvíce překvapí výrazná diskrepance mezi výsledky sebranými v české části federace a na Slovensku. Odborníci se shodují na tom, že tento výstup nelze jednoduše vysvětlit marginalitou toxikomanie v SSR, jako spíše nedůsledným přístupem slovenských orgánů při odhalování drogových závislostí.²⁷⁵ Vliv tradičně

²⁷¹ MARTIŠKA, Š., TURČAN, J., Mládež štylu „punk rock“, in: *Kriminalistický sborník* 26, 1982, č. 6, s. 343.

²⁷² RUBEŠ, J., K některým změnám v naší současné „toxikomanické scéně“, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 8, s. 510.

²⁷³ VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 38.

²⁷⁴ NIKL, J., Společenská nebezpečnost a důsledky nealkoholové toxikomanie, in: *Kriminalistický sborník* 34, 1990, č. 1, s. 39–40.

²⁷⁵ Odborníci si povšimli zvláštního paradoxu. Za rok 1984 bylo v ČSR stíháno pro nedovolenou výrobu a držení omamných látek 636 osob, na Slovensku 9, za rok 1985 v ČSR 1074, v SSR 6, v roce 1986 v ČSR 791, na Slovensku 12. Oproti tomu v roce 1985 předehnalá SSR ve spotřebě Alnagonu na počet obyvatel českou část federace a alikvotní počet evidovaných toxikomanů v lékařských ordinacích byl v letech 1984–1986 na Slovensku vyšší stabilně. Srov. BUDKA, I., BAUEROVÁ, A., VANČO, E., MAREČEK, P., MIŠŠÍK, T., ŠTIKA, L., Ke korelaci mezi evidovanými a delikventními toxikomany a spotřebou Alnagonu, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 2, s. 86–87. Pod palbu expertní kritiky se Slovensko dostalo i po roce 1984, kdy nenásledovalo ČSR, kde Nejvyšší soud ČSR uznal ve svém stanovisku přípravu vodného roztoku Alnagonu za výrobu omamné látky dle § 187 tr. zák. a tato rozšířená forma toxikomanie zůstala na území SSR beztrestnou. Srov. VANTUCH, P., Novelizace trestního práva hmotného a drogy, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 6, s. 339.

katolického kulturního prostředí na počet sebevražd by ale rozhodně v úvahu měl být vzat.

Doboví experti chtěli podobnými příspěvky podtrhnout fakt, že navzdory možným hedonistickým motivacím závislých zůstává toxikomanie formou sebedestruktivního jednání a lze ji interpretovat jako násilí páchané na vlastním těle, hrubě narušující jeho integritu.

Než přikročíme k druhé části kapitoly, bude třeba dosud zmíněné zhodnotit. Pokusili jsme se nastínit, jak bylo o toxikomanii v 70. a 80. letech referováno na stránkách odborných periodik. Podobně jako byla sebevražda v díle Durkheimově a Masarykově vyňata z pasti osobních biografii jednotlivců a dána do souvislosti s modernizačními procesy v západních společnostech, přestala být toxikomanie nahlížena jako individuální tragédie konkrétních uživatelů drog a začala být považována za společenský problém. Podobně jako když poslanci francouzského Národního shromáždění v roce 1792 zvolali „*Vlast v ohrožení!*“, tak se i doboví experti pokoušeli prosadit do diskuse tematiku toxikomanií jako zásadní problém, který má či brzy bude mít dalekosáhlé důsledky na celou společnost. Aby dosáhli daného efektu, užívali argumentace z názvu této kapitoly; podtrhovali ty situace, ve kterých se negativní důsledky drogových závislostí nebezpečně projevovaly ve veřejném prostoru, ohrožovaly celou společnost a hlavní roli zde většinou hrálo násilí.

V tomto bodě je zapotřebí obrátit pozornost na příslušné decizivní orgány socialistického Československa a prozkoumat, jakým způsobem v 70. a 80. letech reagovaly na změněnou situaci v oblasti toxikomanií a na dramatický diskurzivní posun, který tuto proměnu následoval.

Nejprve se zaměříme na otázku mezinárodního práva. Na počátku 70. let zůstávala v platnosti *Jednotná úmluva o omamných látkách* z roku 1961, která vstoupila v roce 1964 v platnost i pro ČSSR. Podle této úmluvy byly mezinárodně regulovány „klasické“ omamné drogy, což se po nástupu zneužívání syntetických psychotropních látek (jako např. psychofarmak) v průběhu 60. let ukazovalo se stále větší vehemencí jako neudržitelné. Z toho důvodu Komise OSN pro omamné látky a Světová zdravotnická organizace ponejprv vyzvaly své členské státy k přijetí příslušných nařízení

vůči substancím nezahrnutým v Úmluvě z roku 1961.²⁷⁶ Poté byla celá problematika převedena na mezinárodní úroveň a výše zmíněné instituce předložily podklady pro dokument, který byl podepsán ve Vídni dne 21. února 1971 a obdržel název *Úmluva o psychotropních látkách*.²⁷⁷ Struktura a regulační mechanismy Úmluvy 1971 do značné míry zrcadlily Úmluvu 1961 (která zůstávala souběžně v platnosti), týkaly se však moderních syntetických látek, které byly uvedeny v přiloženém seznamu a byly rozděleny do čtyř skupin podle potenciální rizikovosti. Látky ze *Seznamu I* (např. halucinogeny) měly být určeny pouze pro vědecké a výzkumné účely. V případě substancí ze *Seznamů II, III, IV* (sedativa, stimulancia, anxiolytika atp.) byla vyžadována státem licencovaná výroba a distribuce a rovněž preskriptivní povinnost. Nutnou součástí balení psychofarmak se stal příbalový leták obsahující návod k použití s případnou výstrahou. Zakázána byla propagace psychotropních látek, kromě reklamy cílené na odbornou veřejnost. Členské státy Úmluvy se zavázaly informovat generálního tajemníka OSN o případných důležitých změnách a trendech ve zneužívání návykových látek, jakož i o nové legislativě dotýkající se tohoto problému. Československo přijalo Úmluvu o psychotropních látkách až po dlouhých 17 letech a listina o přistoupení ČSSR byla u generálního tajemníka uložena dne 13. října 1988. Další dva zásadní mezinárodní dokumenty 70. a 80. let, *Protokol o změnách Jednotné úmluvy o omamných látkách* (1972) a *Úmluvu OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami* (1988), nemá význam detailněji rozebírat, protože v Československu vstoupily v platnost až v roce 1991.²⁷⁸

Proces přijetí Úmluvy o psychotropních látkách v roce 1988 se odrazil i v domácí legislativě, a to konkrétně v nahrazení vyhlášky č. 57/1967 Sb., kterou jsme zmiňovali ve třetí kapitole. Původní vyhláška ze 60. let, jež stanovovala, které látky měly být na území ČSSR považovány za omamné, byla nejprve v průběhu 80. let dvakrát novelizována doplněním seznamu regulovaných substancí. Stalo se tak *vyhláškami ministerstev*

²⁷⁶ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 115.

²⁷⁷ *Convention on Psychotropic Substances, 1971*, New York 1977.

²⁷⁸ Blíže viz Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 458, *Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky*, 1991, částka 88, s. 2163 a též Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 462, *Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky*, 1991, částka 89, s. 2192.

*zdravotnictví a spravedlnosti č. 146/1980 Sb. a č. 127/1984 Sb.*²⁷⁹ Úmluva z roku 1971 však vyžadovala hlubší zásah do legislativy a bylo rozhodnuto přijmout zcela novou normu. *Nařízení vlády ČSR č. 192/1988 Sb., o jedech a některých jiných látkách škodlivých zdraví*²⁸⁰ se nově vztahovalo nejen na omamné látky (seznam v příloze č. 3), ale i na látky psychotropní (seznam v příloze č. 4). Taxativní výčet omamných a psychotropních substancí měl opět sloužit jako výchozí podklad pro příslušné pasáže v trestním zákoníku.

Samotný trestní zákon z roku 1961 zůstal v platnosti po celou dobu normalizace, ba ještě mnohem déle, a s drogami bezprostředně spojené §§ 187 a 188, týkající se nelegální produkce a distribuce drog a předmětů způsobilých pro jejich výrobu, nebyly po celá 70. a 80. léta novelizovány.

Předmětem diskusí, kritiky a legislativních snah o změnu však byla v letech normalizace jiná norma, kterou jsme již zmiňovali výše, a to *zákon č. 120/1962 Sb., o boji proti alkoholismu*. Tento zákon nezahrnoval problematiku nealkoholových toxikomanií, a tudíž v Československu chyběla komplexní právní úprava ochrany před látkovými závislostmi jako celkem. Tento nedostatek byl stále intenzivněji v odborných i politických kruzích považován za neospravedlnitelný. Níže nastíníme genezi, nebo snad spíše odyseu, *zákona o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi*, který byl přijat po osmnáctiletém legislativním bloudění na samém sklonku 80. let a nahradil již zcela zastaralý zákon z roku 1962. Cestu zákona k jeho schválení můžeme

²⁷⁹ Blíže viz Vyhláška ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky a ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky č. 146 ze dne 17. října 1980 o doplnění vyhlášky č. 57/1967 Sb., kterou se provádí vládní nařízení o jedech a jiných látkách škodlivých zdraví, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1980, částka 23, s. 687 a též Vyhláška ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky a ministerstva spravedlnosti České socialistické republiky č. 127 ze dne 12. listopadu 1984 o doplnění vyhlášky č. 57/1967 Sb., kterou se provádí vládní nařízení o jedech a jiných látkách škodlivých zdraví, ve znění vyhlášky č. 146/1980 Sb., *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1984, částka 27, s. 643. Doplnující vyhláška z roku 1984 je pro dějiny drog v socialistickém Československu velmi důležitá, protože to byla právě ona, která od 1. ledna 1985 kriminalizovala metamfetamin, tj. pervitin.

²⁸⁰ Nařízení vlády České socialistické republiky č. 192 ze dne 19. října 1988 o jedech a některých jiných látkách škodlivých zdraví, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1988, částka 42, s. 1217–1240.

rekonstruovat nejen z dobové odborné literatury, ale i z českých a slovenských archivních pramenů.²⁸¹

Primárním politickým hybatelem celé anabáze bylo předsednictvo Ústředního výboru KSČ, které vydalo dne 8. října 1971 usnesení „*ke komplexnímu a koordinovanému boji proti kriminalitě*“. Federální, české a slovenské vládě bylo v jeho rámci uloženo vypracovat novou koncepci ochrany společnosti před dopady alkoholismu a jiných toxikomanií.²⁸² Skupina zástupců ministerstev zdravotnictví ČSR a SSR, Generálních prokuratur ČSSR a ČSR, ministerstva spravedlnosti ČSR, Hlavního velení Veřejné bezpečnosti ČSR, ministerstva obchodu ČSR, ministerstva zemědělství a výživy ČSR, Ústřední rady odborů a Ústředního svazu spotřebních družstev vypracovala *Zprávu o problematice alkoholismu a jiných toxikomanií*, kterou 16. listopadu 1972 předložila na VIII. oddělení Ústředního výboru KSČ. Ve zprávě bylo navrženo, aby byl zákon č. 120/1962 Sb., o boji proti alkoholismu v zájmu zlepšení současného stavu nahrazen novelou, která by byla rozšířena o problematiku toxikomanií. Bylo sice podotknuto, že drogové závislosti nedosahují masovosti alkoholismu a že situace v Československu zdaleka není tak závažná jako v kapitalistických státech, zároveň však bylo vyzdvíženo potenciální nebezpečí vycházející z faktu, že návykové látky pronikly mezi mládež a že „*jen včasná preventivní opatření nedovolí nárůst toxikomanie*“. Ústřední výbor KSČ neměl vůči předloženému dokumentu zásadních námitek a věc byla předána federální vládě.²⁸³

Předsednictvo vlády ČSSR zareagovalo usnesením č. 121 z 5. dubna 1973, ve kterém byl schválen soubor opatření k řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií. Přijatá opatření měla cílit třemi směry: na a) oblast výchovy, b) oblast výroby a distribuce a c) oblast právních předpisů. Nealkoholových toxikomanií se týkal zejména návrh na omezení volného prodeje léčiv s vyšším rizikem vzniku závislosti a na

²⁸¹ Jedná se o prameny z fondů Předsednictva ÚV KSČ a ministerstva zdravotnictví ČSR uložené v Národním archivu ČR v Praze a materiály z fondů Předsednictva ÚV KSS a ministerstva zdravotnictví SSR uložené ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Fondy z českého i slovenského ministerstva zdravotnictví nejsou dosud zpracované, ale péčí zaměstnanců obou institucí se i přesto podařilo dostat k mnoha dokumentům, ze kterých bylo možno sestavit souvislou informaci.

²⁸² VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 90.

²⁸³ Národní archiv ČR, Praha, fond: Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Praha (dále jen: NAČR, MZd ČSR), č. k. 3, sig.: pro vládu, 23. 5. 1973 b, alkoholismus. Informace pro s. ministra ke zprávě pro vládu o problematice alkoholismu a jiných toxikomaniích.

prošetření odůvodněnosti rozsahu preskripce těchto léčiv. Federální vláda uložila projednání a realizaci těchto opatření předsedům vlád obou republik, Josefu Korčákovi (1921–2008) a Peteru Colotkovi (*1925).²⁸⁴ Problematika tedy neměla být řešena centrálně pro celou ČSSR, ale separátně na úrovni české a slovenské vlády. Zřejmě již tehdy bylo rozhodnuto, že břemeno prací ponese zejména resort zdravotnictví, který byl podle *ústavního zákona o československé federaci* ve výhradní kompetenci republik. Z toho důvodu nebylo federální ministerstvo zdravotnictví po roce 1968 vůbec zřízeno.

V české části federace se situace vyvíjela dále tak, že vláda ČSR vzala výše zmíněné usnesení vlády federální na vědomí a 23. května 1973 se usnesla na tomtéž. Úkolu prošetřit účinnost zákona č. 120/1962 o boji proti alkoholismu se měl zhostit ministr zdravotnictví Jaroslav Prokopec (1923–1991) a do konce roku 1973 zpravit o výsledcích vládu.²⁸⁵ Prokopcova zpráva pro vládu konstatovala, že tehdy platná norma již nebyla schopna naplnit svůj účel. Vláda tudíž vzala na vědomí, že ministr zdravotnictví spolu s dalšími zainteresovanými resorty a centrálními i krajskými orgány vypracuje návrh zásad právní úpravy boje proti alkoholismu a jiným toxikomaniím, který předloží do 30. června 1974. Tento návrh, který vypracovalo ministerstvo zdravotnictví, konkrétně odbor organizačně právní a léčebně preventivní, za spolupráce Českého protialkoholního sboru, stanovil, že adekvátní právní úpravou bude zcela nový zákon. Následovalo připomínkové řízení, jehož výsledky byly sebrány a projednány začátkem května 1974. Není bez zajímavosti, že návrh na zařazení kouření neprošel, neboť nebylo uznáno za takovou formu závislosti, která by vedla k rozpadu osobnosti nebo zapříčiňovala kriminalitu.²⁸⁶

V upraveném návrhu zásad zákona, který byl předložen kolegiu ministra 14. května 1974, byla zdůrazněna neudržitelnost zhoršující se situace v oblasti alkoholismu a toxikomanií a neadekvátnost tehdejší právní úpravy. Příčiny neradostného stavu byly spatřovány v mlhavém rozvržení kompetencí a chabé koordinaci boje proti látkovým závislostem. Smyslem nového zákona tedy mělo být především sjednocení organizace

²⁸⁴ NAČR, MZd ČSR, č. k. 3, sig.: pro vládu, 23. 5. 1973 b, alkoholismus. Usnesení předsednictva vlády Československé socialistické republiky ze dne 5. dubna 1973 č. 121.

²⁸⁵ NAČR, MZd ČSR, č. k. 3, sig.: pro vládu, 23. 5. b, alkoholismus. Návrh usnesení vlády České socialistické republiky ze dne 23. května 1973 č. 125 o schválení postupu při řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií.

²⁸⁶ NAČR, MZd ČSR, č. k. 16, sig.: kolegium č. 4 10. 6. 1974. Zpráva k návrhu zásad zákona ČNR o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.

ochrany před alkoholismem a jinými toxikomaniemi. Tato ochrana měla být vystavěna na edukaci (odhalování příčin, objasňování škodlivosti), terapii (dobrovolné léčení i léčba na výměr), restrikcí distribuce (omezení prodeje, propagace nealkoholických nápojů) a represí. Dle návrhu měl být zřízen zcela nový orgán, Vládní komise pro ochranu před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, který by plnil koordinační funkci a jemu by podléhaly analogické komise krajské a okresní. Právní experti ministerstva zdravotnictví zde také poprvé podali připomínku, které se v následujících letech již všichni zainteresovaní drželi, a to že zákon bude nutné předložit České národní radě, a nikoliv Federálnímu shromáždění, protože se na ochraně před AT (alkoholismus-toxikomanie) měly podílet národní výbory, které do kompetencí federálních orgánů nespádaly.²⁸⁷

Během roku 1974 probíhalo další připomínkování, které bylo 20. ledna 1975 završeno stanoviskem Legislativní rady vlády ČSR, která předkladatelům vytkla nedostatečné statistické zpracování problematiky a navrhovala přijetí dvou norem, zvláště pro alkoholismus a pro jiné toxikomanie, které by respektovaly jejich odlišnosti.²⁸⁸ Vláda ČSR nevezala tuto výtku v potaz a svým usnesením č. 220/1975 ze dne 10. září 1975 přijala návrh zásad zákona o ochraně před AT jako jednotné normy pro oba typy závislosti.²⁸⁹ Premiér Korčák byl vládou pověřen, aby zásady zákona předložil předsednictvu ČNR. Z parlamentních diskusí, které proběhly na přelomu listopadu a prosince 1975, vzešlo usnesení předsednictva ČNR č. 451/1976 z 5. února 1976, které bylo dále 27. února konzultováno s právníkou komisí Českého protialkoholního sboru, a po odstranění drobných rozporů bylo přistoupeno ke kreaci paragrafovaného znění zákona, tzv. „osnovy“.²⁹⁰ Aniž bychom chtěli předjímat, je nutné na tomto místě připomenout, jak nápadně se návrh osnovy zákona z roku 1976 podobá finální podobě zákona ze sklonku 80. let.

Schválení zásad zákona byl sice důležitý krok, nicméně nové a tvrdší kolo sporů vypuklo během tvorby paragrafovaného znění zákona, kdy došlo na meziresortní

²⁸⁷ NAČR, MZd ČSR, č. k. 16, sig.: kolegium č. 4 10. 6. 1974. Návrh zásad zákona ČNR o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.

²⁸⁸ NAČR, MZd ČSR, č. k. 5, sig.: pro vládu duben 1975, alkohol a toxikomanie. Informace k návrhu zásad zákona České národní rady o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.

²⁸⁹ NAČR, MZd ČSR, č. k. 24, sig.: koleg. min. č. 5, 10. 6. 1976. Návrh osnovy zákona ČNR o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.

²⁹⁰ NAČR, MZd ČSR, č. k. 24, sig.: koleg. min. č. 5, 10. 6. 1976. Zpráva k návrhu osnovy zákona ČNR o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.

třenice, kdy se jednotlivá ministerstva snažila vyvléci se z odpovědnosti (např. ministerstva vnitra a spravedlnosti odmítala převzít zodpovědnost za asociální alkoholiky a toxikomany s rozvinutým stupněm závislosti).²⁹¹ Ve vládě se nakonec přes všechny obtíže podařilo návrh zákona prosadit. Stalo se tak 4. května 1977 usnesením č. 135/1977. Téhož roku byl zákon předložen do ČNR, která jej však z důvodu dílčích problémů neschválila.²⁹² Československo tak v roce 1977 promarnilo první příležitost narovnat právní přístup k alkoholovými a nealkoholovým toxikomanům a snad i částečně předejít nadále se zhoršující situaci v oblasti drog.

Zákon se po tomto debaklu ocitl na delší dobu „v šuplíku“ a na denní světlo byl vytažen až v druhé polovině 80. let.²⁹³ Janík s Duškem dávají velmi přesvědčivě tento fakt do souvislosti s nástupem Michaila Sergejeviče Gorbačova do čela sovětských komunistů a především s jeho kampaní proti alkoholismu.²⁹⁴ Tomu nasvědčuje také Zpráva o opatřeních v boji proti alkoholismu a jiným toxikomaniím předložená 15. ledna 1987: „*Dokladem obdobného aktivního přístupu proti opilství a alkoholismu jsou opatření přijatá v roce 1985 v usneseníh ÚV KSSS a rady ministrů SSSR a ve výnosu prezidia Nejvyššího sovětu SSSR.*“²⁹⁵ Doklady inspirace v Sovětském svazu zaznamenáváme i ve stanovisku ekonomického oddělení ÚV KSČ k výše zmíněné zprávě z 20. ledna 1987: „*Zatímco dříve byly návrhy připravovaných zákonů považovány vcelku za vyhovující, v současné době, zejména pod vlivem závěrů XVII. sjezdu KSČ a též i současné praxe v SSSR, kde již bylo dosaženo pozitivních výsledků, jsou kladeny na ně náročnější požadavky. Z tohoto hlediska se v materiálu správně doporučuje připravované návrhy zákonů urychleně dopracovat.*“²⁹⁶ Zpráva z ledna 1987 uváděla

²⁹¹ JANÍK, A., DUŠEK, K. *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 326–327.

²⁹² VANTUCH, P., K přípravě zákona o boji proti drogám, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 3, s. 185.

²⁹³ Literatura uvádí, že v mezidobí ministerstvo zdravotnictví podniklo ještě jeden pokus, a to 28. července 1982. Ministerstvo předložilo návrh zásad zákona, který měl být cílen výhradně na nealkoholovou toxikomanií. Již v připomínkovacím řízení byl údajně smeten všemi klíčovými orgány především z důvodu nezahrnutí problematiky alkoholismu. Blíže viz: VANTUCH, P., *Drogy a společnost*, Brno 1990, s. 88–89.

²⁹⁴ JANÍK, A., DUŠEK, K., *Drogy a společnost*, Praha 1990, s. 327.

²⁹⁵ Národní archiv ČR, Praha, fond: KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989 (dále jen: NAČR, PÚV KSČ 1986–1989), sv. 28, b. P26/2, Zpráva o opatřeních v boji proti alkoholismu a jiným toxikomaniím, příloha III, s. 1.

²⁹⁶ NAČR, PÚV KSČ 1986–1989, sv. 28, b. P26/2, Stanovisko ekonomického oddělení ÚV KSČ ke zprávě o opatřeních v boji proti alkoholismu a jiným toxikomaniím, příloha II, s. 1.

mezi negativními důsledky toxikomanií zejm. agresivní jednání závislých, destrukci charakteru, narušení citového života a inteligence, změny nálad vedoucí až k depresím a sebevraždám, invalidizaci a parazitismus. Za obzvláště nebezpečné bylo označeno budování domácích laboratoří zpracovávajících kodeinové a efedrinové medikamenty na braun a pervitin. Argumentace byla podepřena statistikou trestných činů souvisejících s nealkoholovou toxikomanií, ve které byl jasně patrný stoupající trend (1980 – 81 trestných činů, 1984 – 824 t. č., 1985 – 1627 t. č.).²⁹⁷

Českoslovenští komunisté si zřejmě nepřáli zůstat pozadu za kolegy ze Sovětského svazu a dne 4. února 1987 bylo usnesením předsednictva ÚV (č. j. P 1827) uloženo vypracovat nový návrh zákona.²⁹⁸ Státní orgány se tentokrát dostaly pod důrazný tlak Strany a tempo příprav se zdatelně zrychlilo.²⁹⁹ Ještě v průběhu téhož roku se ÚV zabýval problematikou znovu a usnesením z 21. října 1987 detailněji rozdělil úkoly s tím záměrem, aby ČNR a SNR byly s to projednat návrh zákona již během roku 1988. Zároveň bylo nově rozhodnuto, že nová norma bude zahrnovat i problematiku kouření, kterou však nebude regulovat tak přísně, neboť se nemělo jednat o závislost se silnými negativními sociálními dopady.³⁰⁰ Další jednání ÚV KSČ k dané problematice proběhlo ještě v září 1988. V jeho rámci bylo vzato s připomínkami na vědomí usnesení vlády ČSSR č. 239/1988 ze dne 31. srpna 1988, v němž se již rozdělovaly konkrétní úkoly politických, hospodářských a jiných zainteresovaných institucí, aby mohl zákon nabýt platnost v co nejkratším časovém horizontu.³⁰¹

Na Slovensku se situace v 70. a 80. letech vyvíjela v zásadě obdobným způsobem. Již zmiňované usnesení federální vlády č. 121 ze dne 5. dubna 1973 bylo

²⁹⁷ NAČR, PÚV KSČ 1986–1989, sv. 28, b. P26/2, Zpráva o opatřeních v boji proti alkoholismu a jiným toxikomaniím, příloha III, s. 3–7.

²⁹⁸ NAČR, PÚV KSČ 1986–1989, sv. 28, b. P26/2, Usnesení 26. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 4. února 1987. Není jasné, proč na ÚV škrtili z vládních dokumentů obrat „jiné toxikomanie“ a nahradili jej termínem „narkomanie“, který není přesný, protože ne každý toxikoman užívá narkotika (tlumivé látky), ale např. naopak látky stimulační. Můžeme se jen domnívat, že termín „narkomanie“ byl zřejmě na ÚV KSČ považován za obecně srozumitelnější a více asociující vážnost situace.

²⁹⁹ Srov. VANTUCH, P., K přijetí zákona o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 5, s. 284.

³⁰⁰ NAČR, PÚV KSČ 1986–1989, sv. 49, b. P47/8, Usnesení ze 47. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 21. října 1987. K problematice kouření viz příloženou důvodovou zprávu (příloha III, s. 4).

³⁰¹ NAČR, PÚV KSČ 1986–1989, sv. 84, b. P83/1, Úkoly v boji proti alkoholismu, toxikomanií a kouření v ČSSR.

doplněno zprávou Protialkoholního sboru na Slovensku a ze získaných informací bylo formulováno usnesení vlády SSR č. 312 ze dne 19. září 1973, které ukládalo všem ministrům a dalším vedoucím orgánů státní správy provést opatření k řešení problematiky alkoholismu a toxikomanií na svých polích působnosti v duchu usnesení vlády ČSSR a informovat o tom do konce roku 1973 ministra zdravotnictví (z 39 vyzvaných institucí a organizací tak v daném termínu učinilo jen 12). Protialkoholní zákon z roku 1962 byl označen za „příliš úzký“ na to, aby vyhovoval změněným podmínkám, např. nárůstu toxikomanie. Stejně jako na české straně byl úkol vypracovat návrh zásad nového zákona delegován na ministra zdravotnictví, kterým byl v té době na Slovensku profesor chirurgie Emil Matejíček (1920–2013). Předloženou zprávu ministra vzala vláda SSR dne 21. května 1974 na vědomí svým usnesením č. 149/1974, ve kterém opět vyzvala příslušné orgány, aby plnily předchozí usnesení a podaly do 31. května 1975 ministři zdravotnictví kontrolní zprávu. Ministr měl pak podat svou zprávu pro vládu do 30. června 1975. Dne 23. července 1974 byla květnová zpráva předložena také ÚV KSS.³⁰²

Na základě vládního usnesení č. 149/1974 začaly v průběhu roku 1975 ministři zdravotnictví docházet zprávy z jednotlivých institucí. Byl v nich konstatován nárůst výdajů občanů za alkoholické nápoje, stoupající trend kriminálního jednání pod vlivem

³⁰² Slovenský národný archív, Bratislava, fond: Predsedníctvo ÚV KSS 23. 5. 1958 – 17. 3. 1976 (dále jen: SNA, PÚV KSS 1958–1976), č. k. 1393, Zápis z 88. schůzky Predsedníctva ÚV KSS, 3. 9. 1974. Správa o realizácii uznesenia vlády SSR č. 312/1973 o stave boja proti alkoholizmu v SSR. O toxikomaniích jednali slovenští komunisté již dříve téhož roku, a to v rámci projednávání opatření k ochraně mládeže před tzv. protispolečenskou činností. „V posledných rokoch medzi protispoločenské javy u detí a mládeže začína sa zaraďovať nealkoholická toxikománia. Tomuto problému zatiaľ venujú systematickú pozornosť len orgány VB v Bratislave. Nealkoholická toxikománia mládeže v našich podmienkach nespočíva v užívaní klasických drog (marihuana, hašiš, ópium apod.), ale v tzv. fetovaní. Ním sa rozumie zneužívanie farmakologických výrobkov vyvolávajúcich tzv. liekovú závislosť (najmä algeny, neuralgeny, bromisely, yastylu, ephedminu, dexfenmetrazínu apod.) a zneužívanie iných zdraviu škodlivých syntetických látok (inhalovanie toluenu, acetónu, či-ku-li a trichlóru). K fetovaniu dochádza v parkoch, v pivničných priestoroch, ba dokonca aj v školách počas vyučovania (aj detmi do 15 rokov). Psychiatrická liečebňa v Bratislave odhadovala, že v roku 1972 v Bratislave 1500 až 2000 jednotlivcov z radov mládeže sa oddávalo inhalovaniu syntetických látok. V decembri 1972 pri bezpečnostno-pátracej akcii v SSR zameranej na toxikomanov bolo ich zistených 492 a z toho 120 detí vo veku do 15 rokov, 275 mladistvých vo veku 15–18 rokov a 97 osôb starších ako 18 rokov. Zo zistených toxikomanov bolo 120 žiakov škôl II. cyklu a 2 poslucháči vysokých škôl. U požívačov omamných látok z radov mládeže dochádza k úplnej deformácii osobnosti. Títo prestávajú pracovať, postupne strácajú životnú perspektívu a vyskytujú sa medzi nimi samovražedné pokusy a úmrtia po predimenzovaní dávky. V rokoch 1971–1972 bolo zaznamenaných v SSR 7 takýchto úmrtí. Pod vplyvom liehovej závislosti alebo toxického opojenia dochádza aj k páchaniu rôznych trestných činov.“ Viz SNA, PÚV KSS 1958–1976, č. k. 1383, 29. 4. 1974, Opatrenia na zvýšenie účinnosti ochrany mládeže pred protispoločenskou činnosťou.

alkoholu (zejm. znásilnění, ublížení na zdraví, útok na veřejného činitele, výtržnictví aj.) a kalamitní stav dopravních nehod pod vlivem alkoholu. Mnohé organizace také začaly vést protialkoholní kampaň a na některých pracovištích úplně zakázaly požívání alkoholu a v několika případech i kouření na schůzích. Např. ve Východoslovenských železárnách v Košicích byly na nástěnkách pranýřovány osoby, které pronášely do závodu alkohol. V železárnách docházelo dokonce k ostentativním konfiskacím alkoholického kontrabandu, jeho následnému prodeji a zaslání výtěžku kojeneckému ústavu. S velkým úspěchem se v Košicích setkala spuštění výroby v závodě na „Mirindu“ a „Pepsi-colu“, po němž následoval nárůst obrátu v prodeji nealkoholických nápojů.³⁰³

Úkoly na úseku boje proti alkoholismu a jiným toxikomaniím byly poté na Slovensku pravidelně rozdělovány mezi resorty a organizace s přibližně roční periodicitou (usnesení vlády SSR č. 143/1975, č. 111/1976, č. 125/1977).³⁰⁴ Vlastní legislativní proces probíhal v režii ministerstva zdravotnictví, kterému vláda SSR svým usnesením z 20. února 1974 uložila vypracovat zásady nového zákona. Ministerstvem představené zásady zákona schválila vláda SSR svým usnesením č. 220 ze dne 9. července 1975 a předsednictvo SNR usnesením č. 77 ze dne 27. října 1975. Na podkladě těchto usnesení pak ministerstvo zdravotnictví připravilo kompletní návrh zákona SNR o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, který slovenská vláda schválila usnesením č. 152 ze dne 27. dubna 1977.³⁰⁵ Pro srovnání zopakujme, že český návrh zákona byl vládou ČSR přijat 4. května téhož roku a byly v něm jen drobné rozdíly.³⁰⁶

³⁰³ Slovenský národný archív, Bratislava, fond: Ministerstvo zdravotníctva 1969–1988 (dále jen SNA, MZd 1969–1988), č. k. 3, Schôdze kolégia 16. června 1975, Správa o plnení uznesenia vlády SSR č. 312/1973 o stave boja proti alkoholizmu a iným toxikomániám.

³⁰⁴ Vláda SSR tato usnesení přijala 21. května 1975, 28. dubna 1976 a 30. března 1977.

³⁰⁵ SNA, MZd 1969–1988, č. k. 6, Schôdze kolégia 7. listopadu 1977, Správa o plnení uznesenia vlády SSR z 30. marca 1977 č. 125 na zabezpečenie úloh z Predsedníctva vlády ČSSR č. 60/1977 o plnení opatrení na riešenie problematiky alkoholizmu a iných toxikománií.

³⁰⁶ Např. slovenský návrh ponechával legálním restaurační prodej piva dětem „přes ulici“. Argumentováno bylo nedostatečným zásobováním lahvovým pivem a delší otvírací dobou v pohostinstvích. Vrcholným orgánem ochrany před AT měl být v ČSR „Český sbor pro ochranu před AT“ a na Slovensku „Komise vlády SSR pro ochranu před AT“, kterýžto název považovala slovenská strana za jazykově adekvátnější, neboť výraz „sbor“ se, odhlédneme-li od SNB, užíval pro orgány volené. K dalším drobným rozdílům viz SNA, MZd 1969–1988, č. k. 61, Materiály MZ SSR na rokovanie vlády SSR, únor 1976, Predkladacia správa k návrhu zákona o ochrane pred alkoholizmom a inými toxikomániami.

Obdobně jako v ČSR návrh z roku 1977 na Slovensku narazil a proces se začal zpomalovat. Státní a stranické orgány sice nepřestávaly vytvářet stále nové, ale obsahově takřka totožné návrhy a kontrolní zprávy, ale finální zákon se nijak nepřibližoval. O konkrétních důvodech nepřijetí návrhu z roku 1977 prameny nevyprávějí, lze se setkat jen s letnými náznaky uvádějícími, že celá věc je nadmíru složitá a vyžádá si ještě čas. Na počátku 80. let neprošel ani nový návrh zákona, který schválila slovenská vláda usnesením č. 180 z 25. června 1980 a dokonce i předsednictvo ÚV KSS dne 6. ledna 1981.³⁰⁷ Je až s podivem, jak se v archivních pramenech zpětně o mezidobí mezi lety 1977 a 1987 „taktně“ mlčí a pisatelé v textech přecházeli onu dekádu bez jediného slova vysvětlení.³⁰⁸ Tato časová proluka by skutečně šla obhájit jen stěží a dočkala se oprávněné kritiky už před listopadem 1989.³⁰⁹

Původní záměr uzavřít v obou republikách celou záležitost do konce roku 1988 se sice nezdařil, nicméně po takřka dvě dekády trvajícím úsilí byl Českou národní radou dne 17. března 1989 *zákon č. 37/1989 Sb., o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi*³¹⁰ konečně schválen. Dne 5. dubna téhož roku byl obsahově totožný zákon schválen také Slovenskou národní radou.³¹¹ Obě normy nabyly účinnosti k 1. červenci 1989, čímž byl legislativně narovnán přístup k jiným než alkoholovým toxikomanům, kteří byli právně po dlouhá léta oproti alkoholikům zvýhodňováni. Protialkoholní zákon z roku 1962 pozbyl platnosti.

Nyní se pokusíme ve stručnosti osvětlit základní body z vlastního obsahu zákona. V § 1 byly *alkoholismus a jiné toxikomanie včetně kouření* označeny za negativní jevy způsobující značné společenské škody, zejména poškozování zdraví občanů. *Jinými návykovými látkami než alkohol* byly dle zákona omamné a psychotropní látky (dle

³⁰⁷ Viz blíže SNA, MZd 1969–1988, č. k. 83, Materiály na rokovanie Predsedníctva Ústredného výboru KSS, január 1981, Vládny návrh zákona SNR o ochrane pred alkoholizmom a inými toxikomániami. Predkladacia správa. Dne 25. června 1980 schválila českou verzi i vláda ČSR, a to usnesením č. 206.

³⁰⁸ Srov. např. Slovenský národný archív, Bratislava, fond: Ministerstvo zdravotníctva 1988–1990, č. k. 6, Materiály na rokovanie vlády SSR/SR, říjen 1988, Návrh zákona Slovenskej národnej rady o ochrane pred alkoholizmom a inými toxikomániami, Predkladacia správa.

³⁰⁹ „Již deset let by bylo možno léčit nealkoholové toxikomany dříve, než se dopustí trestné činnosti.“ Srov. VANTUCH, P., K přípravě zákona o boji proti drogám, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 3, s. 185.

³¹⁰ Zákon České národní rady č. 37 ze dne 28. března 1989 o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1989, částka 10, s. 373–378.

³¹¹ Zákon Slovenskej národnej rady č. 46 z 5. apríla 1989 o ochrane pred alkoholizmom a inými toxikomániami, *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 1989, částka 11, s. 427–432.

seznamů přiložených k nařízení č. 192/1988 Sb.) a ostatní chemické látky, jejichž užívání může vyvolat závislost osob na nich, poškozují zdraví a vede k jiné toxikomanii než k alkoholismu. *Osoba závislá* byla v zákoně definována jako osoba, která není schopna se natrvalo zdržet nadměrného nebo jinak škodlivého požívání alkoholických nápojů nebo užívání jiných návykových látek a tím si způsobuje vážnou poruchu na zdraví nebo vážně narušuje společenské vztahy.

Druhá část zákona (§§ 2–12) konkretizovala prostředky ochrany před alkoholismem a jinými návykovými látkami. Mělo se tak dít mnoha způsoby. Na prvním místě *výchovou*: objasňováním škodlivosti těchto látek, vysvětlováním zásad zdravého života, propagací nealkoholických nápojů atd. Důraz měl být kladen i na *omezující opatření*. Jednalo se zejména o věkové i teritoriální omezení prodeje a konzumace alkoholu, zákaz jeho propagace a domácí výroby a povinnost podstoupit vyšetření dechovou zkouškou nebo odběrem krve, moči a slin v případě podezření na zneužívání alkoholu nebo jiné návykové látky během činnosti, při které by mohlo dojít k ohrožení života nebo zdraví lidí nebo poškození majetku. Novinkou této úpravy bylo zavedení *léčebně preventivní péče* (§ 9) i pro jiné závislé než alkoholiky. U koho to vyžadoval zdravotní stav, měl povinnost tuto léčbu podstoupit. V případě odmítnutí nebo ztěžování poskytované péče mohl příslušný ústav národního zdraví nařídit povinné ambulantní léčení. Pokud by ani tato léčba nevedla ke zdárnému cíli, mohlo být pacientovi nařízeno léčení ústavní. Tuto povinnost mu ukládal okresní národní výbor a jeho rozhodnutí přezkoumal soud. Pokud terapie ve zdravotnických zařízeních skončila a daná osoba byla nadále společensky nepřizpůsobena, měla jí být poskytnuta *sociální péče* (§ 10), která se již opírala o jiné zákony. V §§ 11 a 12 byla popsána finančně represivní opatření, jako výplata mzdy jiné osobě nebo ukládání pokut.

Rozdělení kompetencí v ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi bylo předmětem třetí části zákona. Koordinační funkci mělo zastávat ministerstvo zdravotnictví ČSR, jehož úkolem bylo informovat vládu ČSR a podávat jí návrhy na další rozvíjení koncepce ochrany. Dále zřizovalo novou organizaci *Sbor pro ochranu před alkoholismem a jinými toxikomaniemi*, jejímž hlavním úkolem měl být monitoring stavu ochrany a podávání námětů ke zvýšení její efektivity. Národním výborům příslušela výchova a osvěta obyvatelstva, ale i zřizování protialkoholních záchytných stanic a zařízení k poskytování léčebně preventivní i sociální péče.

Jak jsme předeslali výše, novum, které zákon č. 37/1989 Sb. přinášel, bylo sjednocení postupu vůči nealkoholovým toxikomanům, kterých se do té doby žádná podobná norma netýkala a kteří tím byli oproti alkoholikům z právního hlediska výrazně favorizováni.³¹² Zákon však vstoupil v platnost až k 1. červenci 1989, takže po několika měsících, v souvislosti s revolučními změnami na drogové scéně počátku 90. let, začal velmi rychle ztrácet na aktuálnosti.³¹³

Předmětem této kapitoly, zacílené na 70. a 80. léta, byly jevové a diskurzivní posuny a legislativní procesy, které v socialistickém Československu na poli problematiky drog proběhly. Výše jsme podotkli, že má-li někdo v úmyslu prezentovat určitý jev jako problém, musí poukázat na jeho negativní dopady. Tvrdíme, že od počátku 70. let, v souvislosti s emergencí drogové subkultury, doboví experti užívali na podporu svých tvrzení jiné nežádoucí důsledky toxikomanií než předtím. Ačkoliv se zcela jistě „osobní a rodinné tragédie“ odehrávaly v rámci „tabletové kultury“ i nadále v průběhu normalizace, bylo na ně upozorňováno s rapidně klesající četností. Tato explikační linie byla zcela zatlačena do pozadí a nahrazena výkladem toxikomanie jako jevu, který představuje zdroj kriminálního jednání, nebezpečí, společenského ohrožení a násilí. O problematice tak začali psát ve značné míře také kriminalisté. Na toxikomanii se začalo hledět nejen jako na konkrétní patologii jednotlivce, ale nabyla metaforické

³¹² S kritikou nerovného přístupu k alkoholikům a toxikomanům se v odborném písemnictví setkáváme již v 70. letech: „Dospěli jsme tak ke stavu, kdy zatímco alkoholiku, který se trestné činnosti dopustil v souvislosti s požíváním alkoholu, lze uložit ochranné léčení, i když se trestné činnosti dopustil střízlivý, avšak v souvislosti s požíváním alkoholu, lze uložit ochranné léčení nealkoholovému toxikomanu jen tehdy, požívá-li látky uvedené v seznamu omamných látek a spáchá-li trestnou činnost v opojení pod vlivem takové látky. To např. znamená, že pachatel toxikomanu, který ve střízlivém stavu vyloupí lékárnou, kde odcizí látky, které jsou uvedeny v seznamu, aby je získal pro sebe, není možné uložit ochranné léčení.“ Viz VYHŇÁK, M., K některým otázkám nealkoholové toxikomanie, in: *Právník* 112, 1973, č. 6, s. 531.

³¹³ NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997, s. 124. Již v době svého vzniku se zákon č. 37/1989 Sb. dostával pod palbu kritiky. Praktické aplikace zákona, konkrétně výkon „léčeb na výměr“, napadl mnohokrát zmiňovaný Jaromír Rubeš na stránkách *Protialkoholického obzoru* již v roce 1989: „Řádně nekoordinovaný, živelný byrokratický vývoj dospěl u nás dokonce až k tomu, že státní zdravotní správa nevytváří v dostatečném rozsahu ani podmínky k tomu, aby byl zajištěn výkon nucených ústavních protialkoholních a protitoxikomanických léčeb pravomocně nařízených jinými rezorty ... Je pak přímo anarchickou absurditou [sic!], že takto byly u nás právě pro společensky nejzávažnější a nejnaléhavější ústavní nucené léčby zavedeny dokonce čekací doby, dosahující někde až téměř jednoho desetiletí.“ Srov. RUBEŠ, J., Přípomínky k článku doc. JUDr. P. Vantucha, CSc., „K přípravě zákona o boji proti drogám“, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 2, s. 122.

podoby nebezpečného „onemocnění společnosti“. Proto mohli Vojtík a Břicháček v roce 1987 formulovat název své knihy *Mládež ohrožená toxikománií*.³¹⁴ Toxikomanie byla odtržena od jednotlivce a stala se fenoménem na individuu do značné míry nezávislým, ba přímo proti němu destruktivně naladěným, jako by měla svou vlastní vůli; tj. z jevu psychického se stala jevem sociálním. Tuto „socializaci“ zprostředkovaly právě informace o kriminalitě a násilí páchané toxikomany.

Varovné signály odborné veřejnosti a zájem vrcholných státních a stranických orgánů o problematiku toxikomanií je zapotřebí dát do souvislosti. Dokud bylo možno zahrnout negativní důsledky závislostí do kategorie „osobních tragédií“, nevyvíjely decisivní instituce žádnou činnost. Reakce se dostavila až se vznikem kriminální toxikomanické subkultury, jejíž aktivity, o nichž se psalo právě v odborném písemnictví, zasahovaly do veřejného prostoru, který činily nebezpečným. Pojednou se zproblematizovalo např. užívání některých léčiv, které bylo do té doby běžné, a začalo se pracovat (i když trestuhodně pomalým tempem) také na právní nápravě.

Na úplný závěr kapitoly si dovolím ještě krátkou úvahu, kterou mohu uvést až nyní, s informacemi, které jsme získali. Položme si jen zdánlivě banální otázku ve stylu Raymonda Carvera či Harukiho Murakamiho: *O čem mluvíme, když mluvíme o drogách?* Původ slova nalezneme zřejmě v holandském „droog“ (suchý) a v češtině se původně užívalo ve zcela neutrálním významu – jako k léčebnému účelu použitelná sušená rostlina. Toto neutrální vymezení přetrvávalo v českém jazyce zhruba do 40. let. Od této doby již vyvolávalo slovo „droga“ výrazně negativní konotace³¹⁵ a začalo vytlačovat dřívější pojem „omamný jed“.

Je zvláštní, že všechny oficiální definice, které se v průběhu dekad vynořily, jsou pro běžné užití buď příliš úzké, nebo příliš široké. Příkladem úzké definice budiž např. trestní zákoník, kde byly drogy definovány taxativním výčtem proskribovaných chemických substancí. Mnohé příklady z historie ukazují, že cejch drogy získávají i látky zákonem nezakazované, které jsou nepřípustné z jiných důvodů. Ilegalizace je sice velice účinný, ale nikoliv jediný stigmatizační prostředek. Naopak příkladem širokých definic jsou výklady zdravotnické, které s železnou pravidelností vytvářela WHO či jiné

³¹⁴ VOJTÍK, V., BŘICHÁČEK, V., *Mládež ohrožená toxikománií*, Praha 1987.

³¹⁵ V češtině je význam ještě negativnější než např. v angličtině, kde může znamenat i „lék“.

mezinárodní instituce. Tyto definice zahrnují naopak i kávu, čaj, čokoládu a podobné široce tolerované požitaviny, jež jsou s to dát impulz k vzniku návyku.

Paradoxně pojem „droga“ ve významu, v jakém ho používáme nejčastěji, žádnou definici nemá. Používáme ho zcela intuitivně, na základě nepsané konvence a předpokládaného porozumění. Tato intuice však není nikdy nahodilá, a budeme-li se „po foucaultovsku“ snažit o její archeologii, máme možnost zjistit informace o nás samých, o našich představách o žádoucí podobě společnosti. Jak si povšiml Klan již v roce 1947, často vycházíme z pojmu „droga“, tak jak ho používali autoři v detektivních románech³¹⁶ – aby byla látka drogou, musí se kolem ní dít něco nekalého, společností nesdíleného a odsuzovaného. V tomto bodě si můžeme přivolat na pomoc i výzkum Maurice Carstairse, který se zabýval pitím alkoholu a užíváním drog v rámci britské koloniální správy v Indii. Carstairs si položil otázku, proč Britové přecházeli pouze velmi vzácně z alkoholu na konopí, i když to bylo v Indii nesrovnatelně levnější i dostupnější. Podle Carstairse k tomu nedocházelo proto, že s marihuanou a hašišem se pojily takové účinky, které neodpovídaly britským hodnotovým hierarchiím.³¹⁷

Domníváme se, že právě zde lze nalézt odpověď na otázku, *o čem mluvíme, když mluvíme o drogách?* K tomu, aby byla nějaká látka společensky proskribována a dostala nálepku „droga“, tedy nestačí jen chemická analýza jejího složení, neexistuje nic jako droga „an sich“. Drogou se látka stává až v interakci se společností, pokud narušuje její hodnotové hierarchie, a teprve potom přestává být tolerovatelná a dochází k její reglementaci. Vzhledem k výsledkům pramenného výzkumu došlo v případě Československa k narušení hodnot bezpečí a klidu, které zřejmě hrály důležitou roli pro utváření normalizační stability. Stát tedy zasáhl, až když začalo docházet k porušování jeho vlastního (zřejmě široce sdíleného a kvitovaného) ideologického příslibu – zajistit občanům, kteří v rámci diktatury dodržovali „pravidla hry“, život v bezpečí a důrazně zamezit tomu, aby byli vystavováni ohrožení a projevům násilného chování. Šlo o to, aby se „slušným občanům“ nemohlo nic stát.

³¹⁶ KLAN, Z., *Omamné drogy*, Praha 1947, s. 5–6.

³¹⁷ WELLS, B., *Psychedelic Drugs*, Harmondsworth 1973, s. 129.

5) O drogách z Marsu

„Takový svinstvo! [...] Tak se nám drogy dostaly i do republiky.“

„Co sis myslel? To je jako rakovina, tohle svinstvo, nezná hranice. Ty syčáci, co s tím kšeftuju, taky ne. S tím musíš počítat.“³¹⁸

Epizoda *Mimikry* z populárního seriálu o majoru Zemanovi patří (spolu s dílem *Studna*) mezi ikonické kulturní počiny normalizačního Československa a povědomí o této epizodě, o jejích stěžejních pasážích, či alespoň o nevšední hitové písni *Bič boží*, je stále živé. Pro úvod kapitoly jsme zvolili právě tuto ukázkou, protože výstižně ilustruje určitý postoj, jakým se oficiální ideologie vůči problematice drog svého času vymezovala.

Předmětem závěrečného třetího bloku (5. a 6. kapitola) budou reprezentace problému drog v dobovém populárním umění a médiích cílených na širokou veřejnost. Tyto reprezentace budeme současně konfrontovat s takovými odbornými texty, které se pokoušely zodpovědět nejjobecnější otázky existence toxikomanií v socialistickém státě. Poměr státu a jeho oficiální ideologie vůči drogám a jejich uživatelům nabýval za různých historických podmínek specifických forem, odrážel sociální situaci, a ač je partikulárním tématem, má potenciál vypovídat o stabilitě a legitimitě společenského zřízení a jeho pilířích.

Pro normalizační ideologii tzv. *rozvinutého socialismu*³¹⁹ představovala problematika zneužívání návykových látek značný interpretační zádrhel. Ten spočíval v otázce, jak objasnit reálný výskyt negativního jevu drogových závislostí v sociálním prostředí, které mělo již dávno odstranit všechny předpoklady pro jeho vznik a šíření. Šlo tedy o složitý úkol: problém toxikomanie popsat, analyzovat a také (minimálně na deklarativní rovině) řešit, ale zároveň ponechat „štit“ socialismu bez poskvrny, a tím

³¹⁸ Rozhovor majora Jana Zemana (Vladimír Brabec) s doktorem Veselým (Vladimír Ráž) po nalezení těla dívky, která se předávkovala heroinem. *Třicet případů majora Zemana* (ČSSR, 1974–1979, rež. Jiří Sequens), epizoda 29/30 *Mimikry*.

³¹⁹ Masové užívání pojmu „rozvinutý socialismus“ je spjato především s érou Leonida I. Brežněva, která je charakterizována snahou po maximální stabilizaci komunistických režimů a vyhýbání se zvrátům. Výstižně ji postihuje ruské slovo „zastoj“. Blíže viz PULLMANN, M., *Konec experimentu*, Praha 2011, zejm. s. 24–27.

nerozhoupat jen zdánlivě stojaté sémantické vody posledních dvou dekád komunistické diktatury.

Tohoto efektu mělo být dosaženo vícerymi způsoby, jejichž společným jmenovatelem bylo vytlačení problému závislosti na drogách za horizont „slušné a zdravé“ socialistické společnosti. Snad nejpregnantnější bylo v tomto směru zařazování toxikomanie mezi „*jevy cizí socialismu*“.³²⁰ Užívání takovéto nebo obdobné literární formule umožňovalo promlouvajícím vypořádávat se s nežádoucí realitou a zároveň ji lokalizovat do prostoru, kde nemohla napáchat závažné škody na normalizačním kánonu. Tímto způsobem je potřeba číst dobové prameny, ve kterých se lze často setkat s tvrzeními, že toxikomanie byla v československé společnosti nevítaným vetřelcem, a to buď jako relikv z předúnorové kapitalistické minulosti, nebo jako nežádoucí import ze Západu. Proto jsme zvolili takto expresivní, ale o to snad výstižnější název kapitoly, který odkazuje drogy do jakéhosi nehostinného a snad i nepřátelsky naladěného vnějšího světa.

Tomuto vysvětlení odpovídají i užívané obraty z materiálů ze 70. a 80. let, kde je zmiňována *infekce* drogami ze strany mladých západních turistů, kteří *infikují naši mládež* nejen politicky, ale i rozšiřováním drog.³²¹ Toxikomanie, která je na Západě celospolečenským problémem, *proniká* postupně také do *naší republiky*.³²² Poměrně často se lze setkat i s radikálními tvrzeními, že „*infiltrace těchto negativních jevů je i součástí ideologické diverze vedené našimi odpůrci proti socialistickým zemím*“.³²³ Cestovní ruch pak měl vést k tomu, že západní mládež má vliv na československou, a ta

³²⁰ Viz např. HELUS, Z., Jednání vědeckého kolegia pedagogiky a psychologie ČSAV k překonávání jevů cizích socialismu, in: *Československá psychologie* 28, 1984, č. 4, s. 375–377.

³²¹ MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 167.

³²² MARTINIAK, J., Dolsin, in: *Kriminalistický sborník* 24, 1980, č. 9, s. 527.

³²³ ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 578 nebo též KLÁŠTERSKÝ, K., Problematika drog ve světě a její dopad na vývoj v této oblasti v ČSSR, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 383.

se pak „snaží napodobovat některé protispoločenské hnutí typu ‚hipies‘, ‚underground‘ a jiné chuligánské výstřelky, včetně zneužívání omamných látek“.³²⁴

Perspektivy potírání toxikomanie byly hodnoceny převážně kladně, protože zasažení populace se zdálo být v porovnání se Západem, kde „samotné kořeny toxikomanie spočívají v kapitalistickém společenském systému, z něho plynoucí nezaměstnanosti, způsobu života a ostatních negativních jevů“³²⁵, přece jen mírnější. Navíc československá mládež byla hodnocena přese všechno (zejm. jsou zmiňovány náboženské přežitky, nekritický obdiv k západní kultuře, hedonismus, podceňování myšlenkového a kulturního bohatství práce našeho lidu) jako ve své většině zdravá,³²⁶ ačkoliv byla často připomínána nutnost komplexního a koordinovaného přístupu, aby „celá mládež žila životem odpovídajícím normám a požadavkům socialistické společnosti a zbavila se socialismu cizích životních návyků“.³²⁷ Mobilizací mas se mělo dosáhnout stavu, kdy se boj s toxikomanií stane celospolečenskou povinností a dosažením úspěchu se podaří „odstranit další překážku na cestě k dobudování vyspělé socialistické společnosti“.³²⁸ Komparativní výhoda socialismu na poli protidrogové politiky měla spočívat zejména v tom, že „naše zřízení má zájem na zdraví každého občana“,³²⁹ takže problémy neměly být zanedbávány jako údajně v USA, Francii či Švédsku, kde „cena lidského života není hodnocena tak jako v socialistických státech“.³³⁰

³²⁴ KLÁŠTERSKÝ, K., Toxikomanie v ČSSR, její obecné projevy a problematika trestního postihu některých jejích forem, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 12, s. 752 (citováno korektně vůči prameni, včetně zarážející gramatiky a pravopisu). Srov. KLÁŠTERSKÝ, K., Problematika drog ve světě a její dopad na vývoj v této oblasti v ČSSR, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 383, kde autor mezi chuligánské výstřelky nově zařadil také „PUNK ROCK“.

³²⁵ SKARKA, O., Některé aspekty procesu dokazování nealkoholové toxikomanie, in: *Kriminalistický sborník* 29, 1985, č. 11, s. 675.

³²⁶ VACHOVEC, V., Skupina a volný čas u delikventní mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 5, s. 257.

³²⁷ TAHY, B., Vývoj a současný stav kriminality mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 5, s. 271.

³²⁸ SOBČÍK, J., Legislativní úprava problému toxikomanie a některé možnosti zefektivnění práce na tomto úseku, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 6, s. 376.

³²⁹ BUDÍN, M., O toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 9, s. 560.

³³⁰ MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 170.

Jedním z prvních kulturních počinů, ve kterém hrály drogy ústřední roli, se v Československu stal detektivní film *Smrt za oponou*³³¹, který byl natočen ještě v 60. letech s Miroslavem Horníčkem v hlavní roli policejního inspektora. Zápletka začíná v Praze a odvíjí se od momentu, kdy je slavná primabalerína nalezena těsně před důležitou premiérou ve své šatně v divadle mrtvá. Pitva a toxikologická analýza prokážou, že příčinou úmrtí bylo předávkování heroinem, který už ale dotyčná nějakou dobu užívala. Pátrání vede kriminalisty až na východoněmeckou Rujanu, kde je posléze odhalena skupina překupníků dodávající narkotikum lodí přes Baltické moře ze Švédska.

S ohledem na téma kapitoly nás bude nejvíce zajímat, jaký postoj aktéři příběhu k drogám zaujali. Na prvním místě by nás mohl překvapit slovník, který se ve filmu objevuje, a některé objasňující didaktické pasáže, jež svědčí o tom, že povědomí o konkrétních účincích heroinu bylo v 60. letech v Československu jen mlhavé. Když se inspektor poprvé dozví, že mrtvá užívala opakovaně heroin, překvapivě podotkne: „*Tedy doping.*“ Letální množství heroinu je uvedeno takto: „...*množství 0,4 gramu, no to je ještě posilující, ale v těle měla 2 gramy, a to je dávka naprosto smrtelná.*“ Tvůrci snímku zřejmě neměli obavy, že se budou před publikem blamovat příběhem sólistky, která před představeními užívá injekčně heroin, tedy látku narkotickou (se silným tišícím účinkem!), a následně odtančí špičkový balet. Předpokládali tudíž diváctvo, pro které heroin mohl představovat pouze jakési nespécifické opojení, nebo snad látku schopnou potencovat lidskou výkonnost, jakoby se jednalo o *doping* ve sportu.

Ještě zajímavější je konstrukce fiktivní „drogové cesty“ ze Západu do zemí za „železnou oponou“. Zahraniční překupníci zmiňují v první části snímku velkou zatýkáckou policejní akci v Paříži, kvůli které museli opustit Francii a hledat odbytiště jinde. Tak se zřejmě dostali do neutrálního Švédska a zkontaktovali osoby z východního bloku. Zároveň si pašeráci mnuli ruce, protože v socialistických zemích byla západní policie bezmocná a policie z Východu tento *džob* neznala.

Drogy jsou tedy ve snímku *Smrt za oponou* jednoznačně považovány za zlo přicházející z vnějšku. Zřejmě díky době svého vzniku (1966) však ve filmu úplně chybí vyhocený protizápadní ideologický osten, který je tak typický u snímků normalizačních. Ve filmu je naopak naznačena spolupráce s Interpolem a o drogách se mluví jako o

³³¹ *Smrt za oponou* (ČSSR, 1966, rež. Antonín Kachlík).

„módě“ a implicitně jako o určitém indikátoru „světovosti“. Nápadně často se v něm také mluví cizími jazyky, francouzsky a německy, a lze ho jistě brát jako součást „otevírání se světu“ v liberálnějších obdobích 60. let. Celkové vyznění příběhu není, jistě i kvůli obsazení M. Horníčka, nijak skličující, byl vystaven jako čistá fikce, která by se v socialistickém Československu té doby mohla odehrát jen snad zcela teoreticky, a autoři si toho byli dobře vědomi.

Poněkud blíže československé realitě je další „drogový“ snímek, a to povídkový film *Motiv pro vraždu*³³² z roku 1974. Konkrétně se tématu toxikomanie věnuje druhá povídka *Rukojmí*, která je příběhem morfinisty Čabana, čtyřicátníka žijícího s maminkou. Pozadí Čabanovy závislosti je nastíněno jednak rodinnou situací – postavou hyperprotektivní ovdovělé matky, ale zejména nenáhodnými poznámkami o jeho otci, který před svou smrtí morfium ordinovaně užíval, ale z neznámé příčiny mu nepomáhalo. Čaban kvůli droze utratí všechny své peníze, půjčuje si od matky i kolegů v práci a rozprodává domácnost. Morfin mu zprostředkovává vrchní číšník z luxusního podniku, a to až do doby, kdy všechny zdroje prostředků vyschnou. V tu chvíli se rozehraje drama, v němž se protagonista, stížen trýznivým abstinenčním syndromem, rozhodne vykrást lékárnu. Pistolí po otci pak zastřelí jednoho z náhodně přišedších policistů, schová se v nemocnici, kde zajme lékařský tým právě provádějící operaci, a následně je dopaden.

Reálie Čabanova příběhu jsou veskrze československé a zmínky o zahraničních vlivech v něm zcela absentují. Přesto je nepravděpodobné, že by se takto mohl v normalizačním Československu odehrát. Připomíná daleko spíše obraz morfinismu, tak jak byl rozvinut v meziválečném období, kdy se také mezi dealery často řadili číšníci a hoteloví recepční. Tento typ toxikomanie, jak jsme uváděli výše v druhé kapitole, však po roce 1945 takřka zcela vymizel a v oněch několika málo zaznamenaných případech mu podléhal téměř výhradně personál lékařských zařízení. Je sice pravda, že se v 70. letech začali opiátoví toxikomané znovu objevovat, ale neřadily se mezi ně osoby ve středním věku, nýbrž subkulturní mládež. Příběh *Rukojmí* tedy nemínil v duchu evropského realismu popsat na jednom osudu závažné společenské téma, ale je ho třeba zařadit mezi fikce s nízkou návazností na sociální realitu.

³³² *Motiv pro vraždu* (ČSSR, 1974, rež. Július Matula, Jiří Svoboda, Tomáš Svoboda).

Většině lidí od určitého věku výše se při spojení slov „drogy“ a „socialismus“ vybaví na prvním místě epizoda *Mimikry* ze seriálu *Třicet případů majora Zemana*, z něhož pochází ukázka, kterou jsme tuto kapitolu uvedli. Tento díl, vrcholící únosem československého letadla do západního Německa, byl natočen v roce 1979 a během let se dočkal několika repríz. Ústřední ideologický záměr díla, tj. dehonestace neoficiální kultury a protirežimní opozice vůbec, byl dotažen do tak vypjatých forem, že působí místy až parodicky. Užívání drog, které zřejmě mělo mít na publikum nejsilnější disgustační efekt, bylo doplněno celým amalgámem dalších symbolických strategií, které měly dokázat, že „oni“ nejsou „my“.

Na prvním místě zmíníme okamžitě patrný příklon protagonistů příběhu, fiktivní undergroundové hudební skupiny *Mimikry*, k západnímu spotřebnímu zboží a stylu života. Vnější vzhled členů kapely vychází z „hippie“ stylu, nosí džíny, různé přívěsky, americké vojenské bundy, muži mají dlouhé vlasy a neupravené vousy a všichni působí lehce „ušmudlaným“ dojmem. Byť, ve kterém přebývají, mají vyzdobený západními reklamními plakáty, kterým vévodí velký portrét Charlese Bronsona. Oproti tomu dcera majora Zemana má sice také džíny, ale jinak je vždy upravená a na zdi v pokojíku má plakát od Alfonse Muchy. Autoři příběhu tím naznačili, že existovala určitá hranice mezi přijatelným a nežádoucím užíváním západních konzumních statků, a skupinu *Mimikry* zařadili jednoznačně do druhé kategorie, jež pak sloužila jako hromosvod kritiky, které byla slečna Zemanová ušetřena. V tomto ohledu je třeba zmínit berkeleyského antropologa Alexeie Yurchaka, který došel ve svém výzkumu sovětské reality k pro nás inspirativnímu závěru, že se vyhrocenými útoky vůči extrémní adoraci západního spotřebního zboží paradoxně „legalizovaly“ její mírnější formy.³³³

O světonázorové orientaci mladých toxikomanů se dovídáme z náznaků. Přidružený člen kapely Karel Vondřich, v podání Oldřicha Vlacha, nosí na krku Železný kříž, ale vysvětlení nebo komentář k tomu v epizodě chybí. Zřejmě mělo jít jen o další prvek, který měl vést ke znechucení diváka. Důležitou roli hrají motivy náboženské: během epizody jsou neustále omílána sousloví „biblické texty“ nebo „biblické songy“, ačkoliv by se o „biblickosti“ *Biče božího* mohla vést úspěšná polemika. Člen kapely José (Jiří Lábus) navíc vystupuje na koncertech v sutaně a má asi připomínat pátera Koniáše, který se v české historické obrozenecko-nejedlovské tradici netěšil žádné oblibě. Pokud

³³³ YURCHAK, A., *Everything was Forever, Until it was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton 2006, zejm. s. 170–175.

se tedy divák chtěl během sledování pohoršovat, dostával k tomu od tvůrců nekonečné množství nejrůzněji mířených stimulů. Morální nízkost budoucích únosců byla nastíněna v diskusi na skládce, kde byli vyzkoušet připravované pistole, zda správně „vypouštějí včeličky“, a plánovali život v emigraci: „*Co tam pak budeme dělat? – „To co tady. Somrovat. Když budete chytrý, vyděláte na muzice. Vokážeme jim, jak jsme tady bojovali. Za to se dneska platí.“* Zájem skupiny byl tímto odhalen jako pekuniární, a navíc bylo naznačeno, že na podobné emigranty čeká v cizině někdo, kdo je za „třicet stříbrných“ ideologicky využije proti socialismu, což je postaví do role až vlastizrádné.

Cestu drog k československým toxikomanům vysvětluje Zeman během rozhovoru s dceřiným nápadníkem takto: „Pašeráci drog hledají nové cesty na Západ. Přes Maďarsko, přes nás. No, něco uvízne za nehty i našim překupníkům.“ Tato teze je ilustrována scénkou, ve které Vondřich drogy od cizinců nakupuje. Odehrává se na opuštěném místě, na které dorazí bílý mercedes, ze kterého po prolongovaném záběru na evidentně zahraniční poznávací značku vystoupí jeden z mužů v černých brýlích. Bez jediného slova předá Vondřichovi krabičku a přijme svazek bankovek, které lze po bližším ohledání identifikovat jako zelené československé stakoruny vzor 1961. Později při aplikaci drog vyplyne, že byly adjustovány jako roztok v zatavených skleněných ampulích, což je pro černý trh balení krajně netypické.

Výše jsme uvedli, že jednou z ideologických strategií vůči drogám bylo v normalizačním období zařazování toxikomanie mezi „jevy cizí socialismu“. Příběh *Mimikry* je nutno považovat za umělecké ztvárnění této diskurzivní figury, která se jinak často objevovala v pramenech odborné, zejm. policejní provenience. Kdyby se tvůrci rozhodli vycházet z dobových reálií a skutečně se dotknout palčivé problematiky toxikomanie tak, jak se začala v 70. letech rozvíjet, mohli nechat nezávislé hudebníky kupovat za pár korun toluen v drogerii nebo Alnagon v lékárně. Dali však přednost krkolomné konstrukci toxikomanie jako ze Západu importovaného problému a zůstali nám dlužni vysvětlení, co si mohli zahraniční dealeři s československými korunami za své drogy počít. Toxikomanie tak v příběhu, ve kterém byli do fiktivních *Mimiker* úmyslně smíchání únosci letadla z roku 1972 s Plastic People of the Universe, měla v divákovi vyvolat pocit nebezpečí, které mělo socialistickému státu ze Západu hrozit.

Obdobné výkladové linie se drží také poslední snímek, který v této kapitole zmíníme, a to krimifilm *Mravenci nesou smrt*³³⁴ z roku 1985. V něm se o pašerácké síti dovídáme mnohem více. Centrála je lokalizována do Západního Berlína a je kryta cestovní kanceláří sídlící poblíž zoo. V záběrech na město se střídají barevné reklamní poutače s pohledy na žebrající bezdomovce, které mají zřejmě upozornit na lesk a bídu kapitalismu. Drogy gang distribuuje do mnoha zemí a část z nich realizuje také v ČSSR, již vůdce skupiny označuje za „lokalitu, která začíná prosperovat“.³³⁵ Drogový „boss“ má k dispozici profesionálního nájemného vraha Bartáka a ze situace vyplývá, že se jedná o emigranta. Na emigrantskou minulost je upozorněno také v případě Harryho Moučky, vedoucího diskotéky v Karlových Varech, který vede distribuční síť na území Československa.

Diváka překvapí krajně neobvyklý slovník, kterým aktéři, a to policisté i členové gangu, o drogách mluví a s nímž se mimo tento snímek nelze setkat. Dealeři jsou permanentně označováni za „rozdělovače“ a fiktivní seznam, podle kterého se mají drogy distribuovat, je nazýván „rozdělovník“. Příjem peněz za narkotika je zmiňován výhradně jako „inkaso“, což je název, který je sice obsahově správný, ale obecně je spojen spíše s platbami za bydlení, vodu a energie a v rámci kriminálního podsvětí působí nepřiléhavě. Obdobný dojem vzbuzuje i mladá toxikomanka, která chce pomoci svému příteli stíženému abstinenčním syndromem a hystericky volá: „*Potřebuje dávku, musíme mu ji opatřit!*“

Obraz samotných toxikomanů zaznamenal oproti případu řešeném majorem Zemanem zásadní změnu. Odehrává se o více než deset let později a hippies byli nahrazeni vyznavací punkové hudby. Když se s nimi snaží náčelník Bezpečnosti, v podání Josefa Vinkláře, promluvit, nejsou s to vůbec hovořit a s výrazem šílenství hledí doprázdna. V důsledku toho se o toxikomanech samých z filmu příliš nedozvíme. Autoři nám zůstali dlužni alespoň náznak informace o jejich motivacích, které je k narkotikům přivedly. Drogy tak v tomto snímku opět působí jako strašlivý úradek, který přichází zvnějšku a je „nám“ tak cizí, že vylučuje i možnost komunikace.

³³⁴ *Mravenci nesou smrt* (ČSSR, 1985, rež. Zbyněk Brynych). Natočeno dle stejnojmenného románu Vladimíra Vítka z roku 1983.

³³⁵ Pro srovnání uvedme, že ještě v roce 1986 SNB do budoucna počítal pouze s pokračováním užívání léčiv a prchavých látek a také tranzitem, ale nikoliv s obchodem s klasickými drogami. Srov. KLÁŠTERSKÝ, K., Problematika drog ve světě a její dopad na vývoj v této oblasti v ČSSR, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 382–384.

V této kapitole jsme se pokusili naznačit určitý směr ideologického přemýšlení a působení, který se usídlil v Československu v rámci normalizačního režimu KSČ. Potřeba zasadit existující problém toxikomanie do kontextu mimo svět reálného socialismu byla vedena úzkostnou snahou ukázat, že režim sám je bez poskvrny, ba naopak mobilizuje síly, které tomuto z venku pocházejícímu zlu staví hráz. Proto ničemu nevadily, ba naopak byly i vítány, informace o hrůzných dopadech užívání drog v cizině.³³⁶ V roce 1974 nebyl důvod neotisknout knihu rumunského autora Baboiana *Vstupenka do pekla*³³⁷, která reagovala na globální drogový boom 60. let. Baboian do svého výkladu zapracoval mnoho příkladů sebedestruktivního jednání sebraných z různých částí světa, zejm. z USA a západní Evropy. Jednalo se zejména o případy úmrtí z předávkování drogami a sebevražd, ať už způsobených akutním stavem během intoxikace či zapříčiněných dlouhodobými depresemi a pocity bezvýchodnosti toxikomanů s rozvinutou závislostí. Velmi sugestivní je i obrazová příloha knihy, která formou kreseb a fotografií znázorňuje neradostné momenty ze života závislých lidí. Explicitní záběry toxikomanů aplikujících si drogy, trpících abstinenčním syndromem, úzkostnými stavy nebo trýznivými halucinacemi jsou zde střídány fotografiemi podvyživených kuřáků opia v třetím světě. Obrazový materiál v souhře s textem tedy otevřeně poukazoval na devastující působení návykových látek na lidský organismus a lokalizoval tento fenomén na Západ (nebo naopak na Dálný východ), za hranice socialistických států střední a východní Evropy. Československý čtenář si tak mohl klidně oddechnout, protože obdobné snímky a srovnatelné texty domácí provenience byly v polovině 70. let dostupné pouze na stránkách publikací zacílených na expertní veřejnost.

Problematika toxikomanií byla v obecném povědomí první poloviny 70. let považována za něco tak exotického, že se stala i předmětem komických vystoupení. V

³³⁶ Tradice skandálních zpráv o drogách v jiných částech světa sahá podstatně hlouběji do minulosti a lze je dohledat již v letech nacistické okupace. Srov. HUMPLÍK, A., *Omamné jedy*, Praha 1940. V 60. letech psal o toxikomanii na Západě také denní tisk. Srov. PETŘINA, A., Nový bůh povstal na Západě. Jmenuje se LSD, in: *Rudé právo*, 22. 5. 1966 nebo též [eš], Šíření narkotik zneklidňuje Američany, *Rudé právo*, 26. 5. 1966.

³³⁷ BABOIAN, D., *Vstupenka do pekla*, Praha 1974. Druhé české vydání pochází z roku 1975 a slovenské vydání z roku 1976.

poslední epizodě pořadu *Hop dva tři Miloslava Šimka a Jiřího Grossmanna*³³⁸ z listopadu roku 1971 řešili protagonisté problém drog v rámci stálé rubriky *Plný pytel problémů Š+G*. Grossmannovu tvrzení, že drogy jsou hašiš, opium, LSD a jiné, že se proti nim vede světové tažení a že u nás nejsou k sehnání, oponoval Šimek tím, že drogy se prodávají v drogerii, a že když jednou potřeboval „vzpružit tělo“, zakoupil si Barbus, který si následně ohřál a snědl, ale poté se mu udělalo přímo zoufale. Vytěsnění a z něho plynoucí neznalost problematiky vedly i ke zcela nezamýšleným důsledkům: když v roce 1975 nazpíval populární zpěvák Pavel Bobek „marihuanovou“ píseň *Don't Bogart That Joint* z amerického filmu *Bezstarostná jízda* s českým textem Vladimíra Poštulky jako *Pojď stoupat jak dým*, cenzurní úřady nezasáhly.

³³⁸ Epizoda nebyla v době svého vzniku kvůli evidentně špatnému zdravotnímu stavu Jiřího Grossmanna vysílána a televizní premiéra proběhla až roku 1996. Viz internetový archiv ČT: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/899537-hop-dva-tri-miloslava-simka-a-jiriho-grossmanna/27132006869/>.

6) O drogách „Made in Czechoslovakia“

„Lidi nemám moc rád ... koukaj' jenom na peníze, na svoje blaho, vůbec je nezajímaj' ostatní ... socialismus, no.“³³⁹

Představa toxikomanie jako jevu z podstaty vnějšího, nevlastního a ze Západu importovaného éru komunismu v Československu nepřežila. Tato explikační linie pozvolna během 80. let ustupovala do pozadí a v „přestavbovém“ ovzduší posléze zcela ustala. Již v materiálu z roku 1983 se můžeme setkat s průkopnickým poukazem na „nutnost zásadní korekce názorů, které jeho existenci [jevu toxikomanie] podmiňovaly pouze podmínkami kapitalistické společnosti“.³⁴⁰ Ve stejném roce jeden z nestorů československých odborníků na toxikomanii Jiří Drtil zdůrazňoval ve svém doslovu ke Klímově *Náruživosti*, že se mýlí ten, kdo „považuje problém drog u nás za exotický nebo za něco, co k nám nepatří“, a sarkasticky podotkl, že naše navýsost neexotické látky „zaútočily na své oběti z lékáren“.³⁴¹ O pět let později, v roce 1988, se na stránkách *Kriminalistického sborníku* můžeme (v pro přestavbu typickém rozkolísaném a nejistém duchu) dočíst, že analyzovat příčiny a podmínky toxikomanie v socialistické společnosti je „velice obtížné“. Autorka z Vysoké školy SNB nicméně vliv Západu na rozvoj drogových závislostí již vůbec neuvedla a soustředila se na čistě domácí prostředí a jeho problémy, jako např. osobnostní rysy toxikomanů, vysoká dostupnost návykových látek či vliv rozpadu rodiny. Neočekávané výsledky přinesl její průzkum postojů mládeže k toxikomanii: „Zato odpovědi studentek 4. ročníku byly v několika případech zarážející, evidentně oponující, hecující, místy snad až neuvážené. Nejvíce se to projevilo u

³³⁹ Výpověď mladého toxikomana v dokumentárním filmu mapujícím punkovou scénu „...Aby si lidi všimli“ (ČSSR, 1988, rež. Vladislav Kvasnička).

³⁴⁰ VIDRNA, J., MIKL, J., Pervitin, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 3, s. 150. S velmi opatrnými poznámkami, které by na poli drog apriori nefavorizovaly socialistické zřízení, se lze občas setkat i v 70. letech: „Důvody, které uváděli pacienti k požívání drog, se neliší podstatně od důvodů uváděných ve světové literatuře.“ Srov. VOJTÍK, V., K problematice toxikomanie pražské mládeže, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 4, s. 212.

³⁴¹ KLÍMA, J., *Náruživost*, Praha 1983, doslov Jiřího Drtila „Život v závislosti“, s. 187.

otázky ‚Které prostředí podle vašeho názoru podněcuje toxikomanii?‘ – 55 % této třídy odpovědělo – *socialismus*.³⁴²

Nová generace expertů pak šla v hodnocení ještě dál a v publikaci Jiřího Presla a Ivana Doudy se již lze dozvědět, že vznik toxikomanie není závislý na konkrétní formě společenského zřízení. Palbě kritiky pak vystavili právě dřívější přístupy: *„Vzhledem k tomu, že nárůstu problematiky drogových závislostí nebyla vždy věnována zrovna nejvyšší pozornost a celá tato oblast byla chápána jako vedlejší produkt politiky západních států, docházelo postupně ke zvyšování počtu závislých osob.“*³⁴³ Výše zmiňovaní psychiatři, kteří dobře vycítili emancipační potenciál přestavbového ovzduší druhé poloviny 80. let, neváhali otevřít téma se vši razancí: *„Do nedávna u nás převládl názor, že informovat obyvatelstvo a poskytovat veřejné informace o drogové situaci okolnímu světu je nevhodné. Na jedné straně to bylo způsobeno obavou z ‚poskytování návodů‘, na druhé straně snahou zachovat tvář socialistické společnosti jaksi neposkvřněnou. Tvrdilo se, že toxikomanie stejně jako jiné okrajové, negativní společenské jevy jsou jen přežitky minulosti a víceméně vývojově samy odezní, že jsou výsadou pouze kapitalistické společnosti, odkud k nám mohou jen výjimečně a v zanedbatelném množství proniknout. To bylo sice krásné přání, ale realita, která je podle vědeckého světového názoru konečným kritériem pravdy, ukázala, že v současné fázi vývoje jsou toxikomanii stejně jako dalšími negativními jevy postiženy všechny společenské systémy, tedy i naše společnost.“*³⁴⁴ Presl a Douda tím narýsovali jasnou hranici mezi „do nedávna“ a „nyní“, aby ukázali, že minulé přístupy nevedly k dobrým výsledkům a nastal čas podívat se na věc bez starých ideologických předpokladů. Ve věci drog tak smazali rozdíl mezi socialismem a kapitalismem a za pomoci svého nabytého expertního sebevědomí a „vědeckého světového názoru“ žádali nápravu. Tím, že v závěru své práce dokonce navrhovali přebírat západní zkušenosti s prevencí a terapií a modifikovat je na domácí poměry, vlastně celou problematiku obrátili „vzhůru nohama“.

S názory, že toxikomanie představuje problém, který má v Československu vlastní kořeny, a tudíž musí být řešen úpravou domácí situace, a nikoli jen stavěním

³⁴² LUTTEROVÁ, R., Kriminogenní faktory trestné činnosti páchané pod vlivem a v souvislosti s toxikomanií mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 11, s. 526–528.

³⁴³ PRESL, J., DOUDA, I., *Negativní jevy – drogová závislost*, Praha 1986, s. 7.

³⁴⁴ PRESL, J., DOUDA, I., *Negativní jevy – drogová závislost*, Praha 1986, s. 27.

hráze vůči vnějšku, se lze v médiích cílených na širokou veřejnost setkat mnohem dříve než v druhé polovině 80. let. Velmi důležitými popularizátory byli v tomto ohledu psychiatři. Jedním z prvních takových počínů byl článek Jaromíra Rubeše publikovaný v časopise *Červený květ*, severomoravském kulturním a literárním magazínu, již v roce 1961. Autor se v něm zabíral závislostmi na analgetikách, jejichž příčinu nacházel, kromě dostupnosti, v antropologicky konstantních jevech – snaze unést zvýšenou zátěž, vyhnout se bolesti apod. Rubeš dále kritizoval samozřejmost, s jakou je konzumace analgetik ze strany spotřebitelů i lékařů přijímána, a nazval ji „toxikomanií všedního dne“.³⁴⁵ Téhož roku se strhla na téma neodůvodněného užívání analgetik diskuse expertů na stránkách *Zdravotnických novin*, listu sice určeného zdravotníkům, ale koncipovaného obecně a popularizačně. Diskuse byla ukončena poznámkou redakce, že další vršení informací o škodlivosti analgetik by bylo nadbytečné a že situaci nelze řešit administrativními opatřeními, ale pouze dlouhodobě, výchovou obyvatelstva a změnami v terapeutických postupech.³⁴⁶ O více než deset let později, v roce 1972, se Jaromír Rubeš k tématu toxikomanií vrátil v rozsáhlejším vícedílném článku pro prestižní populárně-naučný časopis *Vesmír*. Už názvy dílů, „Docela obyčejné prášky a tablety“, „Štvanci mezi námi“, napovídají, že ústřední autorovou ambicí bylo sesadit užívání drog z piedestalu exotických a extatických bakchanálií a poukázat, že toxikomanem může být stejně dobře např. soused, kolega z práce nebo prodavačka v obchodě. Rubeš si byl dobře vědom, že onen romantický obraz drog je z podstaty věci kontraproduktivní, protože odvádí pozornost a bagatelizuje reálně existující, i když třeba poněkud neromantické, formy toxikomanie. Na mušku si vzal především analgetikum Alnagon a s břitkostí sobě vlastní poznamenal: *„Našim spoluobčanům zachutnal takto servírovaný kodein tak, že v r. 1970 jsme ho spotřebovali už 5 tun, z velké části asi právě ve 390 milionech tablet Alnagonu, které jsme za onen rok ‚využili‘. Náš farmaceutický průmysl se přitom mohl ustarat s problémem, odkud a za co kodein dovézt, aby jeho zneužívači netrpěli nedostatkem ve svém zhoubném návyku na další drogu.“* Ani druhé masivně nadužívané analgetikum oné doby, Algenu, Rubeš nešetřil kritiky a při zmínce o úmrtí

³⁴⁵ RUBEŠ, J., Toxikomanie, in: *Červený květ* 6, 1961, č. 9, s. 279.

³⁴⁶ Srov. LIBÁNSKÝ, J., Důležitost boje proti neodůvodněnému zvyšování spotřeby medikamentózních léčiv, zvláště analgetik, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 20, s. 2, GRÜNNER, O., Nemůžeme trpně přihlížet k růstu spotřeby analgetik, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 22, s. 2, a též GRUMLÍK, R., Toxikomanie všedního dne, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 23, s. 2.

mladého toxikomana, který zemřel v důsledku kombinace dvou nekombinovatelných léků, uvedl: „Přidružil se u nebeské brány k delší řadě těch, kteří by na úmrtním lístku měli mít napsáno jediné, zcela banální, slovíčko: ALGENA. Napsáno je tam ovšem nemívají, protože před smrtí se jich nikdo nezeptal, kolik vlastně těch bílých koleček tak asi za celý život využili a navíc je otázkou, zda by na to také poctivě a po pravdě odpověděli.“³⁴⁷

Nebyli to však jen lékaři, kteří s problematikou toxikomanie vstupovali do veřejného prostoru. Šokujícím a průlomovým počinem byl na tomto poli článek publicisty Arna Bělohlávka *Mezi pražskými narkomany*³⁴⁸, který otiskly na sklonku roku 1969 vysokonákladové *Květy*. Svým přístupem autor o řadu let předběhl dobu. O více než dekádu před Radkem Johnem se rozhodl jít přímo mezi toxikomany, vést s nimi rozhovory, účastnit se večírků a podat svědectví o tehdy se rodící československé drogové subkultuře. Článek z *Květů* zapůsobil tak silným dojmem, že na něj bylo odkazováno v odborném i popularizačním písemnictví a přetiskly jej i anglické noviny.³⁴⁹ Úvodem autor dementoval „senzační“ zprávy o rakouském překupníku LSD v červeném sportáku, které tehdy obíhaly, a situaci uvedl tak, jak to odpovídá i poznatkům z odborných diskusí: „Nícméně Praha je opravdu městem narkomanů. Nikoli požívačů LSD ve velkém, ačkoliv ani tato forma toxikomanie není v Praze neznámá, nýbrž práškomanů nebo práškařů, což je sice výraz nevědecký, ale zcela výstižný.“ Bělohlávek se dále zaměřil na každodennost toxikomanů a popsal strasti spojené s abstinenčním syndromem a sháněním návykových látek na černém trhu, zaznamenal drogové „kariéry“ závislých včetně častých hospitalizací a výkonů trestů odnětí svobody. Zásadní význam mají přepisy magnetofonových záznamů rozhovorů s toxikomany během „mejdanu“. Z nich vyplývá určitý pocit nadřazenosti a vlastní výjimečnosti, který toxikomani chovali, neboť se povznesli nad „šed' všedních dní“. Krajně strojeně a nevěrohodně působí rádoby odborné a intelektuální promluvy, kterými svůj návyk vysvětlovali. Autor k tomu skepticky poznamenal: „Někteří toxikomani papouškují zážitky

³⁴⁷ RUBEŠ, J., Drogy a lidé. I. Docela obyčejné prášky a tablety, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 2, s. 40–41, a též RUBEŠ, J., Drogy a lidé. IV. Štvanci mezi námi, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 6, s. 173–174.

³⁴⁸ BĚLOHLÁVEK, A., Mezi pražskými narkomany, in: *Květy* 19, 1969, č. 48, s. 4–9.

³⁴⁹ Srov. SUCHÁNEK, J., Omamné drogy a některé další obdobné zneužívané látky, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 8, s. 494, a též RUBEŠ, J., Drogy a lidé. I. Docela obyčejné prášky a tablety, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 2, s. 40.

a pocity druhých. Mnozí si vsugerovávají prožitky, které ani neprožívají.“ Ze sociálně-historického hlediska je v článku nejzajímavější profil toxikomanů a lokalizace jejich schůzek. Bělohlávek si povšiml, že se mezi účastníky večírků často řadili vysokoškoláci z tzv. „dobrých rodin“ a většina z nich vykazovala nějaké umělecké sklony. „Mejdany“ se odehrávaly v okolí ulic Kaprovy, Meislovy a Pařížské v měšťansky vybavených bytech, ve kterých byly pokoje „přecpané obrazy, plastikami, vázami, nikoli s výběrem znalce umění, ale jako odznak majetku“. Toxikomanii v Praze pak následně interpretoval jako vzpouru „zlaté mládeže“ proti světu rodičů, čímž se velmi přiblížil teoriím snažícím se osvětlit vystoupení subkultury hippies proti poválečné konzumní společnosti na Západě.³⁵⁰ Implicitně tak toxikomanii přisoudil důvody vycházející z obecných modernizačních procesů, nespojené kauzálně jen s kapitalismem.³⁵¹ V závěru článku vyslal autor apel, který však vyzněl, zřejmě kvůli nastupující normalizaci, na delší dobu do prázdna: „*Domnívám se, že již dozrál čas hovořit o toxikomanii veřejně. Další uzavírání problému na pole akademických debat by mohlo mít nedozírné následky.*“

V průběhu 70. let se v neoborných tiskovinách proud informací o drogách poněkud oslabil, ačkoliv nikdy zcela neustal.³⁵² Zato však v oblasti filmu překvapivě zaznamenáváme v roce 1977 důležitý počín, a to detektivní snímek *Zlaté rybky*³⁵³. Není naším cílem hodnotit umělecké kvality filmu, ale pozornost si zaslouží již proto, že se jeho příběh, na rozdíl od snímků z předchozí kapitoly, vůbec odehrát *mohl*. Zřejmě na tom měl lví podíl i psychiatr Jaromír Rubeš, který byl tvůrci filmu přizván jako odborný poradce. Film proto zahrnul i edukační pasáže, ve kterých hlavnímu vyšetřovateli objasňuje zákonitosti toxikomanie postava primáře psychiatrického oddělení. O závislých se ve snímku hovoří ve všech pádech jako o „práškařích“ („*byl napráškovanej až na půdu*“), což v zásadě odpovídá dobové situaci. „Drogová cesta“ ke spotřebiteli byla celá lokalizována do Československa – od osoby, která kradla léky přímo z

³⁵⁰ Srov. GILCHER-HOLTEYOVÁ, I., *Hnutí '68 na Západě*, Praha 2004, zejm. kapitola II/3 „Vpád Kentaurů“: beatová bohéma a antikultura, s. 48–54.

³⁵¹ Problematiku zasadil Bělohlávek do kontextu světového vývoje o rok později v dalším článku, který vycházel z jeho rozhovorů z lékařskými a právními experty. Srov. BĚLOHLÁVEK, A., *Drogy u nás*, in: *Výber z domácej a svetovej tlače* 3, 1970, č. 14, s. 22–23.

³⁵² Srov. KARGER, P., *Pilulková kultura*, in: *Zdraví* 23, 1975, č. 2, s. 14, HRUDA, M., *Toxikomanie*, in: *Zemědělské noviny* 32, 30. 1. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7, 6. 2. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7, a též 13. 2. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7.

³⁵³ *Zlaté rybky* (ČSSR, 1977, rež. Otakar Fuka).

farmaceutické výroby, přes síť překupníků. Konkrétní spouštěcí mechanismy abúzu byly u toxikomanů nalézány v jejich biografiích (smrt matky, těžké ukřivdění) a spadaly do sféry předpolitické. Toxikomani byli ve filmu vykresleni jako poněkud excentrické osoby, ale nebyla jim v zásadě odepřena lidská důstojnost, ačkoliv bylo poukazováno na některé doprovodné jevy jako fluktuace v zaměstnání nebo prostituce. Třebaže film nebyl zcela prost tendenčních poznámek³⁵⁴, lze ho považovat za poměrně realistické ztvárnění tehdejší situace, které nehledalo kořeny drogových závislostí v působení cizích, socialismu nenakloněných, sil.

V rodinných konstelacích nacházel příčiny toxikomanie televizní film scenáristy Miloše Kratochvíla *Konkurs na chlapa* z roku 1984. Protagonista příběhu, gymnazista Vlád'a (Miroslav Vladyka), pochází z dobře zajištěné rodiny a na první pohled by mu nemělo nic scházet. Rodiče mu sice vyšlapávají životní cestu a snaží se ho ochránit před frustracemi, ale právě v takovém prostředí Vlád'a nenalézá žádnou možnost pro vlastní autentickou realizaci a utíká k toxikomanické partě. Začíná čicháním Čikuli, a následně přechází na injekce rozpuštěných léků. Tato „drogová kariéra“ zcela odpovídala poznatkům tehdejší vědy o čs. toxikomanické subkultuře (film opět lektoroval J. Rubeš). Snímek zahrnoval i velice drastickou scénu, ve které byl na záchytné stanici přijímán dlouhodobě závislý toxikoman „Kivi“, jehož zápach vyvolal u jednoho z členů party zvracení. Ani takto varovně zaměřené pasáže však neměly dostatečný odpudivý efekt a brněnský právník Pavel Vantuch si povšiml, že scény zobrazující aplikace drog zapůsobily na část mládeže inspirativně. Zřejmě proto nebyl tento film v pozdějších letech takřka vůbec reprízován.³⁵⁵

V první polovině 80. let přenesla na literárním poli problematiku toxikomanií do československého prostředí reportážní kniha Josefa Klímy *Náruživost*³⁵⁶. Vydání díla se zřejmě neobešlo bez komplikací: ačkoliv autor rukopis dokončil v roce 1979, vydána

³⁵⁴ Vzhledem k tomu, že film byl uveden v roce vystoupení *Charty 77*, jeví se nenáhodnou poznámka jednoho z vyšetřovatelů během typování možných pachatelů týkající se jistého Havla: „*No vykuk to je, copak o to. Ten by tam ale nenechal stát tu vodku.*“

³⁵⁵ *Konkurs na chlapa* (ČSSR, 1984, rež. Jana Semschová). Snímek je velmi obtížně dostupný, ale ve fondech Městské knihovny v Praze se podařilo objevit jeho kompletní scénář. Viz KRATOCHVÍL, M., *Konkurs na chlapa*, Praha 1983. Film se v době premiéry setkal s velkým ohlasem v tisku (3. 4. 1984 – *Rudé právo*, *Mladá fronta*, 4. 4. 1984 – *Zemědělské noviny*, 5. 4. 1984 – *Lidová demokracie*, *Práce*, 6. 4. 1984 – *Svobodné slovo*). K inspirativnímu přijetí filmu mládeží viz blíže VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990, s. 22.

³⁵⁶ KLÍMA, J., *Náruživost*, Praha 1983. Náklad činil úctyhodných 38 000 výtisků.

byla až roku 1983. V Klímových reportážích již nedocházelo k smrtelným předávkováním v newyorském Brooklynu či v Západním Berlíně, ale v Praze nebo na chatě v Posázaví. V příběhu Dany (3. kapitola „Pavouk“) autor sugestivně vylíčil zdravotní stav toxikomanky po letech užívání drog: *„Vyhrne si župan a odhalí vyzáblá stehna a boky, kůži, která vlaje na kostře jako prapor na židli.“* Zároveň si Klíma u československých toxikomanů povšiml i sebevražedných pokusů a sebepoškozování (pálení cigaretou, řezání zápěstí), a také specifických domácích drog – různých typů farmak a těkavých látek způsobujících „smrt za tři koruny“. Ústředním motivem Klímovy práce bylo otevření očí těm, kteří je chtěli z nejrůznějších důvodů nechat zavřené: *„Narkomanie?“ divila se kolegyně, která jí mezitím vzala noviny z ruky. „To u nás taky existuje?“ – „A nebyl to cizinec?“ říkala druhá kolegyně. „Kde by se u nás vzaly drogy? To v Americe, tam...“ začala rozvádět statistické údaje vyčtené z denního i týdenního tisku. „Zaplaťpánbu, že našim dětem nic takového nehrozí...“* Autor si tehdy povšiml zajímavého kontraproduktivního efektu, který informace o drogách na Západě vyvolávaly. Skandální zprávy o válkách gangů, ve kterých šlo o miliony dolarů, konstruovaly v obecném mínění určitý obraz toxikomanie, který neodpovídal československé realitě a zkušenosti. Tento obraz tak mohl úspěšně sehrát roli „brýlí mámení“, které stavěly situaci v ČSSR, kde mělo užívání a distribuce drog jinou podobu, do lepšího světla.

Zodpovědět otázku, proč se Klímova *Náruživost* nestala, přes svůj nesporný úspěch i vysoký náklad, stejně populární jako *Memento* Radka Johna o tři léta později, asi spolehlivě zodpovědět nelze. Mírou otevřenosti se obě díla významněji neliší – tematizaci brutálních následků užívání drog se nevyhýbal ani Klíma, ani John. Rozdíl je třeba hledat nikoli v obsahu, ale spíše ve formě textové výpovědi, kde Johnova kniha na pomyslné lince mezi reportáží a krásnou literaturou stojí přece jen blíže k beletrii než dílo Klímovo, které obsahuje také didaktické kapitoly, osvětlující např. spektrum zneužívaných drog.

Na tomto místě se již můžeme obrátit k výše nadnesenému stěžejnímu literárnímu dílu 80. let, tj. k románu Radka Johna *Memento* z roku 1986. Začneme od konce, tedy od epilogu knihy: *„Michal Otava byl proto převezen do psychiatrické léčebny pavilónu pro pacienty s trvalým poškozením mozku. Jen částečně chápe některé souvislosti. Musí být krmen, při krmení vypouští tekutinu ústy ven, převlékán, myt,*

ukládán na lůžko, neřekne si, kdy potřebuje na stoličce, pomočuje se. Je natolik emocionálně labilní, že na každý sebenepatrnější požadavek okolí reaguje pláčem, kvílením, neklidem, který střídají dlouhé záchvaty netečnosti. Jeho současný zdravotní stav nemá příznivou prognózu. Naděje, že se jeho potíže upraví, je téměř nulová.“ Nyní pokračujme tam, kde Radek John před více než třiceti lety ve své knize skončil, tedy u totálního fyzického a psychického rozvratu, který často doprovází terminální fázi užívání drog. John v syrovém závěru svého díla podtrhl fakt, že toxikomanie, ač často motivována hedonisticky, představuje formu sebedestruktivního jednání. V tomto duchu vyznívá i naléhavé poselství celé Johnovy knihy. Přestože autor neopomněl připomenout postupnou sociální degradaci toxikomanů či nebezpečí trestněprávního postihu, hlavní „memento“ příběhu spočívá v postupné sebelikvidaci hlavního „hrdiny“. Radek John mu věnoval jednu časovou rovinu příběhu, která prolíná líčení Michalova života a odehrává se z valné většiny v nemocnici. John v těchto pasážích naturalisticky popsal zdravotní stav toxikomana v rozvinutém stupni závislosti – zvracení a jiné trávící obtíže, injekcemi zničený žilní systém, otevřené rány, vředy, hnilobné procesy a všudypřítomný zápach „na plynovou masku“. Tato varovná líčení se zásadním způsobem podílela na šokovém účinku knihy a jejím bleskovém úspěchu v pozdně normalizační společnosti. Navíc se zdá, že Johnem zvolená románová forma, svázaná jedním hlavním hrdinou, dala čtenáři větší možnost lépe se vžít do situace než v případě tematicky spojených beletrizovaných kazuistik v knize Klímově. Radek John tak v díle vyprávěném živým jazykem, nevyhýbajícím se slangovým a argotickým výrazům, spojil atraktivní téma s přitažlivou reportážně románovou formou. Příběh sebedestrukce Michala Otavy okamžitě oslovil československou veřejnost a své čtenáře si našlo více než čtvrt milionu výtisků vydaných do konce komunistického režimu.³⁵⁷ Literární vědec Petr Bílek se v doslovu ke třetímu vydání *Mementa* z roku 1989 Johna zastal vůči kritice, která napadla nedostatečně „umělecký“ styl díla, a připomněl, jaké osobní riziko na sebe John vzal, když po celou dobu práce nevěděl, zdali nepíše jen „do šuplíku“. Komplikace s přijetím *Mementa* ze strany oficiálních míst vysvětloval Bílek takto: „*Je přeci logické, že společenské vědomí muselo projít nejdříve fází, ve které se seznamovalo s tím, že sociální zlo narkomanie se nevyhnulo ani socialistické společnosti.*“³⁵⁸ Jisté je, že

³⁵⁷ Československý spisovatel vydal knihu v 80. letech třikrát: 1. vydání (1986) – 20 000 výtisků, 2. vydání (1987) – 50 000 výtisků, 3. vydání (1989) – 200 000 výtisků.

³⁵⁸ JOHN, R., *Memento*, Praha 1989, doslov Petra Bílka „Případ John“, s. 281–285.

Johnova kniha nikoli otevřela, ale přímo rozrazila dveře vedoucí k intenzivním debatám o toxikomanii, které se odehrály v druhé polovině 80. let a trvají vlastně dodnes.

Velké popularitě se v té době těšila také překladová literární díla o drogách. Jednalo se zejména o autobiografický román západoberlínské heroinistky Christiane F. *My děti ze stanice ZOO*, kterou vydala Mladá fronta v roce 1987 nákladem 60 000 výtisků a holandský román *Matka Davida S., narozeného 3. července 1959*, který zachycoval problematiku závislostí z pohledu rodičů mladých narkomanů, vydaný nakladatelstvím Panorama v roce 1988 nákladem 90 000 výtisků. Zcela na okraj uvedme ještě humoristickou povídku Miloslava Šimka a Jiřího Krampola *Jak jsem prodával kapry*, v níž byl toxikoman přezdívaný „Algena“ využit gangem provozujícím předvánoční prodej ryb, neboť se mu ruce třásly tak silně, že v nich mrtví kapři vypadali jako živí.³⁵⁹

Srovnatelně důrazným počinem, jako bylo na literárním poli Johnovo *Memento*, se v oblasti filmu stal snímek Zdenka Zaoral *Pavučina*³⁶⁰, který byl uveden v témže roce. Už samotný komplikovaný zrod díla dával tušit, že půjde o film kontroverzní: režiséru a scenáristovi v jedné osobě producenti odmítli několik variant scénáře vůbec přijmout, a Zdenek Zaoral se tudíž odvážně a svéhlavě rozhodl natočit film amatérskou technikou z vlastních prostředků. Tímto způsobem vznikla v letech 1980–1982 velká většina snímku, který byl posléze, již za profesionální pomoci filmových studií v Gottwaldově, v letech 1985–1986 dotočen a připraven k uvedení.³⁶¹

Příběh hlavní postavy, dívky Radky, který tvoří páteř filmu, je rozdělen do několika časových rovin, které se neustále prolínají. Můžeme sledovat jednak počátek její toxikomanie, jež je v jejím případě motivována především rozpadlou rodinou a zklamanou láskou, poté její sociální debakl v průběhu závislosti (vyhození z práce,

³⁵⁹ ŠIMEK, M., KRAMPOL, J., Jak jsem prodával kapry, in: *Vlaková souprava pro třetí tisíciletí*, Praha 1988, s. 35–40.

³⁶⁰ *Pavučina* (ČSSR, 1986, rež. Zdenek Zaoral). Srovnávat můžeme dopad *Mementa* a *Pavučiny* v době vydání a uvedení. V současnosti se v obecném neoborném povědomí udrželo spíše jen *Memento*, které je dílem po formální stránce přístupnějším. Knižní podoba vykazala také větší životaschopnost než film, který navíc televize takřka nereprizují.

³⁶¹ Snímkem *Pavučina* se ve své kvalifikační práci detailně zabýval Pavel Hodura, který analyzoval jak genezi filmu, tak i divácké a mediální reakce. Srov. HODURA, P., *Kriminalita na filmovém plátně v období normalizace*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2014.

prostituce, loupení) a pak komunitní terapii, která se odehrává v léčebně v Červeném Dvoře.

Šokujících momentů nabízel snímek pozdně normalizačnímu obecenstvu nemálo. V „prvním plánu“ útočila na diváka velmi často přítomná nahota, a to jak při zobrazování sexuálního zneužívání, tak i při neodůvodněném svlékání toxikomanů během užívání drog. Ne tak efektně, ale o to více naléhavě působí scény z léčení. Role odborného konzultanta se v případě *Pavučiny* opět zhostil přední dobový odborník na drogové závislosti Jaromír Rubeš, takže snímek odrážel a popularizoval i tehdejší stav poznání a odborné debaty, které by jinak zůstaly uzavřeny na expertních fórech. Právě zaostření na interakce mezi terapeuty a pacienty na psychiatrii nebo v léčebně jasně odlišuje film *Pavučina* od všech ostatních „drogových“ uměleckých děl období normalizace. Diváci si mohli povšimnout jak tvrdého režimu a nevybíravého přístupu terapeutů k pacientům, který vycházel ze Skálovy koncepce³⁶², tak i frustračně působících selhání toxikomanů, kteří znovu a znovu porušovali abstinenci, upadali do závislosti a ztráceli veškeré naděje. Úmyslné předávkování jedné z Radčinych spolupacientek přímo v léčebně je v tomto ohledu vrcholem snímku.

Film *Pavučina* se v mnoha ohledech vymykal československé produkci 80. let. Provokativní téma, které snímek zachycoval, bylo zpracováno poloamatérskou, syrovou formou, jež podtrhla jeho naléhavost. Fakt, že se snímek stal součástí celostátní distribuce nikoliv na počátku 80. let, ale v jejich druhé polovině, je sám výmluvný a svědčí o změně postojů oficiálních orgánů vůči toxikomanii v tomto období.

V průběhu 80. let se změnil přístup k drogovým závislostem také v tištěných médiích. Již v jejich první polovině se lze setkat s poměrně otevřenými zprávami o dopadech užívání drog. V naléhavosti obsahu konkrétních informací rozdíl nebyl. Zásadní difference se ale projevily ve způsobu *rámování* těchto událostí, tedy zasazování do obecnějších kontextů, které nás ze sociálně-historického hlediska zajímá nejvíce.

Již v roce 1983 vyšel v deníku severomoravské KSČ *Nová svoboda* rozhovor s policejní psycholožkou Jarmilou Kožušníkovou, která se rozhovořila o své práci s toxikomany na Ostravsku. Článek o psychologické praxi mezi drogově závislými byl předřazen úvod, sestávající z agenturních zpráv ČTK o statistikách úmrtí toxikomanů na

³⁶² Srov. např. J. Skála a kol., *Závislost na alkoholu a jiných drogách*, Praha 1987, zejm. s. 86–90.

Západě, za kterým následovalo: „*Socialistická společnost potírá obchod s narkotiky. Marihuana, heroin, kokain, nic z toho nemá u nás místo. Může se však tím uspokojovat?*“³⁶³ Obdobně koncipovaný byl i článek z *Večerní Prahy* z roku 1984, ve kterém byl vykreslen např. toxikomany vybydlený byt a případy infekcí i vražd mezi závislými. Nad těmito kazuistikami vystavěl autor tyto otázky: *Proč se právě u nás někteří mladí lidé uchylují k drogám? Nemohou sehnat práci, jako je tomu na Západě? Jsou v bezvýchodné společenské situaci? Nemají šance pěstovat své oblíbené koníčky? Ale ano, mají! Tak proč? V závěru bylo (v rozporu s vlastním obsahem i dobovými statistikami) uvedeno: „Je narkomanie problém? Zveličené pohledy nezasvěcených lidí mohou vyvolat dojem, že ano. Po rozmluvě s mnoha odborníky vyvozujeme závěr, že narkomanie není problémem, je v naší společnosti okrajovou záležitostí. Ovšem z maličkosti vznikají někdy záluďné překážky, které se dobou mění a rostou v obludy.“*³⁶⁴ O další rok později (1985) rozebral situaci v oblasti drog ve Vsetíně a okolí místní okresní prokurátor. V článku pro *Nové Valašsko* popsal fáze vývoje toxikomanie v oblasti od počátku 70. let a identifikoval nejpalčivější problémy (krádeže léků a receptů, vybírání nemocničního odpadu kvůli jednorázovým injekcím aj.). Této analýze však předcházela úvod, zřejmě opsaný z výše citované Klášterského stati pro *Kriminalistický sborník* z roku 1984 o západních „chuligánských výstřelcích včetně užívání omamných látek“.³⁶⁵ V roce 1986 zaznamenáváme opět článek v ostravské *Nové svobodě*, který byl ale koncipován poněkud jinak. Čtenářům byla nabídnuta dvě protichůdná stanoviska, ze kterých si měli zřejmě vybrat. Šlo nejprve o tvrzení ředitele opavské psychiatrické léčebny Slavoje Hřebíčka, že „*drogová závislost je problém, který nelze bagatelizovat*“, a dále formulaci primáře téže léčebny René Grumlíka: „*Ne, nemůžeme říci, že by narkomanie byla československým problémem.*“ Zejména Grumlíkovo tvrzení vyzní, vzhledem k jeho celoživotní záslužné práci, poněkud překvapivě a nelze vyloučit, že bylo redakcí vytrženo z kontextu nebo zkresleno. Koneckonců článek zahrnuje také jeho otevřený dopis rodičům dospívajících, ve kterém je před toxikomanií varoval.³⁶⁶

³⁶³ KOŽUŠNÍKOVÁ, J., SMETANA, J., Když se lék stává prokletím, in: *Nová svoboda* 39, 25. 3. 1983, s. 5.

³⁶⁴ KUPTÍK, I., Hořké dny snů, in: *Večerní Praha* 30, 27. 6. 1984, s. 5.

³⁶⁵ VŠETEČKA, T., Toxikomanie – aktuální problém, in: *Nové Valašsko* 34, 6. 11. 1985, s. 4.

³⁶⁶ FUSKOVÁ, L., Cesta k prohře. Droga a neblahá závislost na ní, in: *Nová svoboda* 42, 19. 8. 1986, s. 3.

Výše uvedené novinové články, které pocházejí z let 1983–1986, vykazují jeden společný motiv. O toxikomanii se v nich píše jako o jevu veskrze domácím, autoři analyzují československé příčiny i dopady závislostí, ale tyto informace jsou uvozovány a rámovány promluvami, které ostří takto podané informace otupují. Čtenářům tak byly zprávy o drogách servírovány v dietní a lehčeji stravitelné úpravě, která vycházela z myšlenkového krátkého spojení, že *jelikož by mohlo být hůře*, znamená, že *je vlastně dobře*. Tyto „rituální tance“, které sice mohly být motivovány ušlechtilou snahou redakcí, aby články vůbec vyšly, stály často proti duchu obsahu sdělení, nebo se s ním míjely. Popsat i analyzovat problém a zároveň prohlásit, že žádným problémem není, bylo řešením vsutku hodným biblického krále Šalamouna.

V posledních letech komunistické diktatury, tedy v období tzv. přestavby, byly v tisku tyto změkčující formule zcela opuštěny a ke slovu se dostala dravá otevřenost. Za typický příklad tohoto trendu vezměme rozhovor, který byl vydán kulturně-politickým týdeníkem *Tvorba* v roce 1988 a obdržel razantní, nevyhýbavý název *Narkomanie je fakt*.³⁶⁷ Interview s Jiřím Preslem ze Střediska drogových závislostí v Apolináři vedla Jana Bartůšková a ihned v úvodu se ostře vymezila vůči předchozímu období, kdy jí nebylo umožněno obdobné informace prezentovat: „*Projeli jsme Most a Litvínov, já jsem z toho napsala dvanáct rukopisných stran – a ty nikdy nevyšly. Prý to nebylo v takovém rozsahu potřeba – a vůbec, proč upozorňovat na tak negativní věci? Není lepší napsat o krásných mladých lidech, kteří mají ušlechtilé zájmy? Ti špatní si to přečtou a polepší se. Metoda konstruktivní kritiky...*“ Zjemňující rámování drogového problému z minulých let bylo nejenom opuštěno, ale zároveň i podrobena frontální kritice. Jiří Presl formuloval svůj postoj takto: „*A právě ta krátkozraká politika mlčení a namlouvání si, že tento negativní jev se nás netýká, že je vlastní pouze kapitalistickému zřízení – to vše zavinilo, mimo jiné, samozřejmě, prudký růst počtu závislých osob. A ukázalo se, že vznik tohoto onemocnění není v jednoznačné příčinné souvislosti se společenským zřízením.*“ Preslův názor je pro nás důležitý a zajímavý nejen pro svou nebývalou razanci – nárůst problému toxikomanie byl pojednán také jako důsledek selhání domácí politiky, ale také tím, že jsme se s ním již setkali. Obdobné stanovisko Presl spolu s Ivanem Doudou prezentoval v již citované práci *Negativní jevy – drogová závislost*, která vyšla o dva roky dříve. Tenkrát však byli autoři kryti aureolou vědy a odborná fóra té doby tolerovala

³⁶⁷ PRESL, J., BARTŮŠKOVÁ, J., *Narkomanie je fakt*, in: *Tvorba*, 1988, č. 7, s. 4.

emancipovanější výpovědi než publicistika. Závěr 80. let tak představuje (mimo jiné) období proliferační problematičtých expertních debat do veřejné sféry, kterým již nebyly, v duchu „glasnosti“, stavěny zdaleka tak vysoké barikády jako dříve.³⁶⁸

V letech 1988–1989 se již o toxikomanii psalo výhradně jako o jednom z problému socialistické společnosti a dřívější přístupy byly mávnutím proutku zcela zapomenuty. V tisku bylo upozorňováno na veřejné výchovné debaty o drogách³⁶⁹, které se v té době masově rozšířily, na rodící se internacionální koordinaci boje proti toxikomanii mezi socialistickými státy³⁷⁰ nebo na osobní příběhy a výpovědi závislých³⁷¹. Novátorské počiny zaznamenáváme i u filmu. Příběh punkera a toxikomana Václava byl vykreslen v dokumentárním krátkometrážním snímku *...Aby si lidi všimli*. Václav v něm popisuje svou minulost (útěk z blahobytu a příklon k punku a drogám) a přítomnost (výkony trestu, bydlení v kanále), ale i obavy z budoucnosti, kterou viděl značně nejisté kvůli záznamům v trestním rejstříku, evidenci mezi toxikomany a v závěru také kvůli nenastoupení dalšího výkonu trestu. Film tím otevřel otázku „integračního potenciálu“ pozdní socialistické společnosti a jejího přístupu ke skupinám stojícím na jejím okraji.

Zmiňujeme-li marginalizované skupiny obyvatelstva, je třeba uvést ještě jeden kulturní počin týkající se toxikomanie, a to píseň undergroundové skupiny The Plastic People of the Universe „*SPOFA Blues*“³⁷², dedikovanou znárodněnému farmaceutickému průmyslu. Výčtem všech léčiv, které autor textu Egon Bondy potřeboval k tomu, aby přečkal den a večer mohl ulehnout do postele, se píseň přiblížila československé „tabletové“ realitě více, než by se mohlo na první pohled zdát.

³⁶⁸ K otevírání nových témat a pluralizaci postojů v období přestavby blíže viz PULLMANN, M., *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, zejm. kapitola „Přestavba nadstavby?“.

³⁶⁹ Srov. např. HUJEROVÁ, B., Drogy a životní styl, in: *Kulturní rozvoj* 4, 1988, č. 4, s. 12 (debata s Radkem Johnem a Jaroslavem Skálou) nebo též [-ič-], Pozor, drogy!, in: *Kulturní rozvoj* 4, 1988, č. 9, s. 5 (debata s Ivanem Doudou).

³⁷⁰ „Problém toxikomanie existuje i v každé ze socialistických zemí. Rozdíly jsou jen ve stupni rozšíření tohoto zla a v prostředcích a metodách boje s ním.“ Srov. [sl], Proti toxikomanii společně, in: *Zdraví* 37, 1989, č. 3, s. 2–3.

³⁷¹ MARHOUNOVÁ, J., Toxikoman Robin, in *Zdraví* 37, 1989, č. 11, s. 6–7.

³⁷² Píseň byla nahrána v únoru 1975 a poprvé vyšla exilově ve Francii v roce 1978 na desce *Egon Bondy's Happy Hearts Club Banned*.

Jak jsme měli možnost výše sledovat, přístupy k problematice toxikomanií došly v obecném diskurzu normalizačního období zásadní proměny. Dříve vystavěné bariéry padly v druhé polovině 80. let, kdy se v přestavbovém ovzduší problematika toxikomanií na diskurzivní úrovni „zabydlela v socialismu“. Legislativní vývoj napovídá, že se řešení problému drog posunulo přece jen výše i na žebříčku priorit ve strategických úvahách tehdejšího establishmentu.

To však neměl být konec, nýbrž začátek. Upozadřování problematiky toxikomanie po dlouhá léta normalizace nebo její stavění do lepšího světla mělo „dobrý“ důvod z hlediska stability komunistického režimu v Československu. Naopak vystavení problému na veřejnost v druhé polovině 80. let s sebou přinášelo zásadní (sice nevyslovenou, ale silně patrnou) meta-otázku, zda se socialismus dovede vypořádat s negativními jevy lépe než kapitalismus a je-li tím důstojnějším společenským uspořádáním. Tento předpoklad, který byl po léta stavěn vůči převaze Západu ve volnosti i úrovni konzumu, byl otevíráním diskusí okolo ožehavých témat v „přestavbovém“ období vážně narušen. Proto byly názory, že toxikomanie není pevně svázána jen s kapitalismem, tak převratné. Spolu s mnoha dalšími otevřenými tématy, která zpochybňovala primát socialismu v mnoha oblastech, sehrál diskurz kolem toxikomanie důležitou roli v tom, že si lidé velmi brzy po listopadu 1989 řekli, že rámovat svůj životní svět nadále pojmem socialismus nemá valného smyslu.

Závěrem

Raketový vzestup zájmu o problematiku drog po roce 1990 překryl v obecném povědomí její starší historii. Tato práce si kladla za cíl překonat ono nedorozumění a poukázat na to, že kořeny současného problému toxikomanií je třeba hledat v období komunistické diktatury. V návaznosti na tento první krok jsme si vytyčili i druhý úkol, a to nahlédnout prismatem problematiky návykových látek na předlistopadový režim jako takový.

Výsledky bádání lze shrnout do tří základních tezí:

1. Drogová subkultura se v Československu vytvořila právě koncem 60. let kvůli souběhu dvou okolností: transferu subkultury ze západních zemí a domácí „předpřipravenosti“ v podobě tzv. tabletové kultury vzniklé o dekádu dříve.

2. Nejvyšší státní a stranické orgány začaly reagovat na varovné signály odborné veřejnosti zabývající se drogami až tehdy, když se mezi průvodními negativními jevy toxikomanie objevila závažnější kriminální, násilná či jinak sociálně nežádoucí činnost narušující bezpečnost společnosti.

3. Problematika toxikomanie a její reprezentace v dobové kultuře zrcadlila sociální vývoj: ač je partikulárním tématem, napomáhá k rozkrytí celospolečenských změn, ke kterým došlo mezi ranými fázemi normalizace a obdobím přestavby v druhé polovině 80. let.

Dějiny užívání návykových látek v socialistickém Československu prošly mnoha peripetemi. Období 50. let se může na první pohled jevit jako drogově „mrtvé“ – staré typy toxikomanií přežívající z meziválečné republiky se rychle vytrácely a nové se ještě nestačily v plné síle projevit. Právě do této doby však spadá éra překotného rozvoje farmaceutického průmyslu, která byla v československém prostředí navíc potencována celospolečenskými přeměnami, zejména budováním socialistického zdravotnictví. Kombinace těchto faktů vedla k nevídaně liberálnímu přístupu k distribuci psychiku ovlivňujících léčiv a masovému nárůstu jejich spotřeby. O 60. letech tak již můžeme hovořit jako o období počátku takzvané tabletové kultury, tj. domestikace užívání psychotropních látek velkou částí tehdejší populace. Tohoto fenoménu si povšimli jako

první odborníci z řad psychiatrů, kteří o něm začali od počátku 60. let publikovat varovné texty. Tyto signály však nedopadaly u tehdejších rozhodovacích orgánů na úrodnou půdu a zůstávaly takřka bez odezvy. Situace se změnila až s nástupem toxikomanické subkultury mládeže, která se v ČSSR objevila na přelomu 60. a 70. let. Poté co se mezi doprovodným jednáním toxikomanů objevilo zejména násilné chování, stranické a státní orgány přece jen zbystřily, začaly expertním grémiím dopřávat více sluchu a velice zvolna i pracovat na nápravě vzniklé situace. Konečný impulz, který dotlačil politickou reprezentaci k finalizaci dlouho odkládaných prací, však přišel zvenku. V souvislosti s politickými změnami v Sovětském svazu po roce 1985 (především s Gorbačovovou politikou glasnosti – otevřenosti) téma toxikomanie proniklo z uzavřených expertních debat na veřejnost a stalo se také předmětem zájmu umělců i médií. Užívání drog již nebylo možno nadále vytlačovat jako „jev cizí socialismu“ mimo tehdejší společnost a adresovat jej „dekadentnímu Západu“ a na něj napojeným domácím „živlům“. O toxikomanii se na samém sklonku 80. let již psalo jednoduše jako o jednom z problémů socialistické společnosti. Když po dlouhých letech zapírání přijala i oficiální místa tento problém (spolu s mnoha dalšími) za vlastní a plně se ukázalo, jak laxně k němu v minulosti přistupovala, ocitla se důvěra v to, že bude vůbec možné v rámci státně socialistického zřízení další nastalé problémy efektivně řešit, v troskách. Bylo pak jen otázkou času, kdy se v těchto rozvalinách důvěry a očekávání dostanou ke slovu alternativní přístupy ke správě věcí veřejných.

Na úplný závěr si dovolím ještě jednu krátkou poznámku. Toxikomanie představuje jeden z nejpalcivějších nevyřešených (a stěží vůbec vyřešitelných) problémů lidstva. Smyslem práce tedy rozhodně neměl být povýšený posměch tomu, jak se s touto problematikou zacházelo v dobách diktatury KSČ, jakkoliv jsme přesvědčeni, že se jednalo o slepou uličku. Přezíravost vůči minulosti by jen stěží bylo možno zařadit mezi nástroje, které by měl mít historik ve svém arzenálu, a neopravňuje nás k ní ani současná situace, kdy problém drog přetrvává a světlé zítřky na tomto poli stále nepřicházejí. Naším cílem bylo naopak uchopit problematiku toxikomanií takovým způsobem, aby jasně vyplynulo, za jakých okolností se u nás objevila, jakých nabývala forem, jak na ni bylo reagováno a proč právě takovým způsobem. Zde se do budoucna rýsuje možnost pro zajímavou komparaci. Proč, na rozdíl od předlistopadového režimu,

není dnes problematika drog pro politický establishment ošemetnou záležitostí, kterou by se měl pokoušet všemožně maskovat a zamlžovat? Z jakých konkrétních důvodů je tedy, v kontrastu proti socialismu, problém toxikomanie zcela odtržen od obecných otázek legitimacy současného společenského zřízení? Ponechejme prozatím tato témata otevřená dalšímu bádání.

Seznam literatury a pramenů

1. Literatura

Drugs and narcotics in history, ed. Roy Porter, Mikuláš Teich, Cambridge 1995.

ESCOHOTADO, A., *Stručné dějiny drog*, Praha 2003.

FOUCAULT, M., *Psychologie a duševní nemoc*, Praha 1971.

FUKUYAMA, F., *Konec dějin a poslední člověk*, Praha 2002.

GILCHER-HOLTEYOVÁ, I., *Hnutí '68 na Západě*, Praha 2004.

HODURA, P., *Kriminalita na filmovém plátně v období normalizace*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2014.

CHOMSKY, N., FOUCAULT, M., ELDERS, F., *Člověk, moc a spravedlnost*, Praha 2005.

JANÍK, A., DUŠEK, K. *Drogy a společnost*, Praha 1990.

JOHN, R., PRESL, J., *Drogy!: 106 otázek a odpovědí*, Praha [1996?].

KOLÁŘ, P., PULLMANN, M., *Co byla normalizace: Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016.

MACURA, V., *Šťastný věk*, Praha 2008.

NOŽINA, M., *Svět drog v Čechách*, Praha 1997.

PULLMANN, M., *Konec experimentu*, Praha 2011.

RÁKOSNÍK, J., *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010.

REID, S. E., The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution, in: *Journal of Contemporary History* 40, 2005, č. 2, s. 289–316.

SMOLÍK, J., *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*, Praha 2010.

STEPHENS, R. P., *Germans on Drugs*, Ann Arbor 2007.

ŠINKOVEC, P., *Drogová problematika v Československu 1918–1960*, bakalářská práce, Filozofická fakulta UK v Praze, Ústav českých dějin, 2015.

TRENEVOVÁ, P., Nealkoholová toxikomanie v letech 1973-1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky), in: *Sborník archivu MV* 2, Praha 2004, s. 95–123.

- VANĚK, M., *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha 2010.
- VANTUCH, P., *Drogy a kriminalita*, Brno 1990.
- WELLS, B., *Psychedelic Drugs*, Harmondsworth 1973.
- YURCHAK, A., *Everything was Forever, Until it was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton 2006.

2. Prameny

2.1 Knižní publikace

- BABOIAN, D., *Vstupenka do pekla*, Praha 1974.
- Convention on Psychotropic Substances, 1971*, New York 1977.
- DRTIL, J., *Aktuální drogové závislosti*, Praha 1978.
- HUMPLÍK, A., *Omamné jedy*, Praha 1940.
- JOHN, R., *Memento*, Praha 1986, 1989.
- K., Petr, *Já – bývalý toxikoman*, Praha 1996.
- KLAN, Z., *Omamné drogy*, Praha 1947.
- KLÍMA, J., *Náruživost*, Praha 1983.
- KRATOCHVÍL, M., *Konkurs na chlapa*, filmový scénář, Praha 1983.
- PALEC, R., *Socialistické zdravotnictví*, Praha 1954.
- Péče o zdraví lidu: Bilance a perspektivy socialistického zdravotnictví*, Praha 1971.
- PLOJHAR, J., *Health Care in Czechoslovakia*, Prague 1958.
- PLOJHAR, J., *Společná cesta, jeden cíl*, Praha 1963.
- PLOJHAR, J., *Za mír, za socialismus: Projevy a stati z let 1950–1952*, Praha 1953.
- PRESL, J., DOUDA, I., *Negativní jevy – drogová závislost*, Praha 1986.
- Rozvoj péče o zdraví v socialistické společnosti*, Praha 1965.
- RYCHETSKÝ, P., *Diskrétní zóna*, Praha 2012.
- Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended by the 1972 Protocol Amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961*, New York 1977.

J. Skála a kol., *Ochrana společnosti před alkoholismem a jinými toxikomániemi*, Praha 1982.

J. Skála a kol., *Závislost na alkoholu a jiných drogách*, Praha 1987.

SKRIBKOVÁ, E., *Zdravotnictví v Československé socialistické republice*, Praha 1962.

ŠIKLOVÁ, J., *Bez ohlávky*, Praha 2011.

ŠIMEK, M., KRAMPOL, J., *Vlaková souprava pro třetí tisíciletí*, Praha 1988.

ŠKUTINA, V., *Prezidentův vězeň na hradě plném bláznů*, Praha 1990.

URBAN, E., *Mládež a drogy*, Praha 1977.

URBAN, E., *Toxikomanie*, Praha 1973.

VOJTÍK, V., BŘICHÁČEK, V., *Mládež ohrožená toxikománií*, Praha 1987.

2.2 Časopisecké a novinové články

„A léta běží... (1909–1989)“, in: *Zápisky z Apolináře* 38, 1989, č. 1–6, s. 215–216.

BAŠTECKÝ, J., Akutní otravy psychomimetiky, in: *Praktický lékař* 45, 1965, č. 9, s. 331–332.

BAŽANT, Z., Pašování omamných látek, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 2, s. 94–98.

BĚLOHLÁVEK, A., Drogy u nás, in: *Výber z domácej a svetovej tlače* 3, 1970, č. 14, s. 22–23.

BĚLOHLÁVEK, A., Mezi pražskými narkomany, in: *Květy* 19, 1969, č. 48, s. 4–9.

BOBEK, J., PUCHÝŘ, V., KAVALÍR, J., Zkušenosti z realizace závadové skupiny toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 23, 1979, č. 9, s. 541–545.

BOROVÍČKA, A., BYSTRINEC, Z., K otázce kriminality mladých toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 2, s. 97–100.

BOUČKOVÁ, A., Inhalační toxikomanie mladistvých v Brně, in: *Protialkoholický obzor* 9, 1974, č. 5, s. 142–145.

BRABEC, F., K problematice nealkoholové toxikomanie na teritoriu hl. m. Prahy, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 374–381.

BREJCHA, J., Žilní změny jako následek toxikomanie, in: *Praktický lékař* 67, 1987, č. 12, s. 476–477.

- BUDÍN, M., O toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 9, s. 560–563.
- BUDKA, I., BAUEROVÁ, A., VANČO, E., MAREČEK, P., MIŠŠÍK, T., ŠTIKA, L., Ke korelaci mezi evidovanými a delikventními toxikomany a spotřebou Alnagonu, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 2, s. 85–90.
- BUDKA, I., VANČO, E., Současný stav nealkoholové toxikomanie z hlediska bezpečnostní evidence, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 5, s. 303–308.
- CAPCAROVÁ, J., Analýza vývinu interpersonálních vztahov na základe kresby v skupine toxikomanov v závislosti od dĺžky užívania drogy, in: *Protialkoholický obzor* 11, 1976, č. 5, s. 142–145.
- ČEPELÁK, J., Abúzus drog a toxikománie u vězněných kriminálních pachatelů, in: *Socialistická zákonnost* 23, 1975, č. 9, s. 525–535.
- ČERNÝ, A., Krádež receptů, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 742–744.
- ČERNÝ, J., Ozbrojený toxikoman, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 4, s. 226–229.
- ČERNÝ, M., Fenacetinová nefropatie, in: *Praktický lékař* 46, 1966, č. 7, s. 247–250.
- ČERNÝ, V., Boj proti toxikomanii v ČSSR a možnosti mezinárodní spolupráce v této oblasti, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 10, s. 577–583.
- DRTIL, J., Drogy, jejich historie a perspektiva, in: *Protialkoholický obzor* 26, 1991, č. 6, s. 387–390.
- DRTIL, J., Rozšíření drogových závislostí v Československu, in: *Protialkoholický obzor* 17, 1982, č. 1, s. 29–36.
- DRTIL, J., Test určování tablet, pomocná metoda při diagnostice závislosti na drogách, in: *Československá psychologie* 14, 1970, č. 1, s. 52–60.
- DRTIL, J., Závislost na drogách a zločin, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 12, s. 754–762.
- DŽODLA, P., Z folklóru toxikomanov delikventov, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 6, s. 353–356.
- [eš], Šíření narkotik zneklidňuje Američany, *Rudé právo*, 26. 5. 1966.
- FIALA, J., KOHOUTEK, P., Nebezpečný návyk, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 3, s. 155–157.
- FIBICHOVÁ, M., VOJTÍK, V., Několik postřehů ze života mladých toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 71, 1975, č. 5, s. 308–314.

- FUSKOVÁ, L., Cesta k prohře. Droga a neblahá závislost na ní, in: *Nová svoboda* 42, 19. 8. 1986, s. 3.
- GLOS, J., ŠANTÚROVÁ, K., Dnes nic neberu, není o co stát, in: *Newsweek* 1, 2015, č. 3, s. 30–35.
- GREGOR, R., Příspěvek k problematice toxikomanie mladistvých v průmyslové aglomeraci, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 4, s. 227–230.
- GROSSMANN, V., Poznámky k používání a zneužívání analgetik-antipyretik, in: *Praktický lékař* 40, 1960, č. 20, s. 918–923.
- GRUMLÍK, R., Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů, in: *Kriminalistický sborník* 12, 1968, č. 7, s. 394–403.
- GRUMLÍK, R., Drogy a zdravotníci, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 9, s. 568–571.
- GRUMLÍK, R., O problematice čichání k prchavým látkám mladistvými, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 12, s. 742–748.
- GRUMLÍK, R., Předstírání drogové závislosti morfinového typu, in: *Kriminalistický sborník* 24, 1980, č. 11, s. 667–671.
- GRUMLÍK, R., Toxikomanie všedního dne, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 23, s. 2.
- GRÜNNER, O., Nemůžeme trpně přihlížet k růstu spotřeby analgetik, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 22, s. 2.
- HÁDLÍK, J., Neobvyklý případ morfinismu, in: *Československá psychiatrie* 66, 1970, č. 2, s. 113–116.
- HAMPL, K., Parenterální alnagonismus, in: *Praktický lékař* 65, 1985, č. 20, s. 753–756.
- HANČL, J., Narkomanie zdravotní sestry, in: *Kriminalistický sborník* 14, 1970, č. 12, s. 759–762.
- HAUSNER, M., LSD za železnou oponou, in: *Vokno* 27, jaro 1993, s. 94–97.
- HEGYI, L., K motivácii toxikomanie mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 149–151.
- HELUS, Z., Jednání vědeckého kolegia pedagogiky a psychologie ČSAV k překonávání jevů cizích socialismu, in: *Československá psychologie* 28, 1984, č. 4, s. 375–377.
- HLAVATÝ, J., Toxikomanie a alkoholismus, in: *Praktický lékař* 61, 1981, č. 13, s. 485–492.
- HOLLÝ, P., Vývoj toxikomanie u kriminálně závadnej mládeže, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 156–157.

- HRABCOVÁ, J., TEMPÍROVÁ, J., HLAVIČKA, L., Abúzus těkavých látek v partách, in: *Protialkoholický obzor* 21, 1986, č. 1, s. 29–34.
- HRIB, N., Toxikomanie - aktuální problém Severočeského kraje, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 10, s. 577–587.
- HRUDA, M., Toxikomanie, in: *Zemědělské noviny* 32, 30. 1. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7, 6. 2. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7, 13. 2. 1976, příloha „Náš domov“, s. 7.
- HUJEROVÁ, B., Drogy a životní styl, in: *Kulturní rozvoj* 4, 1988, č. 4, s. 12.
- CHODURA, V., Příklad taktilní halucinózy při chronické intoxikaci efedrinem, in: *Československá psychiatrie* 65, 1969, č. 1, s. 36–38.
- CHVÍLA, L., POLJAK, V., HERZIG, P., LOCHMANOVÁ, A., Epidemie virové hepatitis typu A v partě IDAS (Intravenous Drug Abusers), in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 4, s. 215–220.
- CHVÍLA, L., VENGRŇÍNOVÁ, J., Počátky toxikomanie u dětí, in: *Československá psychiatrie* 85, 1989, č. 4, s. 256–259.
- [-ič-], Pozor, drogy!, in: *Kulturní rozvoj* 4, 1988, č. 9, s. 5.
- JANÍK, A., Některé sociální aspekty drogové závislosti v ČSR, in: *Praktický lékař* 67, 1987, č. 13, s. 481–484.
- JOHANOVSKÝ, A., Drogy – od poznatku k realizaci, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 1, s. 36–41.
- KACBUDA, M., Toxikomanie – negativní jev v naší společnosti, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 2, s. 106–109.
- KARGER, P., Pilulková kultura, in: *Zdraví* 23, 1975, č. 2, s. 14.
- KLÁŠTERSKÝ, K., Problematika drog ve světě a její dopad na vývoj v této oblasti v ČSSR, in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 6, s. 382–384.
- KLÁŠTERSKÝ, K., CIMICKÝ, J., Situace v oblasti boje s toxikomanií mladistvých, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 11, s. 685–688.
- KLÁŠTERSKÝ, K., Toxikomanie v ČSSR, její obecné projevy a problematika trestního postihu některých jejích forem, in: *Kriminalistický sborník* 28, 1984, č. 12, s. 752–757.
- KLIMENT, J., SVITAČ, J., Karcinómy horných močových cest v závislosti od abúzu analgetik, in: *Praktický lékař* 63, 1983, č. 5, s. 183–185.
- KOČIŠ, L., KOČIŠOVÁ, M., MÜNCNEROVÁ, L., Toxikoman v nápravnom zariadení, in: *Protialkoholický obzor* 10, 1975, č. 2, s. 33–35.

- KOT, F., Delikvence z řad toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 23, 1979, č. 6, s. 381–383.
- KOT, F., Poznatky o slangovém slovníku pražské toxikomanské subkultury, in: *Kriminalistický sborník* 18, 1974, č. 8, s. 511–512.
- KOT, F., Zneužívání psychoaktivních látek vězeňskými kriminálními pachateli, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 11, s. 697–701.
- KOŽUŠNÍKOVÁ, J., SMETANA, J., Když se lék stává prokletím, in: *Nová svoboda* 39, 25. 3. 1983, s. 5.
- KŘÍŽ, J., TAUŠEK, V., Neomorfinismus, in: *Československá psychiatrie* 80, 1984, č. 3, s. 174–179.
- KUBIŠ, I., Některé zkušenosti z boje proti toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 8, s. 501–504.
- KUPTÍK, I., Hořké dny snů, in: *Večerní Praha* 30, 27. 6. 1984, s. 5.
- KVASNIČKA, R., RADOSA, J., Toxikománie z hlediska pedopsychiatra a dorostového lékaře, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 140–144.
- LAŠČEK, P., Škodlivý vplyv omamných prostriedkov najmä na činnosť mládeže a jej vývoj, in: *Kriminalistický sborník*, 17, 1973, č. 11, s. 641–650.
- LIBÁNSKÝ, J., Důležitost boje proti neodůvodněnému zvyšování spotřeby medikamentózních léčiv, zvláště analgetik, in: *Zdravotnické noviny* 10, 1961, č. 20.
- LUTTEROVÁ, R., Kriminogenní faktory trestné činnosti páchané pod vlivem a v souvislosti s toxikomanií mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 11, s. 526–528.
- MACHÁČKOVÁ, D., Toxikománie školní mládeže, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 1, s. 45–47.
- MÁLEK, M., Ještě několik poznámek k toxikomanii, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 9, s. 539–541.
- MÁLEK, M., Některé problémy v problematice zneužívání návykových látek, in: *Kriminalistický sborník* 16, 1972, č. 3, s. 166–171.
- MALÝ, K., Případ „Bojanovice“, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 4, s. 206–209.
- MAREŠ, F., MATOUŠEK, M., PRUSÍK, K., Psychické poruchy při dlouhodobém užívání antiastmatik, in: *Praktický lékař* 43, 1963, č. 1, s. 15–17.
- MARHOUNOVÁ, J., Toxikoman Robin, in: *Zdraví* 37, 1989, č. 11, s. 6–7.
- MARTINIÁK, J., Dolsin, in: *Kriminalistický sborník* 24, 1980, č. 9, s. 527–532.

- MARTIŠKA, Š., TURČAN, J., Mládež štylu „punk rock“, in: *Kriminalistický sborník* 26, 1982, č. 6, s. 341–345.
- MAŠATA, F., Nelegální přeprava drog, in: *Kriminalistický sborník* 25, 1981, č. 10, s. 630–635.
- MEČÍŘ, J., Terapeutický postup při návyku nezletilých na čichání těkavých látek ovlivňujících činnost CNS, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 4, s. 224–229.
- MEDVECKÝ, J., SZUTTOROVÁ, K., MEDVECKÁ, E., Neobvyklé spôsoby narkománie u mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 7, 1972, č. 1, s. 13–16.
- MEDVECKÝ, J., ĎURINDOVÁ, Z., Toxické liekové psychózy, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 2, s. 98–103.
- MERHAUT, B., Seminář Drogy 1988, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 3, s. 189–192.
- MODR, Z., PECHEK, B., Vývoj spotřeby některých lékových skupin v ČSSR od r. 1952 do r. 1964, in: *Časopis lékařů českých* 105, 1966, č. 18, s. 473–479.
- NIKL, J., Společenská nebezpečnost a důsledky nealkoholové toxikomanie, in: *Kriminalistický sborník* 34, 1990, č. 1, s. 38–41.
- OPRŠAL, J., FOHL, M., Pašování marihuany, in: *Kriminalistický sborník* 26, 1982, č. 6, s. 329–332.
- PETŘINA, A., Nový bůh povstal na Západě. Jmenuje se LSD, in: *Rudé právo*, 22. 5. 1966.
- POKORA, J., Toxikomanická scéna současné vězeňské populace, in: *Protialkoholický obzor* 18, 1983, č. 4, s. 229–232.
- PRESL, J., BARTŮŠKOVÁ, J., Narkomanie je fakt, in: *Tvorba*, 1988, č. 7, s. 4.
- REJLEK, J., Zneužívání psychotropních látek v podmínkách nápravně výchovného ústavu, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 5, s. 303–307.
- RIESEL, P., Kasuistika zneužívání drog u mladistvých, in: *Protialkoholický obzor* 19, 1984, č. 4, s. 219–230.
- ROVENSKÝ, S., JAROŠ, J., Nebezpečný pachatel – „vůdce“ mladých toxikomanů v Praze, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 11, s. 697–703.
- RUBEŠ, J., Drogy a lidé. I. Docela obyčejné prášky a tablety, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 2, s. 40–41.
- RUBEŠ, J., Drogy a lidé. IV. Štvanci mezi námi, in: *Vesmír* 51, 1972, č. 6, s. 173–174.

- RUBEŠ, J., K některým změnám v naší současné „toxikomanické scéně“, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 8, s. 506–510.
- RUBEŠ, J., Poznámky k vývoji problematiky drogových závislostí v Československu po druhé světové válce, in: *Protialkoholický obzor* 13, 1978, č. 2, s. 104–109.
- RUBEŠ, J., URBAN, E., JENÝŠKOVÁ, D., ŠÍPOVÁ, B., Program a činnost Střediska pro drogové závislosti v Praze, in: *Československá psychiatrie* 69, 1973, č. 5, s. 322–327.
- RUBEŠ, J., Připomínky k článku doc. JUDr. P. Vantucha, CSc., „K přípravě zákona o boji proti drogám“, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 2, s. 121–122.
- RUBEŠ, J., GRUMLÍK, R., Příspěvek k otázce toxikomanií a nadměrného užívání analgetik v ČSSR, in: *Praktický lékař* 42, 1962, č. 3, s. 124–126.
- RUBEŠ, J., Toxikomanie, in: *Červený květ* 6, 1961, č. 9, s. 279.
- SEDLÁČEK, J., Toxikomanie a protispolečenské jednání, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 3, s. 178–182.
- SKÁLA, J., Problems of Alcohol and Drug Dependence in Czechoslovakia, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 1, s. 11–33.
- SKARKA, O., Některé aspekty procesu dokazování nealkoholové toxikomanie, in: *Kriminalistický sborník* 29, 1985, č. 11, s. 675–681.
- [sl], Proti toxikomanii společně, in: *Zdraví* 37, 1989, č. 3, s. 2–3.
- SLABÝ, J., HEGER, M., K toxikománii v Západoslovenskom kraji, in: *Kriminalistický sborník* 34, 1990, č. 2, s. 81–83.
- SOBČÍK, J., Legislativní úprava problému toxikomanie a některé možnosti zefektivnění práce na tomto úseku, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 6, s. 371–376.
- SOKOL, I., GRUMLÍK, R., Seznamování mladistvých ve výkonu trestu s návykovými látkami, in: *Protialkoholický obzor* 8, 1973, č. 5, s. 158–160.
- SOPKO, R., HRDLIČKOVÁ, A., OLEJKÁR, F., Prejavy narkománie u mladistvých odsúdených v Nápravno-výchovnom ústave v Prešove, in: *Kriminalistický sborník* 17, 1973, č. 3, s. 168–171.
- STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Mladí toxikomani, jejich vůdci a svůdci, in: *Protialkoholický obzor* 22, 1987, č. 4, s. 221–227.
- STRAKA, V., STRNADOVÁ, V., Problémy diagnostiky a psychoterapie drogových závislostí a značkovací teorie, in: *Protialkoholický obzor* 17, 1982, č. 6, s. 333–345.

- SUCHÁNEK, J., Omamné drogy a některé další obdobně zneužívané látky, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 8, s. 491–500.
- ŠČEVÍK, P., Súčasný stav toxikománií v Bratislave z hľadiska MS VB Bratislava, in: *Protialkoholický obzor* 10, 1975, č. 5, s. 154–155.
- ŠEDIVEC, V., KRYNYCKYJ, V., Duševní poruchy u chronické intoxikace Yastylem, in: *Československá psychiatrie* 62, 1966, č. 5, s. 326–329.
- ŠILHÁNEK, K., Současný stav pašování a používaných forem trestné činnosti s klasickými omamnými prostriedky a vliv na naše podmienky, in: *Kriminalistický sborník* 19, 1975, č. 5, s. 299–303.
- ŠILHÁNEK, K., Zneužívání syntetických prchavých látek, in: *Kriminalistický sborník* 20, 1976, č. 2., s. 116–119.
- ŠKORICOVÁ, M., Katamnestická štúdia k výskytu osobitného druhu narkománií u mladistvých, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 2, s. 110–112.
- ŠTIKA, L., KRŠIAK, M., MODR, Z., Vliv částečného omezení voľného prodeje analgetik na vývoj jejich spotřeby v ČSSR, in: *Praktický lékař* 58, 1978, č. 2, s. 64–68.
- ŠULC, F., Postih toxikomanů, in: *Kriminalistický sborník* 21, 1977, č. 3, s. 168–172.
- ŠULC, J., Problematika spontánního užívání analgetik, in: *Praktický lékař* 51, 1971, č. 4, s. 148.
- TAHY, B., Vývoj a súčasný stav kriminality mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 5, s. 265–271.
- TOMÁNEK, V., ŠTĚPNIČKA, L., Příklad „marihuana“, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 6, s. 333–338.
- UMLAUF, J., Vražda ovlivněná Fenmetrazinem, in: *Kriminalistický sborník* 15, 1971, č. 5, s. 305–308.
- VACEK, J., JEŽEK, A., Pokus o toxikomanické zneužití rajského plynu, in: *Praktický lékař* 54, 1974, č. 9, s. 346–347.
- VACHOVEC, V., Skupina a voľný čas u delikventní mládeže, in: *Kriminalistický sborník* 22, 1978, č. 5, s. 257–264.
- VÁLKOVÁ, H., HURYCHOVÁ, L., K vybraným otázkám nealkoholové toxikomanie mládeže v ČSSR, in: *Socialistická zákonnost* 31, 1983, č. 7, s. 417–434.
- VANTUCH, P., K dosavadnímu vývoji a prognóze počtu evidovaných nealkoholových toxikomanů - I. část, in: *Protialkoholický obzor* 25, 1990, č. 6, s. 345–351.

- VANTUCH, P., K odlišným přístupům k osobám zneužívajícím roztok Alnagonu v ČSR a SSR, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 8, s. 377–379.
- VANTUCH, P., K přijetí zákona o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi, in: *Protialkoholický obzor* 24, 1989, č. 5, s. 281–291.
- VANTUCH, P., K přípravě zákona o boji proti drogám, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 3, s. 183–189.
- VANTUCH, P., Novelizace trestního práva hmotného a drogy, in: *Protialkoholický obzor* 23, 1988, č. 6, s. 333–342.
- VEČERKOVÁ, J., Problematika zneužívání methamfetaminu (Pervitinu), in: *Kriminalistický sborník* 30, 1986, č. 7, s. 420–428.
- VENCOVSKÝ, E., Historie československé psychofarmakologie a farmakopsychiatrie, in: *Československá psychiatrie* 64, 1968, č. 4, s. 217–222.
- VENCOVSKÝ, E., NEVOLE, S., Problematika dopingu fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 61, 1965, č. 5, s. 411–414.
- VENCOVSKÝ, E., PETEROVÁ, E., Příspěvek k toxickému působení adrenalinu a jeho metabolitů, in: *Československá psychiatrie* 59, 1963, č. 4, s. 217–221.
- VENCOVSKÝ, E., Současný stav opiátové toxikomanie v ČSR, in: *Československá psychiatrie* 56, 1960, č. 3, s. 167–170.
- VIDRNA, J., MIKL, J., Pervitin, in: *Kriminalistický sborník* 27, 1983, č. 3, s. 149–155.
- VINAŘ, O., Léková závislost, některé současné aspekty, in: *Praktický lékař* 53, 1973, č. 3, s. 99–101.
- VINAŘOVÁ, E., Charakteristika souboru adolescentních toxikomanů, in: *Československá psychiatrie* 75, 1979, č. 2, s. 109–117.
- VINAŘOVÁ, E., VINAŘ, O., Psychotické epizody vyvolané kombinací barbiturátů s Fenmetrazinem, in: *Československá psychiatrie* 67, 1971, č. 5, s. 284–291.
- VOJTÍK, V., K problematice toxikomanie pražské mládeže, in: *Československá psychiatrie* 68, 1972, č. 4, s. 204–213.
- VŠETEČKA, T., Toxikomanie – aktuální problém, in: *Nové Valašsko* 34, 6. 11. 1985, s. 4.
- VYHŇÁK, M., K některým otázkám nealkoholové toxikomanie, in: *Právník* 112, 1973, č. 6, s. 520–534.
- ZICH, V., Vinohradské opojení, in: *Kriminalistický sborník* 32, 1988, č. 9, s. 400–402.

2.3 Filmová a televizní produkce

„...Aby si lidi všimli“ (ČSSR, 1988, rež. Vladislav Kvasnička).

Hrdelní zločiny: Bez slitování (ČR, 2001, rež. Zora Cejnková, premiéra 31. května 2002)

Konkurs na chlapa (ČSSR, 1984, rež. Jana Semschová).

LSD made in ČSSR (ČR, 2015, rež. Pavel Křemen, premiéra 6. 10. 2015)

Motiv pro vraždu (ČSSR, 1974, rež. Július Matula, Jiří Svoboda, Tomáš Svoboda).

Mravenci nesou smrt (ČSSR, 1985, rež. Zbyněk Brynych).

Pavučina (ČSSR, 1986, rež. Zdenek Zaoral).

Smrt za oponou (ČSSR, 1966, rež. Antonín Kachlík).

Třicet případů majora Zemana (ČSSR, 1974–1979, rež. Jiří Sequens), epizoda 29/30

Mimikry.

Zlaté rybky (ČSSR, 1977, rež. Otakar Fuka).

2.4 Archivní fondy

Národní archiv ČR, Praha, fond: KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989

Národní archiv ČR, Praha, fond: Ministerstvo zdravotnictví ČSR

Slovenský národní archiv, Bratislava, fond: Ministerstvo zdravotníctva 1969–1988

Slovenský národní archiv, Bratislava, fond: Ministerstvo zdravotníctva 1988–1990

Slovenský národní archiv, Bratislava, fond: Predsedníctvo ÚV KSS 23. 5. 1958 – 17. 3. 1976

2.5 Elektronické zdroje

Digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (<https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82>).

Sbírka zákonů (<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw>).